EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

V International Scientific and Practical Conference
«Comprehensive research in modern science: methods and results»

October 05–07, 2026
Krakow, Poland

COMPREHENSIVE RESEARCH IN MODERN SCIENCE: METHODS AND RESULTS

Abstracts of V International Scientific and Practical Conference

Krakow, Poland
(October 05 - 07, 2026)

UDC 01.1

ISBN – 979-8-90553-913-8

The V International scientific and practical conference «Comprehensive research in modern science: methods and results», October 05 - 07, 2026, Krakow, Poland, 205 p.

Text Copyright © 2026 by the European Conference (https://eu-conf.com/).
Illustrations © 2026 by the European Conference.
Cover design: European Conference (https://eu-conf.com/).
© Cover art: European Conference (https://eu-conf.com/).
© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Shylo B., Zvarych V. Ensemble diagnostic system for label noise in hepatotoxicity data of drug-like compounds. Abstracts of V International Scientific and Practical Conference. Krakow, Poland. Pp. 24-26.

URL: https://eu-conf.com/en/events/comprehensive-research-in-modern-science-methods-and-results/

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURE		
1.	Дирда В.О. ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ НА ЗАСАДАХ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: СИНЕРГІЯ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ВИРОБНИЦТВА	9
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
2.	Любич В.В. ПІШОХІДНА ДОСТУПНІСТЬ ЗАХИСНИХ СПОРУД ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ	12
3.	Шарлай О.В. КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД В ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ	17
ART		
4.	Нестєрова Є.О. ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХУДОЖНІЙ ІНСТИТУТ (ХДХІ) У 1950-Х РОКІВ: ІСТОРІЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ	20
COMPUTER SCIENCE		
5.	Shylo B., Zvarych V. ENSEMBLE DIAGNOSTIC SYSTEM FOR LABEL NOISE IN HEPATOTOXICITY DATA OF DRUG-LIKE COMPOUNDS	24
ECONOMICS		
6.	Іванісов О.В., Вілотієвич О.М. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ	27
7.	Ачкасова О.В., Карімов Р.С. СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА АДАПТАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ ЯК НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ	30
8.	Бондаренко Н.М., Діброва К.М. ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ОПЕРАЦІЙ БАНКУ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ	35

9.	Лаптєв В.І., Плахотник Д.Г. РАННЄ ВИЯВЛЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ ЯК НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ	39
10.	Черніченко В.В. ЕКОНОМІКА ТУРБОТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ	44
	EDUCATION	
11.	Bokova P., Domnich V. TRANSFORMATION OF FOREING LANGUAGE EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES	48
12.	Fed I., Diordiieva A. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	53
13.	Bilova N.K. DEVELOPING THE ARTISTIC-EDUCATIONAL CREATIVITY OF MASTER'S STUDENTS IN MUSIC ARTS DURING PEDAGOGICAL INTERNSHIP	56
14.	Sikaliuk A. DEVELOPING LEARNER AUTONOMY IN TEACHING ENGLISH OF MASTER'S STUDENTS	59
15.	Іващенко Д.Д. ПРАКТИКА ЕМПАУЕРМЕНТУ В ДОШКІЛЛІ: СПРИЯННЯ СТАНОВЛЕННЮ ДИТИНИ ЯК АГЕНТА ЗМІН СТАЛОГО МАЙБУТНЬОГО	64
16.	Агіляр Т.В.В., Пилипченко В.В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ОСВІТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	68
17.	Гуляк О.Б. HOLISTIC LEARNING APPROACH TO FOREIGN LANGUAGE TRAINING AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	74

18.	Кифенко А.М., Романова Т.В., Кравченко С.С. РОЛЬ ВОКАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ ВПРАВ У ПРОЦЕСІ РОЗСПІВУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ	77
19.	Савчин Л. ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ "ІСТОРІЇ УКРАЇНИ" В ОСВІТНЬОМУ ЦЕНТРІ	81
20.	Шапка Н.І., Лучко В.С. ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ 10 КЛАСІВ ПРИ РОЗВ'ЯЗУВАННІ ЛОГАРИФМІЧНИХ РІВНЯНЬ І НЕРІВНОСТЕЙ	84
	JURISPRUDENCE	
21.	Veresha R. LEGAL REGULATION OF CRIMINAL INTENT	89
22.	Зоріна В.Ю. ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ	95
23.	Левков Є.А., Півень О.О. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ МОНІТОРИНГУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	97
24.	Мазюк С.О. ПРО МІСЦЕ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	100
25.	Ментух Н.Ф. ІНСТИТУТ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ	104
26.	Панасюк О.В., Новик М.Ю. ГАЗЛАЙТИНГ ЯК СПОСІБ УЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ	109
27.	Рачинський А.А., Черепов В.К. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ОБОРОННОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	114

28.	Троценко В.О. ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС У КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ "ЗВИЧАЙНИХ ЦІН" ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ	117
	MANAGEMENT	
29.	Zaika S.O., Sagachko Y.M., Nagayev V.M. DIGITAL MODELLING OF LEADERSHIP BEHAVIOUR OF FUTURE TANK UNIT COMMANDERS IN PROFESSIONAL TRAINING	120
30.	Красноштан О., Буреш Ф. ПРИНЦИП ЕСМ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ РУХУ В ПРОЦЕСІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВ ЄС ДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ	125
	MEDICINE	
31.	Литвиненко А.О., Лісний І.І. РАННЯ ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНА КОГНІТИВНА ДИСФУНКЦІЯ ПІСЛЯ ОПЕРАЦІЙ НА ВЕРХНІЙ КІНЦІВЦІ	131
32.	Орловський М.С., Іващенко С.М. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ФАНТОМНИМ БОЛЕМ З УРАХУВАННЯМ КЛІНІКО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ	137
	PHILOLOGY	
33.	Daniyeva M.D., Kodirova S.F.K. THE EFFECTIVENESS OF DISTANCE LEARNING IN TEACHING ENGLISH IN UZBEKISTAN	141
34.	Kravchenko A.V., Maksymets V.O. 三毛小说《亲爱的婆婆》中文化典故的翻译特点	147
35.	Боднар О.М. ЗАГАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФАХОВИХ ТЕКСТІВ З ЕКОЛОГІЇ	149
36.	Костюк І.В. ПРЕС-РЕЛІЗ У КУРАТОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ТА КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ	152

37.	Намачинська Г.Я., Нанівська Л.Л. КОМУНІКАТИВНА ТА СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	159
38.	Шевців Г.М. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ СУЧАСНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗРІЛОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ "ПОЕЗІЇ І ПРАВДИ" Й.-В. ҐЕТЕ)	163
	PHILOSOPHY	
39.	Чебанов О.С. БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	169
	PHYSICAL CULTURE AND SPORTS	
40.	Anikeienko L., Bilokon V. THE IMPACT OF FOOTBALL ON THE PSYCHOPHYSICAL STATE OF UNIVERSITY STUDENTS	172
41.	Bilokon V., Anikeienko L. MOTIVATIONAL FACTORS FOR ENGAGING UNIVERSITY STUDENTS IN FOOTBALL	175
42.	Гак А.О. ОГЛЯД ДІАГНОСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ ПОТОКУ У СПОРТІ	178
	PHYSICS AND ASTRONOMY	
43.	Abdullayeva L., Hasanov M., Aghayev M. THERMOMEMISSION MECHANISM IN MONOCRYSTAL SCHOTTKY DIODES	181
	PSYCHOLOGY	
44.	Зелінська Я.Ц., Лепех С.Л. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ ХЛОПЦІВ ТА ДІВЧАТ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	184
45.	Філіпова Г.С. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО СТРЕСУ	187

SOCIOLOGY		
46.	Bobro N. SOCIAL ADVERTISING IN THE CONTEXT OF PRAGMATIC INFLUENCE ON THE RECIPIENT	192
TECHNICAL SCIENCES		
47.	Doroshenko O. INJECTION STABILIZATION OF LOESS SOILS OF RAILWAY SUBGRADES USING COMPOSITE GROUTING BINDERS	195
48.	Дзюба Л.Ф., Чмир О.Ю. МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ НАДІЙНОСТІ ДЕРЕВООБРОБНИХ ВЕРСТАТІВ ЗА КРИТЕРІЄМ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТОЧНОСТІ	199
TOURISM AND RECREATION		
49.	Buntova N., Rosul D. TOURISM POTENTIAL OF THE TRANSCARPATHIAN REGION	203

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ НА ЗАСАДАХ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: СИНЕРГІЯ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ВИРОБНИЦТВА

Дирда Вікторія Олександрівна,
асистент,
кафедри інформаційних технологій, вищої математики та фізики
Білоцерківського національного університету, Україна

У тезах досліджено процеси екологічної та енергетичної трансформації аграрного сектору на основі впровадження відновлюваних джерел енергії. Проаналізовано роль синергетичної взаємодії екологічної освіти, прикладної науки та реального виробництва АПК.

Ключові слова*:* альтернативна енергетика в АПК, сталий розвиток сільського господарства, виробництво біогазу з біомаси, агровольтаїка, інтеграція освіти, науки та виробництва, декарбонізація агробізнесу.

The abstracts explore the processes of ecological and energy transformation in the agricultural sector through the implementation of renewable energy sources. The role of synergetic interaction among environmental education, applied science, and real production in the process of agro-industrial complex decarbonization is analyzed.

Keywords: renewable energy in agriculture, sustainable agricultural development, biogas production from biomass, agrivoltaic systems, integration of education, science, and production, green agro-business decarbonization.

Сучасний агропромисловий комплекс (АПК) України перебуває на етапі глибокої технологічної та структурної трансформації. Традиційне ведення сільського господарства, що повністю базується на використанні викопного палива, в сучасних реаліях стає економічно обтяжливим, енергетично залежним та екологічно небезпечним. В умовах глобальних кліматичних змін та перманентної нестабільності світових і внутрішніх енергетичних ринків особливої ваги набуває перехід АПК на відновлювані джерела енергії (ВДЕ). Аграрний сектор володіє колосальним потенціалом для розвитку альтернативної енергетики: від переробки біомаси до встановлення сонячних та вітрових станцій на непридатних для землеробства ділянках. Проте реалізація цього потенціалу неможлива без чіткої взаємодії трьох ключових ланок: екологічної освіти, прикладної науки та прогресивного виробництва. Сьогодні вітчизняні та світові дослідницькі інститути зосереджені на кількох проривних напрямках. По-перше, біоенергетична утилізація відходів. Наукові розробки доводять, що солома, лушпиння соняшника, гній тваринницьких комплексів є ціннішою сировиною, ніж просто відходи. Створення високоефективних біогазових установок нового покоління дозволяє не лише отримувати метан та електроенергію, а й виробляти високоякісні органічні добрива (дигестат), які здатні повністю замінити дорогі мінеральні аналоги. По-друге, агровольтаїка *(Agrivoltaics)*[5]. Це новий науково-практичний напрямок, що передбачає спільне

використання однієї земельної ділянки для розміщення сонячних панелей та вирощування сільськогосподарських культур [3]. Наукові дослідження підтверджують, що затінення від панелей знижує випаровування вологи з ґрунту, захищає рослини від теплового стресу та підвищує врожайність окремих культур. І, по-третє, вирощування енергетичних культур. Селекційна наука активно працює над виведенням нових сортів швидкоростучих рослин (енергетична верба, міскантус, тополя) для вирощування на деградованих та малородючих ґрунтах, що дозволяє рекультивувати землі та отримувати дешеве тверде біопаливо.

Освітній вектор розвивається в напрямках оновлення освітніх програм. Впровадження спеціалізованих курсів: «Біоенергетичні системи в АПК», «Екологічний менеджмент агропідприємств», «Проектування об'єктів альтернативної енергетики». Запроваджують дуальну освіту. Студенти мають проходити тривалу практичну підготовку безпосередньо на сучасних підприємствах, які вже використовують ВДЕ (наприклад, на біогазових заводах чи сонячних електростанціях). Та, насамперед, треба формувати еко-мислення. Освіта повинна виховувати у майбутніх лідерів агробізнесу розуміння того, що екологізація — це не фінансові збитки, а довгострокова інвестиція та підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Для оцінки економічної та екологічної доцільності впровадження альтернативної енергетики у виробництво доцільно провести розрахунок біоенергетичного потенціалу відходів умовного середнього фермерського господарства з поголів'ям 500 голів великої рогатої худоби (ВРХ):

добовий обсяг біомаси при середньому виході гною m = 55 кг на добу з однієї тварини становить: 500 × 55 кг = 27500 кг/добу = 27,5 т/добу. Річний обсяг сировини дорівнює: 27,5 т × 365 днів = 10037,5 т/рік. Річний вихід біогазу при питомому виході біогазу з 1 тонни свіжого гною становить: 10037,5 т/рік × 45 м³/т = 451687,5 м³/рік.

Генерація енергії (когенерація) за умов середнього вмісту метану у біогазі на рівні 60% його теплотворна здатність становить Q = 6 кВт·год/м³. Таким чином, загальний річний енергетичний потенціал дорівнює: 451687,5 м³ × 6 кВт·год/м³ = 2710 125 кВт·год/рік.

Використання когенераційної установки (електричний ККД = 38%, тепловий ККД = 42%) забезпечує отримання: 1 029 847,5 кВт·год/рік електричної енергії та 1 138 252,5 кВт·год/рік теплової енергії.

Практичний досвід передових агрохолдингів та фермерських господарств демонструє такі успішні проекти, як енергетична автономія, заміщення природного газу та циркулярна економіка на практиці[2].

Дуже важливим є механізм інтегрування освіти, науки та виробництва. По-перше, це створення агробіоенергетичних кластерів, які об’єднують профільні університети, науково-дослідні інститути та агробізнес для спільного фінансування прикладних досліджень. По-друге, це комерціалізація наукових стартапів студентів та молодих вчених через бізнес-інкубатори за підтримки грантових програм та приватних інвесторів. По-третє, це створення на базі

університетів демонстраційних майданчиків та центрів трансферу технологій[4].

Наукові інновації створюють технологічну базу, екологічна освіта забезпечує кваліфікований людський капітал, а агровиробництво виступає драйвером практичних змін. Державна політика має активно стимулювати цей трикутник взаємодії через податкові преференції для аграріїв, грантову підтримку наукових розробок та фінансування освітніх еко-програм. Лише такий комплексний підхід дозволить досягти енергетичної незалежності АПК, знизити антропогенне навантаження на довкілля та забезпечити продовольчу безпеку.

Список літератури

[1] Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20 лют. 2003 р. № 555-IV. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 01.09.2026).

[2] Калетнік Г. М. Розвиток альтернативних джерел енергії як фактор забезпечення енергетичної та екологічної безпеки АПК. *Економіка АПК*. 2022. № 4. С. 12–21.4.

[3] Інноваційні технології в агровольтаїці та біоенергетиці : монографія / за ред. М. В. Пришляка. Київ : Аграрна наука, 2024. 280 с.

[4] Шкурба К. А., Коваленко О. В. Інтеграція освіти, науки та «зеленого» бізнесу в умовах сталого розвитку. Екологічні науки. 2023. №5(48). С. 110-115.

[5] Amaducci S., Yin X., Colauzzi M. Agrivoltaic systems: Innovation for sustainable agriculture and renewable energy production. *Trends in Plant Science*. 2021. Vol. 26, No. 6. P. 543–551.

ПІШОХІДНА ДОСТУПНІСТЬ ЗАХИСНИХ СПОРУД ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Любич Володимир Володимирович
аспірант, асистент кафедри промислового та цивільного будівництва
Вінницький національний технічний університет

Ключові слова: цивільний захист, захисні споруди, укриття, пішохідна доступність, евакуаційний маршрут, міське середовище, GIS, надзвичайні ситуації.

В умовах надзвичайної ситуації відстань до укриття перестає бути звичайною характеристикою міського простору. Вона безпосередньо пов’язується з часом, протягом якого людина може залишити небезпечну ділянку та дістатися до захисної споруди. Саме тому пішохідна доступність укриттів має розглядатися не як другорядний показник їх розміщення, а як одна з ключових складових безпеки міського середовища.

Для українських міст це питання набуло особливого значення в умовах воєнних загроз, однак його зміст є ширшим. Пожежі, техногенні аварії, руйнування будівель, небезпечні метеорологічні явища та інші надзвичайні ситуації також можуть вимагати швидкого переміщення населення до захищеного простору. У перші хвилини вирішальними стають не лише технічні характеристики самої споруди, а й те, чи знає людина, куди рухатися, чи є маршрут відкритим, наскільки він довгий і чи можна пройти його без додаткового ризику.

Чинний ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» пов’язує розміщення захисних споруд і споруд подвійного призначення з радіусом збору населення. Радіус пішохідної доступності приймається 300 м для багатоповерхової, підвищеної та висотної забудови і 500 м для середньоповерхової та малоповерхової забудови. Для окремих категорій суб’єктів господарювання також встановлено відповідні граничні значення [1]. Норми окремо вимагають, щоб пішохідні шляхи до захисних споруд відповідали вимогам доступності для маломобільних груп населення та були обладнані засобами безпеки, орієнтування й отримання інформації [1].

Разом з тим нормативний радіус не можна автоматично ототожнювати з реальною довжиною шляху. На плані відстань між будинком і укриттям може становити 250 м, але фактичний маршрут через квартал, дворові проїзди та регульований перехід легко збільшується до 400-450 м. У щільній забудові різниця буває ще більшою через огороджені території, тупикові проходи, перепади рельєфу, підземні переходи, залізничні колії або великі промислові майданчики.

Тому для оцінювання пішохідної доступності доцільно використовувати не геометричну, а мережеву відстань. Вона визначається по реальних пішохідних

зв’язках і значно точніше характеризує можливість досягнення укриття. Відношення фактичної довжини маршруту до відстані по прямій можна подати коефіцієнтом непрямолінійності маршруту:

$$Км = Lмер / Lпр,$$

де Км — коефіцієнт непрямолінійності маршруту; Lмер — довжина маршруту по пішохідній мережі; Lпр — відстань між початковою точкою та укриттям по прямій.

Чим більше значення цього коефіцієнта, тим сильніше планувальна структура міста ускладнює доступ до захисної споруди. Сам показник не замінює повного мережевого аналізу, однак він добре показує ділянки, де формально близьке укриття на практиці виявляється віддаленим.

Ще більш показовою характеристикою є час руху. У надзвичайній ситуації саме час, а не кількість метрів, сприймається людиною як головне обмеження. Для спрощеної оцінки його можна визначати як суму часу проходження окремих ділянок маршруту та додаткових затримок:

$$Tij = \Sigma (le / ve) + \Sigma \tau k,$$

де Тij — час руху від точки формування попиту і до укриття j; le — довжина окремої ділянки маршруту; ve — розрахункова швидкість руху на цій ділянці; τk — додаткові затримки на переходах, сходах, входах, звуженнях або інших елементах маршруту.

Таке представлення важливе тому, що швидкість переміщення в місті не є сталою. Вона змінюється залежно від віку людини, фізичного стану, щільності потоку, стану покриття та погодних умов. Окремо слід враховувати дітей, людей похилого віку, осіб з інвалідністю, батьків із дитячими візками та інших маломобільних користувачів. Маршрут, який для однієї групи населення є прийнятним, для іншої може бути фактично недоступним.

Не менш важливим є стан маршруту безпосередньо під час надзвичайної ситуації. Частина вулиць або проходів може бути перекрита, освітлення — відсутнє, а звичний вхід на територію — зачинений. Після руйнувань з’являються завали, небезпечні фасадні ділянки, уламки, пошкоджені інженерні мережі. Отже, маршрут, придатний у звичайних умовах, не завжди залишається таким під час реальної небезпеки.

У зв’язку з цим пішохідну доступність доцільно оцінювати не для одного, а для декількох сценаріїв. Базовий сценарій відображає нормальний стан вулично-пішохідної мережі. Другий може передбачати виключення окремих проходів або ділянок вулиць. Третій — одночасне збільшення кількості людей на маршрутах та зниження середньої швидкості руху. Для територій із підвищеною концентрацією населення варто також перевіряти ситуацію, коли найближче укриття недоступне або заповнене і люди змушені прямувати до наступного.

Такий підхід змінює саме розуміння доступності. Недостатньо встановити, що територія потрапляє до нормативного радіуса. Потрібно перевірити, чи існує безперервний і безпечний пішохідний шлях, скільки часу він займає, чи придатний для різних груп населення та чи має альтернативу у випадку блокування основного напрямку.

Для міського планування особливо важливою є маршрутна резервованість. Якщо житловий квартал пов’язаний з укриттям лише одним проходом, навіть незначне пошкодження або перекриття цієї ділянки робить систему вразливою. Наявність двох або більше незалежних напрямків руху суттєво підвищує її стійкість. Тому під час оцінювання захисних споруд доцільно аналізувати не тільки найкоротший маршрут, а й доступність другого прийнятного маршруту.

Проблема стає ще складнішою в районах із високою щільністю забудови. Одні й ті самі тротуари та дворові проходи одночасно використовуються великою кількістю людей. На вузьких ділянках виникає зустрічний рух, знижується швидкість, а біля входу до укриття формується локальне скупчення. Отже, пішохідна доступність пов’язана не тільки з геометрією мережі, але й з її пропускною спроможністю.

Окремої уваги потребує інформаційна складова. Навіть короткий і фізично доступний маршрут втрачає частину своєї ефективності, якщо людина не знає місця розташування входу, не бачить покажчиків або змушена шукати укриття вже після отримання сигналу небезпеки. Навігаційні елементи, зрозумілі позначення, освітлення та доступність актуальної інформації повинні розглядатися як частина маршруту, а не як додаткове оформлення об’єкта.

Практичним інструментом для аналізу таких факторів є геоінформаційне моделювання. GIS дає можливість об’єднати в одній системі розташування укриттів, входів до них, житлових і громадських будівель, чисельність населення, пішохідну мережу, переходи, сходи, бар’єри та інші характеристики території. На основі цього можна будувати мережеві ізохрони — зони, з яких певне укриття досягається за заданий час.

На відміну від звичайного колового радіуса, ізохрона повторює реальну структуру міста. Вона може витягуватися вздовж зручної мережі вулиць, різко звужуватися біля бар’єрів або взагалі не охоплювати територію, що геометрично розташована поруч. Саме така форма краще відповідає повсякденному досвіду переміщення людини.

Мережевий підхід широко використовується у сучасних дослідженнях доступності аварійних укриттів. Зокрема, методи двокрокової плаваючої зони обслуговування поєднують реальні пішохідні відстані з розподілом населення та місткістю укриттів [4]. Моделі міської евакуації також застосовують матриці «походження — призначення», в яких кожна зона формування попиту пов’язується з доступними укриттями через дорожню або пішохідну мережу [5]. Для українських умов особливо показовим є дослідження Харкова, де захисна доступність оцінювалася за мережевими пішохідними ізохронами та сценаріями нормального функціонування і блекауту [6].

Для практичного застосування в українському місті аналіз можна виконувати послідовно. Спочатку формується база укриттів із точним положенням входів, місткістю та режимом доступу. Далі визначаються точки або зони формування попиту — житлові будинки, заклади освіти, об’єкти громадського призначення, транспортні вузли. Після цього створюється граф пішохідної мережі та розраховуються фактичні маршрути до кількох найближчих споруд.

Наступний етап — перевірка маршрутів за часовими та якісними характеристиками. Тут доцільно враховувати довжину, кількість переходів через проїзну частину, наявність сходів і пандусів, освітлення, можливість руху маломобільних груп, потенційно небезпечні ділянки та наявність альтернативного напрямку. Після цього маршрути можуть бути класифіковані як прийнятні, умовно прийнятні або критичні.

При цьому сама наявність прийнятного маршруту ще не гарантує захищеності. Пішохідна доступність повинна розглядатися разом із місткістю споруди. Якщо до одного укриття за короткий час може дістатися значно більше людей, ніж воно здатне прийняти, частина населення буде змушена продовжувати рух до іншого об’єкта. У такому випадку фактична відстань і час доступу збільшуються вже в момент виникнення небезпеки.

Отже, для оцінювання міської території доцільно використовувати поняття ефективної пішохідної доступності. Під ним можна розуміти можливість населення дістатися до придатної захисної споруди в межах допустимого часу по безперервному, безпечному та доступному маршруту з урахуванням місткості споруди і можливих порушень роботи міської мережі.

Такий показник є важливим не лише для аналізу вже сформованої забудови. Він може застосовуватися під час розроблення містобудівної документації, реконструкції житлових районів, розміщення нових об’єктів громадського призначення та визначення місць для нових споруд подвійного призначення. У багатьох випадках проблему можна частково вирішити не будівництвом нового укриття, а відкриттям додаткового проходу, облаштуванням доступного переходу, усуненням бар’єра або організацією другого входу.

Таким чином, пішохідна доступність захисних споруд є комплексною характеристикою, в якій поєднуються планувальні, часові, інженерні та поведінкові фактори. Нормативний радіус залишається необхідним базовим орієнтиром, але для оцінки реального рівня безпеки його недостатньо. Потрібен аналіз фактичних маршрутів, часу руху, бар’єрів, пропускної спроможності, доступності для маломобільних груп і маршрутної резервованості.

Перехід від умовного кола навколо укриття до мережевої моделі дає можливість побачити ті проблеми, які не помітні при традиційному аналізі. Саме такий підхід може стати основою для обґрунтування локальних містобудівних рішень і поступового формування більш стійкої системи цивільного захисту сучасного міста.

Список літератури

1. ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту». Актуалізований текст в останній редакції зі Змінами № 1 та № 2.

2. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI.

3. Деякі питання використання об’єктів фонду захисних споруд цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 138.

4. Wei L., Li W., Li K., Liu H., Cheng L. An Improved Two-Step Floating Catchment Area Method for Evaluating Spatial Accessibility to Urban Emergency Shelters. Sustainability. 2018. Vol. 10(7). Art. 2180. DOI: 10.3390/su10072180.

5. Chen W., Shi Y., Wang W., Li W., Wu C. The Spatial Optimization of Emergency Shelters Based on an Urban-Scale Evacuation Simulation. Applied Sciences. 2021. Vol. 11(24). Art. 11909. DOI: 10.3390/app112411909.

6. Galkin A. 15-minute protection as an applied 15-minute city indicator: A data-driven metric and scenario engine for protective accessibility in Kharkiv. Journal of Urban Mobility. 2025. Vol. 8. Art. 100166. DOI: 10.1016/j.urbmob.2025.100166.

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД В ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ

Шарлай Олена Василівна
Кандидат архітектури, старший викладач
Харківська державна академія дизайну та мистецтв

На фоні глобальної урбанізації, концепція "сталого розвитку" стала основним консенсусом у містобудуванні і архітектурі. Від успішності реалізації містобудівних трансформацій залежить екологічна стійкість міста а, відповідно і якість життя мешканців. З втіленням нової стратегії урбанізації, тенденції "домінування форми над функцією" та "пріоритет будівництва перед екологією", стали все більш відчутними. Як наслідок, вимоги мешканців до здорового способу життя, зелених просторів та різноманітних соціальних взаємодій спільно сприяли трансформації дизайну громадських просторів громади від "широкого будівництва" до "досконалого та стійкого розвитку".[1,2]

Усі фахівці з міського дизайну розуміють, як їхні різноманітні дії та втручання у забудоване середовище поєднуються, створюючи якісний, зручний та безпечний для людей життєздатний простір або, навпаки, середовище одноманітне, відчужене чи депресивне. Як сфера діяльності, міський стає ключовим інструментом вирішення міждисциплінарних завдань. У цьому статусі він є дисципліною, що поєднує питання управління, проектної практики і соціального стану спільноти, і спирається на ґрунтовні теоретичні засади. [3,4]

Аналіз стану архітектурного та ландшафтного дизайну для стійких громадських просторів, є важливим питанням для задовільнення потреб громади та вирішення практичних проблем. Мета такого аналізу полягає в систематичному впровадженні ідей сучасних теорій, таких як стійкий розвиток, ландшафтна урбаністика та екологічна архітектура та ін.. [1,3] Це надасть змогу виявити недоліки існуючого простору, і створити наукову, дієву та регіонально адаптовану систему методів дизайну з чотирьох вимірів: екологічна оптимізація, функціональна інтеграція, культурна спадщина та технологічна адаптація, тим самим надаючи теоретичну підтримку для проектної практики планування та дизайну.

Подібне системне поєднання методів дизайну, може стати в нагоді для проектувальників, дизайнерів та лідерів спільнот, допомогти вирішити практичні проблеми в оновленні депресивних районів та проектуванні громадських просторів у нових спільнотах, покращити стан екології та надати гуманістичну спрямованість публічним просторам, підвищити якість життя мешканців, зміцнити згуртованість спільноти, сприяти реалізації відповідних політик та надати практичні зразки для високоякісного розвитку нового рівня урбанізації. [4]

Світовий досвід впровадження сучасних теорій, таких як ландшафтний урбанізм та екологічна архітектура, а також практик, таких як "кишенькові

парки" та пасивні енергозберігаючі спільноти, свідчить про необхідність залучення громадської спільноти, застосування екологічних технологій та розширення функціональної інтеграції. [2,4] Однак, через різницю в етапах урбанізації, соціальних культурах та інших аспектах, їх не можна безпосередньо копіювати. Більшість досліджень спрямовані на аналіз соціології, архітектури або ландшафту, без систематичного обговорення і координованої інтеграції пропозицій.

Доволі часто методи дизайну застосовуються в якості розрізнених стратегій, з недостатньою увагою до відмінностей між різними типами спільнот, що не дає очікуваного результату. Є необхідність перш за все узлагодження теоретичних та економічних позицій, польового дослідження, зібрати первинні дані через спостереження на місці, проведення анкетувань та інтерв'ю, змоделювати різні сценарні дії, це має допомогти сформувати оптимальну проектну пропозицію.

Таким чином, пропонується система сучасних підходів у проектуванні громадських просторів для формування загального просторового рішення і дизайнерської пропозиції, що складається з трьох взаємопов’язаних напрямків. Методами оптимізації проектних пошуків є використання принципів універсального дизайну, принципів сталого урбанізму та ефективне використання ресурсів.

Функціональні та просторові характеристики є об’єктивними характеристиками, яків забезпечують реалізацію конкретних функцій в наявному просторі. Принцип універсального дизайну полягає в створенні інклюзивного середовища, доступного для всіх, що забезпечує, щоб усі групи відвідувачів могли користуватися простором гідністю та зручністю. До мало мобільних груп населення, крім осіб з обмеженими можливостями, відносять людей після 60 років, дітей до 6 років, вагітних жінок і людей з дитячими візочками. Це доволі великий відсоток населення і простір, зручний і доступний для цієї мало мобільної групи, буде комфортним і для решти спільноти. Це вимагає виходу за межі мінімальних нормативних стандартів специфікацій і адаптації простору з точки зору ергономіки, когнітивної психології . Наприклад, ухил, ширина та налаштування поручнів проходів повинні відповідати усім сценаріям використання; розподіл, висота місць для сидіння повинні враховувати потреби літніх людей для тривалого відпочинку; система знаків повинна інтегрувати кілька способів передачі інформації такі як візуальні (колір, графіка) та тактильні (шрифт Брайля), щоб інтуїтивно зрозумілими. Дизайн безбар'єрного простору та проактивної безпеки досягається за рахунок відсутності різниці висот рельєфу на всій території простору. В разі необхідності, влаштовуються паедуси з ухилом, що не перевищує 1:12. Покриття повинні бути неслизькими, рівними та стійкими до стирання, щоб забезпечити безпеку навіть у дощову погоду. Поблизу водних об'єктів, крутих схилів та перехресть транспортних шляхів використовують огорожі, зелені живоплоти та чіткі знаки попередження про небезпеку. Дизайн освітлення повинен забезпечити

рівномірне освітлення без мертвих зон вночі, уникаючи світлового забруднення для створення відчуття безпеки та контрольованості.

Забезпечення стійкого розвитку об'єкту та оптимізація витрат полягає в виборі місцевих матеріалів, відновлювальним та стійким до погодних умов матеріалах (таким як високоміцна антикорозійна деревина, цегла та бетон з використанням переробленого заповнювача), щоб зменшити викиди вуглецю під час транспортування та знизити довгострокове обслуговування, частоту заміни та витрати на монтаж. В конструкціях малих архітектурних форм та вуличних меблях важливо забезпечити стабільність конструкцій об'єкта та надійність точок з'єднання, що дозволяє витримувати часте використання. Проєктне рішення має полегшувати контроль та заміну компонентів.

Ефективність використання ресурсів передбачає використання енергоактивних і енергопасивних технологій. Інтеграція енергоактивних низьковуглецевих замкнених технологій передбачає широке застосування світлодіодних енергозберігаючих ламп, ліхтарів на сонячних батареях, гібридних вуличних ліхтарів, що використовують енергію сонця і вітру тощо. Енергопасивними є, нприклад, застосовування системи зрошення, що заощаджують воду (такі як крапельне зрошення та мікро-розпилювальне зрошення), та технології, що заощаджують воду. Раціональне використання дощової води на ділянці може здійснюватися через застосування інтегрованої в систему водопостачання інфраструктури, що складається з заглиблених зелених просторів, дощових садів та підземних модулів для зберігання води. Також важливим напрямком є заохочення та популяризація ідеї використання перероблених матеріалів в елементах дизайну ландшафтних об’єктів, зон відпочинку та дитячих ігрових зонах..

Ця практика повинна сприяти проектуванню, вдосконаленню та збереженню успішних міських просторів та цінних для громади публічних місць. Комплексне застосування вищенаведених принципів дозволить реалізувати стратегію розвитку безпечного і комфортного громадського простору.

Список літератури

1. Farr, D. (2018). Sustainable Urbanism: Urban Design with Nature. John Wiley & Sons.340p.
2. Gehl, J. (2010). Cities for People. Island Press.269p.
3. Beatley, T. (2000). Green Urbanism: Learning from European Cities. Island Press. 491p.
4. Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2010). Public Places - Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design. Architectural Press.394p.

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХУДОЖНІЙ ІНСТИТУТ (ХДХІ) У 1950-Х РОКІВ: ІСТОРІЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ

Нестєрова Євгенія Олександрівна
Доктор філософії з мистецтвознавства, (Ph.D), старший викладач кафедри живопису ХДАДМ

Сергій Бесєдін – видатний художник-педагог, який показав себе талановитим організатором ХДХІ. Він відчайдушно взявся за справу, надихаючи як колег, так і студентів. Завдяки спільній роботі вихованців та їхніх викладачів уже через рік було відновлено освітній процес у рідних стінах – на вул. Каплунівській, 8 (зараз вул. Мистецтв). За свідченнями сучасників, загартований студентський і педагогічний колектив встигав проводити поряд з масштабними ремонтними роботами й навчання [3, с. 187]. Пізніше директором училища призначили молодого художника Л. І. Чернова (1915–1990), який закінчив Харківський художній інститут (ХХІ) під час евакуації вишу в Самарканд у 1942 році.

Педагогічний склад ХХІ тяжко постраждав в період сталінських репресій 1933–1937 років. Повністю була знищена харківська мистецтвознавча школа як видатне явище української художньої культури. До розстрілу були засуджені видатний мистецтвознавець-візантолог Федір Шміт, дослідник українського мистецтва К. Сліпко-Москальців До Сибіру були заслані на виправні роботи заради перевиховання учні Ф.Шміта – С.Таранушенко і Д. Гордєєв, а до Казахстану – учениця Шміта О. Берладіна і учень С. Таранушенка – П.Жолтовський. Всі вони, окрім останнього, були задіяні в навчальному процесі ХХІ. Не краща обстановка склалась і серед мистців-педагогів. До розстрілу був засуджений бойчукіст І. Падалка в ХХІ і скульптор М.Новосельський, а до Сибіру був засланий талановитий живописець І. Северин. Скульптор І.Севера з європейським рівнем освіти встиг емігрувати у Львів, де ще не було радянської влади. На Захід з наближенням приходу Червоної армії, а з нею і каральних органів вимушено виїхав професор живопису М.Козик, який не зміг евакуюватися з початком німецько-радянської війни з Харкова у 1941 році [2, с. 137 – 140]. Величезною втратою для харківської вищої мистецької школи стала і смерть видатного пейзажиста М.Бурачека в Харкові під час німецької окупації у 1942 році, і смерть у 1944 році в Криму великого друга харківської мистецької школи, майстра батального живопису М.Самокиша.

В такій надзвичайно непростій обстановці директору С.Бесєдіну довелось розпочинати роботу по відновленню навчального процесу. З висококваліфікованих фахівців, які до війни працювали в ХХІ, в Харкові залишались С.Прохоров і О. Кокель. «1944 року до викладання було запрошено випускника інституту 1929 року, учасника війни П.Супоніна» [2, с. 86].

«Краща обстановка, – як зазначає Л.Д. Соколюк, – складалася з відновленням підготовки мистців театрально-декораційної сфери: повертається до Харкова з евакуації художник-педагог О. Хвостенко-Хвостов», відомий «успіхами в

театрально-декораційному мистецтві ще в довоєнний період». У 1945–1947 роках він очолював майстерню театрально-декораційного мистецтва в ХХІ, до викладання в якій приєднався учасник війни і учень О.Хвостенко-Хвостова – Д.Овчаренко. «Одним з перших на навчання у цій майстерні у 1945 році вступив В.Константинов, який, отримавши паралельно ще й диплом архітектора (пізніше закінчив ще й Харківський інженерно-будівельний інститут), згодом впродовж досить тривалого часу працюватиме проректором вже в зорієнтованій на художньо-промисловий профіль своїй alma-mater» [1, с. 59]. Надзвичайно важливим фактором для продовження успішної діяльності театрально-декораційної майстерні стало повернення зі Львова до Харкова Б. Косарева. Тим більше, що він тоді став автором сценографії до вистави «Ярослав Мудрий» і лауреатом державної премії 1-го ступеня. Вистава була поставлена на сцені Харківського державного театру української драми ім. Т. Шевченка. І в суспільно-політичних умовах того часу повернення Б. Косарева в ХХІ стало великою честю для вишу.

Непогано складались справи і з графічною майстернею. У жовтні 1943 року, тобто невдовзі після визволення міста, до Харкова повернувся учень В.Касіяна – один з найталановитіших українських офортистів, яким був В.Мироненко. Вже в наступному році він відкрив свою персональну виставку, оспівуючи красу рідної землі, і включився в роботу по відновленню навчального процесу в інституті.

З такими реаліями зіткнувся С. Бесєдін у своїх спробах відновити роботу Харківського мистецького вишу. До викладання в інституті було запрошено кращих випускників закладу. З-поміж них Д. Овчаренко, М. Дерегус, В. Мироненко, О. Любимський, Л. Чернов, Є. Світличний. Утім, його діяльність якось налагоджувалась. З 1945 року почав відновлюватись випуск фахівців, хоча за перші три післявоєнні роки дипломи змогли захистити лише дев’ять чоловік. «Після перемоги у війні почали повертатись і колишні студенти, мобілізовані на фронт. Серед них Є.Єгоров, В.Парчевський, С. Солодовник, Б.Жуков, В.Віхтинський, М.Гнойовий, які до війни закінчили Харківське художнє училище окрім В.Парчевського, але не пройшли повний курс навчання в ХДХІ. Вже 1947 року його випускниками стали С.Солодовник і М.Гнойовий» [1, с. 60].

Наприкінці 1940-х років відбулось повне відновлення навчального процесу в Харківському державному художньому інституті (ХДХІ) і Харківському художньому училищі (ХХУ). У цей час в інституті існувало лише чотири напрями: станковий живопис, театрально-декораційний живопис, скульптура і станкова графіка. Кафедру живопису очолював доц. С. Бесєдін, майстерню театрально-декораційного живопису – Б. Косарев, кафедру скульптури – А. Страхов, кафедру станкової графіки – В. Мироненко. До викладання також були запрошені відомі графіки Г.Бондаренко, Й.Дайц та історик мистецтва доц. М.Зубар [5].

Сергія Бесєдіна зняли з посади директора ХХІ в 1948 році скоріш за все як не надто надійного в ідеологічному сенсі і внаслідок тенденцій того часу: вищі посади в країні могли обіймати особи, що безпосередньо пройшли через

лихоліття війни та члени партії більшовиків. У Бесєдіна не було ні того, ні іншого. Більше того, він мешкав в Будинку «Слово» і сам пережив страх бути заарештованим як «ворог народу». Він явно не сприймався відповідними органами як ідеологічно надійна людина. Ще в 1946 році його було усунено з посади голови правління Харківського відділення Спілки художників України [2, с. 93]. Однак до кінця життя художник залишався працювати у своїй alma-mater, намагаючись зберігати кращі традиції харківської мистецької школи і після реорганізації ХХІ в ХХПІ.

У 1948 році новим директором ХХІ став Михайло Олександрович Шапошников (1909–1989). Він закінчив навчання в ХДХІ 1933 року по майстерні театрально-декораційного мистецтва, де викладали М.Бурачек, О.Кокель, С.Прохоров. У 1941 році був мобілізований на фронт. У 1946–1948 роках, після демобілізації, «працював у комітеті зі справ мистецтва при Раді Міністрів УРСР і мав достатній досвід адміністративної роботи» [2, с. 93]. Шапошников продовжив підтримувати авторитет інституту як провідного художньо-освітнього центру Сходу України та кращі традиції харківської мистецької школи, як і С.Бесєдін. До керівництва майстерень були запрошені відомі педагоги вищої художньої школи, які свого часу навчалися у баталіста Миколи Самокиша – Михайло Авілов та Петро Котов. Михайло Шапошников заклав гарну традицію, що збереглась до нашого часу, – запрошувати на захисти дипломних робіт метрів образотворчого мистецтва. Наприклад, упродовж 1950-х років представниками екзаменаційної комісії із захисту дипломних робіт були відомі художники Федір Решетніков, Дмитро Свешніков та ін. [6, с. 230].

Як і С. Бесєдін, Шапошников постійно намагався посилити викладацький склад інституту запрошенням нових талановитих і активних майстрів. «В 1956 році до Харкова переїхав учень Г. Гельмана та М. Лисенка в Київському художньому інституті (закінчив 1945 р.) – Микола Рябінін» який «у 1947–1956 викладав у Львівському інституті декоративного і прикладного мистецтва. Там він мав безпосередні контакти зі школою високої пластичної культури в особі І.Севери, який у 1929–1934 роках викладав у Харківському державному художньому інституті» [2, с. 92]. Навчаючи студентів в ХХІ у 1956–1966, він намагався заповнити прогалину, що утворилась у зв’язку з еміграцією до Львова І.Севери і смертю в евакуації учениці Родена в ХХІ Леонори Блох.

Чимало відомих художників були випускниками майстерні М. Дерегуса, який викладав у ХХІ (1932–1942), керував живописною майстернею ХДХІ (1947–1949) [3, с. 67]. Серед них слід назвати А. Насєдкіна, В. Полтавця (Народні художники України), Г. Крижевського (Заслужений художник України), Б. Жукова, В. Кравченка, Л. Маліка, В. Парчевського [3, с. 37].

У цей період активно працює графічна майстерня майстра рисунка І. Дайца (1897–1954) та школа літографії, яку започаткував доц. Г. Бондаренко (1892–1969), особливості навчання в якій надзвичайно актуальні і сьогодні. З цього приводу О. Шило писав: «Найважливішим тут є той досвід спілкування учнів з уже сформованим майстром, який виникає в роботі майстерень у режимі майстер-класів. Як свідчать учні майстерні Григорія Антоновича в Харківському

художньому інституті, він з ентузіазмом культивував саме таку форму педагогічної роботи та щиро ділився з учнями своїм творчим досвідом, у якому, власне, і формувався той художній смак, що ставав нормою праці вже для наступної творчої генерації» [4, с. 130].

Список літератури

1.Нестєрова Є.О. Професійний живопис в мистецьких школах Харкова 1950-1970-х років: особливості формування та розвитку. Харків: дис…канд.. мистецтвознавства: 023. Харків, 2024. 257 с.].

2.Соколюк Л. Видатна просвітниця, художник-педагог. *Образотворче мистецтво.* 1992. Вип. 1. С. 26 – 29.

3. Кафедра живопису ХДАДМ: традиції та сучасність. Ювілейний альбом-кат. / упоряд.: М. Деркач, В. Гальченко. Харків: ХДАДМ. 2015. 239 с.

4. Наші ректори. Випробування і перемоги 1921–2016.: альбом / під ред.: В. Гальченко; Харк. держ. акад.. диз. і мист. України. Харків: ХДАДМ, 2016. 309 с.

5.*Вісн. Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв: зб. наук. пр.* / за ред. Є. Котляра. Харків: ХДАДМ, 2021. Вип. 2. 398 с.

6. *Образотворче мистецтво*: журн. з питань теор. і практ. Україн. образотв. мист.: Мистецтво, Київ–34, 1980. січень–лютий Вип. 1. С. 20-21.

ENSEMBLE DIAGNOSTIC SYSTEM FOR LABEL NOISE IN HEPATOTOXICITY DATA OF DRUG-LIKE COMPOUNDS

Shylo Bohdan
Master's student, specialty F3 “Computer Science”,
Lviv Polytechnic National University

Zvarych Viktor
Ph. D., Associate Professor
Lviv Polytechnic National University,

Introduction

The prediction of hepatotoxicity of drug-like compounds relies on datasets whose labels come from clinical reports, drug labels or screening assays. They therefore inevitably contain labeling errors, i.e. noise [1]. For example, in the DILIrank dataset some drugs belong to a category with ambiguous risk [2]. The true labels of real datasets are unknown, so the quality of the labeling cannot be verified without an independent source.

Confident learning methods look for individual suspicious examples [3]. Noise-robust conformal prediction methods require the noise level as an input parameter [4] but do not explain where to obtain it. The aim of this work is to design a model and a software tool that estimate the level and type of label noise of a dataset as a whole rather than of individual labels.

Problem Statement

The problem is formulated as a two-level one. The base level consists of hepatotoxicity classification models. The meta-level estimates the properties of the dataset itself. Its target variables are:

– the noise level, i.e. the share of wrong labels, ranging from 0 to 0.45;
– the noise type: symmetric, directed or structured;
– the probability that each individual label is wrong.

Structured noise, which is concentrated in groups of structurally similar molecules instead of being scattered randomly, is the hardest to detect. Since the true noise of real data is unknown, the meta-model is trained on synthetically corrupted copies of five datasets (DILIrank, DILIst, Liew, LiverTox, Tox21 SR-MMP). The copies are generated over a grid of noise levels and types for which the true parameters are known by construction.

Ensemble of Base Models

The diagnosis is based on an ensemble of five models with deliberately different inductive biases:

– Random Forest, the reference noise-robust model;
– XGBoost, which is sensitive to memorizing false labels;
– k-nearest neighbors with the Tanimoto metric, a probe of local label consistency;

– D-MPNN, a source of training dynamics features;

– the ChemBERTa transformer, a carrier of external chemical knowledge.

The choice rests on the fact that algorithms react to noise differently: boosting tends to memorize false labels, whereas bagging and local methods are more robust [5]. The disagreement between the models is here not a flaw but a measurable signal.

Behavioral Features and Normalization

The results of training the ensemble in cross-validation mode are turned into a "behavioral portrait" of the dataset, i.e. a vector of 90–120 features in six blocks:

– performance degradation and the gap between training and validation sets;

– disagreement of model predictions;

– training dynamics (area under the margin [6], dataset cartography, forgetting events);

– loss distribution over examples;

– probability calibration;

– spatial consistency of the labels of neighboring compounds in chemical space, which is a signature of structured noise.

So that the meta-model learns the noise level rather than the difficulty of the dataset, the features are given as relative deviations from the reference profile of the clean dataset. For real data the reference is unavailable, so a two-stage procedure is applied. First a rough estimate of the noise level is obtained. Then the corresponding share of the most suspicious compounds is temporarily removed, the ensemble is retrained and the estimate is repeated until convergence. In practice this takes two to three iterations.

Meta-Model Orchestrator

Gradient boosting with quantile regression was chosen as the meta-model [7]. Three separate models (5th, 50th and 95th quantiles) with the pinball loss function give a point estimate of the noise level together with a 90% confidence interval. The noise type is determined by a multiclass boosting model that returns a probability distribution, because in real data noise types often coexist. The contribution of features is explained with Shapley values.

Quality is assessed with the leave-one-dataset-out scheme: the meta-model is tested on a dataset that did not take part in its training. The target indicators of the project are:

– mean absolute error of the noise level estimate not above 0.05;

– share of explained variance not below 0.85;

– confidence interval coverage of 0.88–0.93 at a nominal level of 0.90;

– balanced accuracy of noise type classification not below 0.75.

Suspicious Cluster Localization and Conformal Calibration

If the system detects a high probability of structured noise, localization of suspicious clusters is launched. Compounds are clustered with the Butina algorithm, the significance of the elevated noise level of a cluster is tested with a permutation test with the Benjamini–Hochberg correction, and a common structural motif is found for significant clusters. The result is passed to the database curator for repeated expert review.

The noise level estimate is integrated with noise-robust conformal calibration [4]. Instead of the point value, the upper bound of the confidence interval is substituted, which keeps the procedure conservative. The module is compared with oracle, naive and conservative variants.

Software Architecture

The software package has a modular five-layer architecture: data preparation, noise generation, ensemble training, feature extraction and the meta-model. Intermediate artifacts are stored in Parquet and NPZ formats, which allows individual stages to be restarted and the results to be audited. The implementation is carried out in Python with the RDKit, scikit-learn, PyTorch and Chemprop libraries. The meta-model has no access to the labels and structures of the compounds themselves and works only with aggregated behavioral features, which rules out indirect “peeking” at the answer.

Conclusions

A model has been designed that estimates the level and type of label noise of a hepatotoxicity dataset from the behavior of an ensemble of models. It closes the gap between noise-robust conformal prediction methods and the absence of a noise estimate for them. The main limitation is that the model is trained on synthetic noise, so its applicability to real noise must be confirmed on control scenarios. Experimental verification of the proposed approach is the next stage of the master's qualification thesis.

References

1. Song H., Kim M., Park D., Shin Y., Lee J.-G. Learning from noisy labels with deep neural networks: a survey. IEEE Transactions on Neural Networks and Learning Systems. 2023. Vol. 34, No. 11. P. 8135–8153.

2. Chen M., Suzuki A., Thakkar S., Yu K., Hu C., Tong W. DILIrank: the largest reference drug list ranked by the risk for developing drug-induced liver injury in humans. Drug Discovery Today. 2016. Vol. 21, No. 4. P. 648–653.

3. Northcutt C. G., Jiang L., Chuang I. L. Confident learning: estimating uncertainty in dataset labels. Journal of Artificial Intelligence Research. 2021. Vol. 70. P. 1373–1411.

4. Sesia M., Wang Y. X. R., Tong X. Adaptive conformal classification with noisy labels. Journal of the Royal Statistical Society Series B. 2025. Vol. 87, No. 3. P. 796–815.

5. Cortes-Ciriano I., Bender A., Malliavin T. E. Comparing the influence of simulated experimental errors on 12 machine learning algorithms in bioactivity modeling using 12 diverse data sets. Journal of Chemical Information and Modeling. 2015. Vol. 55, No. 7. P. 1413–1425.

6. Pleiss G., Zhang T., Elenberg E. R., Weinberger K. Q. Identifying mislabeled data using the area under the margin ranking. Advances in Neural Information Processing Systems. 2020. Vol. 33. P. 17044–17056.

7. Ke G., Meng Q., Finley T. et al. LightGBM: a highly efficient gradient boosting decision tree. Advances in Neural Information Processing Systems. 2017. Vol. 30. P. 3146–3154.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Іванісов Олег Вікторович
к.е.н., доцент, доцент кафедри соціальної економіки
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Вілотієвич Олександра Мітарівна
студентка 1 курсу магістратури
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Ринок праці України вже четвертий рік поспіль живе в умовах затяжних воєнних викликів. Найгостріше ці виклики відчуває молодь до 35 років. Причини відомі й полягають у браку досвіду, вимушеній зміні місця проживання, обмеженого доступу до перевірених джерел про вакансії. За таких обставин держава дедалі активніше спирається на цифрові інструменти, аби скоротити дистанцію між шукачем роботи і роботодавцем. Екосистема «Дія» стала базовою платформою для цілої низки сервісів зайнятості. Саме на її основі у січні 2026 року Кабінет Міністрів України дав старт експериментальному проекту «Обрій», покликаному перевести ключові етапи трудових відносин у цифровий формат [1].

Проблема молодіжного безробіття в українській науковій літературі розглядається не лише як економічне явище. Це також чинник, що визначає майбутню траєкторію розвитку людського капіталу країни. Г. В. Коваль підкреслює, що молодь як соціально-демографічна група потребує особливих інституційних механізмів підтримки. Традиційні заходи регулювання ринку праці не завжди враховують специфіку першого працевлаштування і брак трудового стажу [2]. Тому питання про здатність держави адаптувати цифрові інструменти до потреб молодого покоління має практичне значення.

Питання цифрової трансформації служб зайнятості вже кілька років перебуває в полі уваги вітчизняних дослідників. Т. К. Романіка зазначає, що динаміка молодіжного безробіття тісно пов'язана зі швидкістю, з якою інституції ринку праці впроваджують цифрові інструменти профілювання та підбору вакансій [3]. Чим коротша ця дистанція, тим менше часу молода людина втрачає між втратою роботи і новим працевлаштуванням. «Обрій» у цьому сенсі не ізольоване технічне рішення. Це продовження курсу на об'єднання функцій пошуку роботи, підбору персоналу, укладення трудового договору й ведення особової справи працівника в єдиному цифровому середовищі «Дія».

Координаторами дворічного експериментального проекту визначено Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства і Міністерство цифрової трансформації. Безпосередню організацію реалізації покладено на Державну службу зайнятості [1]. Для молоді така модель означає передусім скорочення часу між реєстрацією статусу шукача роботи і фактичним

працевлаштуванням. Більшість паперових процедур переноситься в електронну форму. Профіль користувача формується значною мірою автоматично, на основі даних, які вже містяться в державних реєстрах про освіту й кваліфікацію. Роботодавець теж виграє: він веде підбір персоналу і супровід трудових відносин в одному цифровому середовищі, а не перемикається між паперовим документообігом і кількома розрізненими сервісами.

Українська практика цифровізації служб зайнятості отримала визнання і на міжнародному рівні. Протягом 2026 року представники Державної служби зайнятості презентували напрацьований досвід на конференції у Брюсселі. Там підбили підсумки третьої фази програми EU4Youth, яка з 2022 року фінансує розвиток кадрового потенціалу, брендинг і цифровізацію українських служб зайнятості та підтримує інституціоналізацію Молодіжної гарантії за координації Європейської фундації освіти [4]. Паралельно Організація економічного співробітництва та розвитку у власному звіті про світові служби зайнятості за 2026 рік звертає увагу на партнерство державних служб зайнятості з суб'єктами соціальної економіки. Це інструмент підтримки груп населення, яким найважче знайти роботу, і молодь традиційно входить до їх числа [5]. Отже, обраний Україною цифровий вектор узгоджується із загальноєвропейськими тенденціями.

Матеріальною основою для розширення активних програм зайнятості слугує Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. У 2026 році він збільшив фінансування навчання та перекваліфікації через мережу центрів професійно-технічної освіти служби зайнятості [6]. Утім ефективність цих програм безпосередньо залежить від якості комунікації з потенційними учасниками. Значна частина молоді досі погано обізнана про доступні можливості перекваліфікації. Сам факт існування цифрового сервісу автоматично не вирішує проблему поінформованості.

Водночас перехід на систему «Обрій» супроводжується і низкою ризиків. Молодь із сільської місцевості та прифронтових територій має нерівний доступ до стабільного інтернет-зв'язку. Тому цифровий формат працевлаштування здатний посилити наявну нерівність можливостей, якщо не супроводжується альтернативними офлайн-каналами звернення. Є ще один нюанс, такий як, автоматизоване формування профілю користувача на основі державних реєстрів не завжди відображає реальні неформальні компетенції молодої людини, набуті поза системою формальної освіти, зокрема волонтерський досвід або короткострокові курси. Тому варто передбачити гнучкий механізм самостійного доповнення профілю і регулярний моніторинг цифрової залученості молоді в розрізі регіонів.

Отже, запуск проекту «Обрій» на базі екосистеми «Дія» є закономірним етапом реформування державної служби зайнятості України. Він відповідає і внутрішнім потребам ринку праці, і зобов'язанням у межах європейської інтеграції та програми EU4Youth. Щоб цей інструмент реально сприяв подоланню молодіжного безробіття, а не лише формальній цифровізації процедур, варто поєднати технічну реалізацію з адресною інформаційною

кампанією серед молоді. Не менш важливі гнучке профілювання неформальних компетенцій і постійний моніторинг доступності сервісу для вразливих категорій населення, включно з внутрішньо переміщеними особами та мешканцями прифронтових регіонів. Лише за такої умови цифрова трансформація служб зайнятості стане дієвим механізмом державної політики протидії молодіжному безробіттю, а не просто технічним проектом.

Список літератури

1. Уряд запустив експериментальний проект із електронного працевлаштування в системі «Обрій» [Електронний ресурс] // Державна служба зайнятості України. – 22.01.2026. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrovizatsiia-rynku-pratsi-uriad-zapustyv-eksperymentalnyi-proekt-iz-elektronnoho-pratsevlashtuvannia-v-systemi-obrii (дата звернення: 23.09.2026).

2. Коваль Г. В. Проблеми молодіжного безробіття в Україні та шляхи їх вирішення / Г. В. Коваль // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2018. – № 1.

3. Романіка Т. К. Динаміка та чинники молодіжного безробіття в умовах цифрової економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Т. К. Романіка. – Харків, 2021. – 19 с.

4. Україна представила досвід трансформації служби зайнятості на міжнародній конференції у Брюсселі [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2026. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-predstavyla-dosvid-transformatsii-sluzhby-zainiatosti-na-mizhnarodnii-konferentsii-u-briusseli (дата звернення: 23.09.2026).

5. The World of Public Employment Services 2026 [Electronic resource] // OECD Publishing. – Paris, 2026. – Available at: https://doi.org/10.1787/4aebd080-en (дата звернення: 23.09.2026).

6. Фонд страхування на випадок безробіття збільшує фінансування активних програм зайнятості у 2026 році [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2026. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/investytsii-v-liudei-fond-strakhuvannia-na-vypadok-bezrobittia-zbilshuie-finansuvannia-aktyvnykh-prohram-zainiatosti-u-2026-rotsi (дата звернення: 23.09.2026).

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА АДАПТАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ ЯК НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Ачкасова Оксана Вікторівна
к.е.н., доцент
кафедра соціальної економіки
ХНЕУ ім. С. Кузнеця, м. Харків

Карімов Ренат Сергійович
здобувач другого (магістерського) рівня
ХНЕУ ім. С. Кузнеця, м. Харків

Сучасний стан ринку праці України характеризується значними структурними змінами, зумовленими наслідками повномасштабної війни, зміною потреб роботодавців та поступовим поверненням ветеранів до цивільного життя. Після завершення військової служби ветерани стикаються з необхідністю відновлення або зміни професійної траєкторії, адаптації до нових умов праці та формування взаємодії з цивільним трудовим середовищем. За таких умов працевлаштування ветеранів набуває не лише економічного, а й соціального значення, оскільки сприяє відновленню професійної ролі, розширенню соціальних зв'язків та включенню ветеранів у суспільне життя.

Одним із ключових завдань удосконалення працевлаштування ветеранів є забезпечення умов для їх соціально-трудової адаптації. Вона передбачає не лише отримання робочого місця, а й пристосування професійних компетентностей до потреб цивільного ринку праці, адаптацію до організаційного середовища, відновлення професійної мотивації та формування стійкої взаємодії з роботодавцем і трудовим колективом. Тому результативність працевлаштування доцільно оцінювати не тільки за фактом зайнятості ветерана, а й за можливістю його закріплення на робочому місці та подальшого професійного розвитку.

Проблематика працевлаштування та професійної адаптації ветеранів активно досліджується в сучасній українській науковій літературі. Демченко К. О. розглядає забезпечення працевлаштування ветеранів у системі соціально-економічної політики держави та акцентує увагу на комплексності заходів підтримки їх зайнятості [1]. Важливе місце в цьому процесі посідають професійне навчання, перекваліфікація та створення умов для повернення ветеранів до економічної активності. Такий підхід дозволяє розглядати працевлаштування ветеранів не як окремий захід політики зайнятості, а як складову їх соціально-економічної інтеграції.

Цей підхід доповнюється дослідженням Близнюк В. В. та Терюханової І. М., у якому професійне навчання та працевлаштування визначаються як важливі інструменти професійної адаптації ветеранів [2]. Автори пов'язують повернення ветеранів на ринок праці з їх професійною адаптацією та формуванням умов для

подальшої участі в економічному житті. Отже, професійна адаптація має розглядатися не лише як набуття нової кваліфікації, а як процес підготовки ветерана до ефективної діяльності у цивільному професійному середовищі.

Окремий аспект проблеми становить перехід від професійної адаптації до безпосереднього працевлаштування. Кохан В. П. досліджує працевлаштування ветеранів за результатами професійної адаптації та пов'язані з ним правові проблеми і виклики [3]. Це свідчить про необхідність узгодження заходів професійної підготовки з реальними можливостями подальшого працевлаштування. Таким чином, професійна адаптація має бути орієнтована не лише на формування відповідних компетентностей, а й на створення умов для їх практичного застосування.

Комплексний характер адаптації підкреслюють Пшик-Ковальська О. О., Замулко І. В. та Перун В. І., які розглядають соціально-професійну адаптацію ветеранів як комплексний процес, що охоплює професійний і соціальний аспекти [4]. Такий підхід розширює традиційне розуміння працевлаштування, оскільки враховує не лише відповідність професійних компетентностей вимогам роботодавця, а й готовність ветерана до включення у нове соціальне та професійне середовище.

Водночас Котенко С. І. та Богдан Е. І. акцентують увагу на перекваліфікації ветеранів як важливому напрямі їх інтеграції у ринок праці [5]. Необхідність оновлення або зміни професійних компетентностей пов'язана з відмінностями між набутим під час військової служби досвідом та вимогами цивільного ринку праці. Отже, ефективна система працевлаштування має передбачати можливість формування індивідуальної професійної траєкторії, яка може включати повернення до попередньої професії, перекваліфікацію або набуття нової спеціалізації.

Ще одним важливим аспектом є реінтеграція ветеранів у професійну діяльність. Сингаївська І. та Бузова В. розглядають особливості повернення ветеранів до професійної діяльності та наголошують на значенні умов, у яких відбувається цей процес [6]. Це підтверджує необхідність створення на робочому місці умов, які сприяють поступовому включенню ветерана в трудовий колектив, професійній адаптації та подальшому розвитку.

Таким чином, аналіз наукових підходів дозволяє розглядати соціально-трудову адаптацію ветеранів як комплексний процес, що поєднує професійну підготовку, пошук відповідного місця роботи, адаптацію до умов підприємства та закріплення у трудовому колективі. Водночас окремі складові цього процесу в наукових дослідженнях переважно розглядаються самостійно, що зумовлює необхідність їх системного поєднання в межах механізму удосконалення працевлаштування ветеранів.

Метою дослідження є обґрунтування соціально-трудової адаптації ветеранів як напряму удосконалення їх працевлаштування та визначення основних складових цього процесу, необхідних для забезпечення стійкої професійної та соціальної інтеграції.

Для досягнення поставленої мети доцільно розглядати працевлаштування ветерана як процес, який не завершується фактом отримання робочого місця. Його результативність залежить від відповідності професійних компетентностей ветерана вимогам конкретного виду діяльності, умов праці його потребам та ефективності включення до трудового колективу. Відповідно, соціально-трудова адаптація має починатися ще до моменту працевлаштування та продовжуватися після виходу ветерана на роботу.

Першою складовою такого процесу є професійна діагностика, спрямована на визначення наявних компетентностей, професійного досвіду, потреби в додатковому навчанні та можливих напрямів професійного розвитку. Вона дозволяє співвіднести потенціал ветерана з потребами ринку праці та сформувати індивідуальну траєкторію працевлаштування. За необхідності наступним етапом має бути професійне навчання або перекваліфікація, орієнтована на формування компетентностей, затребуваних роботодавцями.

Другою складовою є сприяння безпосередньому працевлаштуванню. Воно може передбачати професійне консультування, допомогу у пошуку вакансій, підготовку до проходження співбесіди, взаємодію з роботодавцями та використання державних і недержавних програм підтримки зайнятості ветеранів. Важливим є забезпечення відповідності запропонованої роботи професійним можливостям та потребам ветерана, оскільки формальне працевлаштування на невідповідну посаду не забезпечує його стійкої професійної інтеграції.

Третьою складовою має стати адаптація безпосередньо на робочому місці. Доцільними є поступове введення працівника в професійні обов’язки, наставництво, доступність консультацій, зрозумілий розподіл функцій та формування конструктивної взаємодії з колективом. Для роботодавця це означає необхідність не лише прийняти ветерана на роботу, а й створити умови для його ефективного включення в організаційне середовище.

Четвертою складовою є супровід ветерана після працевлаштування. Його завданням має бути своєчасне виявлення труднощів адаптації, оцінювання задоволеності умовами праці, визначення потреби в додатковому навчанні або коригуванні умов роботи. Такий супровід дає змогу своєчасно реагувати на проблеми, які можуть призвести до дострокового припинення трудових відносин.

На основі узагальнення наукових підходів пропонується розглядати механізм соціально-трудової адаптації ветеранів як послідовність взаємопов’язаних елементів: професійної діагностики, професійної підготовки або перекваліфікації, сприяння працевлаштуванню, адаптації на робочому місці, супроводу та оцінювання результатів. Такий підхід дозволяє перенести акцент із одноразового забезпечення зайнятості на формування умов для стійкого включення ветерана у професійну діяльність.

Важливе значення при цьому має взаємодія основних суб’єктів процесу. Держава має забезпечувати нормативні та організаційні умови підтримки зайнятості ветеранів, заклади освіти та професійної підготовки мають

орієнтувати програми навчання на актуальні потреби ринку праці, роботодавці мають створювати умови для адаптації на робочому місці, а інституції соціальної підтримки та громадські організації можуть забезпечувати додатковий супровід ветеранів. Така взаємодія дозволяє уникнути фрагментарності заходів та сформувати комплексну систему підтримки.

При цьому соціально-трудова адаптація має враховувати індивідуальні особливості професійної траєкторії ветерана. Для одних ветеранів пріоритетним буде повернення до попередньої професії, для інших необхідними стануть перекваліфікація або набуття нових компетентностей. В окремих випадках перспективним напрямом може бути підприємницька діяльність. Тому система підтримки має передбачати диференційований підхід до професійного повернення ветеранів.

Результативність соціально-трудової адаптації доцільно оцінювати не лише за показником працевлаштування, а й за сукупністю результатів, серед яких тривалість збереження робочого місця, відповідність роботи професійним компетентностям, рівень професійної адаптованості, задоволеність умовами праці, включеність у трудовий колектив та наявність можливостей професійного розвитку. Такий підхід дозволяє оцінити реальний результат заходів підтримки та своєчасно коригувати індивідуальну траєкторію адаптації.

Таким чином, удосконалення працевлаштування ветеранів доцільно здійснювати через посилення його соціально-трудової складової. Працевлаштування має розглядатися не як кінцевий результат політики зайнятості, а як елемент ширшого процесу професійної та соціальної інтеграції. Запропонована система, що охоплює професійну діагностику, підготовку або перекваліфікацію, сприяння працевлаштуванню, адаптацію на робочому місці, супровід та оцінювання, дозволяє забезпечити послідовність підтримки ветерана на різних етапах повернення до цивільної трудової діяльності. Практичне значення такого підходу полягає у можливості підвищення стійкості зайнятості ветеранів, ефективнішого використання їх професійного потенціалу та створення умов для їх повноцінної соціально-трудової інтеграції.

Список літератури

1. Демченко К. О. Забезпечення працевлаштування ветеранів війни в системі соціально-економічної політики держави. *Ефективна економіка*. 2026. № 3. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.3.91.

2. Близнюк В. В., Терюханова І. М. Професійне навчання та працевлаштування як інструмент професійної адаптації ветеранів війни. *Збірник наукових праць «Вчені записки»*. 2024. № 37(4). С. 18–30. URL: https://doi.org/10.33111/vz_kneu.37.24.04.02.012.018.

3. Кохан В. П. Працевлаштування ветеранів війни за результатами професійної адаптації: правові проблеми і виклики. *Право та інновації*. 2024. № 2(46). С. 179–185. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-2(46)-27.

4. Пшик-Ковальська О. О., Замулко І. В., Перун В. І. Виклики та перспективи соціально-професійної адаптації ветеранів в Україні: адміністративні механізми

та управлінські рішення. *Економіка та суспільство*. 2025. № 77. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-110.

5. Котенко С. І., Богдан Е. І. Інтеграція захисників у ринок праці України: проблеми та перспективи перекваліфікації ветеранів. *Економіка та суспільство*. 2025. № 78. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-25.

6. Сингаївська І., Бузова В. Особливості реінтеграції ветеранів війни в професійну діяльність. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. № 4(80). С. 371–379. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-80-371-379.

ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ОПЕРАЦІЙ БАНКУ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

Бондаренко Наталія Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, аудиту, аналізу і оподаткування

Діброва Катерина Максимівна
студентка фінансового факультету
Університет митної справи та фінансів
Україна

Розширення міжнародних розрахунків, валютних операцій та транскордонної взаємодії зумовлює значний обсяг операцій банків в іноземній валюті. Для банківської системи України їх належне бухгалтерське відображення має особливе значення, оскільки операції в іноземній валюті потребують одночасного врахування номінальної суми в іноземній валюті та її гривневого еквівалента, а зміна валютного курсу впливає на вартісну оцінку відповідних активів і зобов'язань та фінансові результати банку. Нормативно-методичні засади бухгалтерського обліку таких операцій визначаються спеціальними нормативно-правовими актами Національного банку України та вимогами міжнародних стандартів фінансової звітності [1; 2].

Методологічною основою відображення валютних операцій є їх оцінювання у функціональній валюті із збереженням інформації про номінальну суму операції в іноземній валюті. МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів» передбачає, що операція в іноземній валюті під час первісного визнання відображається у функціональній валюті із застосуванням валютного курсу на дату операції, а на кінець звітного періоду монетарні статті в іноземній валюті перераховуються за курсом на цю дату [2]. Для банків України цей принцип реалізується з урахуванням спеціального порядку бухгалтерського обліку валютних операцій. Відповідно до Інструкції з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України бухгалтерський облік операцій в іноземній валюті здійснюється в подвійній оцінці – у номінальній сумі іноземної валюти та гривневому еквіваленті за офіційним курсом [1]. Отже, поєднання валютного та гривневого вимірів є не лише технічною особливістю бухгалтерських записів, а необхідною передумовою достовірного визначення вартості валютних активів, зобов'язань та результатів відповідних операцій.

Специфіка банківського бухгалтерського обліку валютних операцій проявляється також у використанні спеціальних технічних рахунків. Чинний План рахунків бухгалтерського обліку банків України містить рахунок 3800 «Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів» та рахунок 3801 «Еквівалент позиції банку щодо іноземної валюти та банківських металів» [3]. Їх використання дає змогу узгоджувати валютну та гривневу складові відповідних

бухгалтерських записів і контролювати їх взаємну відповідність. Водночас технічні рахунки не слід розглядати як універсальний елемент відображення кожної валютної операції, оскільки порядок їх застосування залежить від економічного змісту операції та встановлених правил її бухгалтерського відображення.

Особливого значення для банківського обліку набувають операції купівлі та продажу іноземної валюти, оскільки в їх межах можуть одночасно виникати вимоги та зобов'язання, змінюватися валютна позиція та формуватися фінансовий результат. На різних етапах здійснення таких операцій залежно від їх умов використовуються відповідні балансові, позабалансові та, за потреби, транзитні рахунки, а бухгалтерське відображення здійснюється відповідно до економічної суті операції та встановленого порядку її виконання [1]. При цьому для відображення результату від операцій купівлі-продажу іноземної валюти та банківських металів використовується рахунок 6214 «Результат від операцій купівлі-продажу іноземної валюти та банківських металів» [3]. Його виокремлення має важливе значення для розмежування результату безпосередньо від операцій купівлі-продажу та результату переоцінки валютних активів і зобов'язань, що відображається за рахунком 6204. Окремо мають обліковуватися комісійні доходи, оскільки вони мають іншу економічну природу та формуються як винагорода за надані банком послуги [4].

Важливою складовою бухгалтерського відображення валютних операцій є формування доходів і витрат. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України передбачають окреме відображення кожного виду доходів і витрат, а також результатів переоцінки активів і зобов'язань у зв'язку зі зміною офіційного курсу гривні до іноземних валют та результатів від купівлі-продажу активів [4]. Доходи і витрати, що виникають в іноземній валюті, відображаються за рахунками відповідних класів у національній валюті за офіційними курсами гривні до іноземних валют на дату їх визнання. Для облікової системи це означає необхідність такого розмежування інформації, за якого можна окремо встановити величину та джерело кожного виду фінансового результату. Тому деталізація доходів і витрат за видами валютних операцій повинна бути пов'язана з відповідними обліковими рахунками та аналітичними ознаками.

Окремим елементом облікової процедури є переоцінка валютних статей. Зміна офіційного курсу гривні до іноземної валюти спричиняє зміну гривневого еквівалента відповідних активів, зобов'язань та інших статей, номінованих в іноземній валюті. У результаті виникають курсові різниці, які підлягають відображенню в бухгалтерському обліку відповідно до характеру відповідної статті та встановлених правил [1]. МСБО 21 передбачає перерахунок монетарних статей в іноземній валюті за курсом на кінець звітного періоду та визнання відповідних наслідків зміни валютних курсів у фінансовій звітності відповідно до встановлених вимог [2]. Для банку важливо не лише правильно здійснити технічну процедуру переоцінки, а й забезпечити можливість встановити, які саме валютні активи, зобов'язання чи інші статті сформували відповідний результат.

Бухгалтерський облік валютних операцій виконує не лише інформаційну та реєстраційну, а й контрольну функцію. Інформація про валютні активи, зобов'язання, проведені операції та результати їх переоцінки формує основу для визначення стану валютної позиції банку та контролю за її змінами [1]. Наявність розбіжності між активами та зобов'язаннями в окремій іноземній валюті впливає на величину відкритої валютної позиції, а зміна валютного курсу за незбалансованої позиції може спричиняти відповідні фінансові наслідки. Тому якість бухгалтерської інформації має забезпечувати не лише правильне формування фінансової звітності, а й можливість оперативного контролю показників, що використовуються для визначення валютної позиції. Отже, бухгалтерський облік у цій частині безпосередньо пов'язаний із контролем валютної позиції, оскільки достовірність і своєчасність облікових даних впливають на можливість своєчасно виявляти зміни валютної структури активів та зобов'язань.

Суттєве значення для достовірності та аналітичності облікової інформації має деталізація валютних операцій за видами валют, контрагентами, рахунками, видами операцій та джерелами формування доходів і витрат. Проте простого збільшення кількості аналітичних ознак недостатньо: важливо забезпечити їх взаємопов'язане використання. Доцільно формувати аналітичну інформацію одночасно за видом іноземної валюти, видом операції, контрагентом, рахунком та видом фінансового результату. Такий підхід дає змогу простежити рух валютних коштів від виникнення операції до її завершення, встановити джерело формування конкретного результату та розмежувати наслідки переоцінки і безпосереднього здійснення валютної операції. Крім того, взаємопов'язана аналітична деталізація створює можливість оперативного зіставлення даних бухгалтерського обліку з інформацією, необхідною для контролю валютної позиції банку. Тому вдосконалення аналітичного забезпечення доцільно розглядати як один із ключових напрямів підвищення інформативності бухгалтерського обліку валютних операцій.

Сучасна організація бухгалтерського обліку валютних операцій потребує автоматизації процедур первісного відображення операцій, перерахунку валютних залишків, визначення курсових різниць та формування аналітичної інформації. Обґрунтованим напрямом удосконалення є інтеграція бухгалтерського обліку з інформаційними процедурами контролю валютної позиції. За такої організації одна валютна операція може одночасно формувати необхідні бухгалтерські записи, оновлювати інформацію про валютну позицію, забезпечувати автоматизований перерахунок відповідних показників та контролювати встановлену логічну узгодженість валютної і гривневої складових облікових даних. Це дає змогу зменшити ризик технічних помилок, підвищити оперативність отримання аналітичної інформації та забезпечити її придатність для контролю валютних операцій.

Отже, бухгалтерський облік операцій банку в іноземній валюті характеризується поєднанням валютного та гривневого вимірів, застосуванням спеціальних технічних рахунків у передбачених нормативними правилами

випадках, використанням рахунків 6204 та 6214 для розмежування результатів переоцінки і операцій купівлі-продажу іноземної валюти, необхідністю переоцінки валютних статей та підвищеними вимогами до аналітичної деталізації. Проведений аналіз дає підстави вважати, що якість облікової інформації визначається не лише правильністю окремих бухгалтерських записів, а й можливістю пов'язати їх із валютною позицією, джерелами фінансового результату та конкретними операціями. Тому вдосконалення обліку доцільно пов'язувати з формуванням взаємопов'язаної аналітичної інформації, у межах якої дані про валюту, операцію, контрагента, рахунок і фінансовий результат узгоджуються з інформацією про валютну позицію та результати переоцінки. Така організація облікової інформації підвищує її оперативність, аналітичність і придатність для контролю валютних операцій, формування фінансової звітності та прийняття управлінських рішень.

Список літератури

1. Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України: постанова Правління Національного банку України від 17.11.2004 № 555. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1511-04#Text

2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 (МСБО 21). Вплив змін валютних курсів. IFRS Foundation. URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-21-the-effects-of-changes-in-foreign-exchange-rates

3. Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку: постанова Національного банку України від 11.09.2017 № 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0089500-17

4. Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України: постанова Правління Національного банку України від 27.02.2018 № 17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0017500-18

РАННЄ ВИЯВЛЕННЯ КОНФЛІКТІВ У ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ ЯК НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Лаптєв В'ячеслав Ігорович
д.е.н., професор
ХНЕУ ім. С. Кузнеця, м. Харків

Плахотник Діана Германівна
здобувачка другого (магістерського) рівня
ОП «Управління соціальними проектами»
ХНЕУ ім. С. Кузнеця, м. Харків

Сучасні умови функціонування підприємств характеризуються високою динамічністю соціально-трудових відносин, зміною організаційних структур, трансформацією змісту праці та підвищенням вимог до результативності персоналу. За таких умов взаємодія працівників, керівників і структурних підрозділів може супроводжуватися виникненням суперечностей, пов'язаних із розподілом ресурсів, трудових функцій, відповідальності, повноважень, відмінностями у цілях та інтересах учасників трудового процесу. Конфлікти є закономірним явищем організаційного життя, однак за відсутності своєчасного управлінського реагування вони можуть негативно впливати на соціально-психологічний клімат, продуктивність праці, якість комунікацій та стабільність трудового колективу.

У зв'язку з цим важливим завданням удосконалення системи управління конфліктами на підприємстві є перехід від переважно реактивного реагування на вже сформовані конфлікти до їх раннього виявлення та профілактики. Такий підхід передбачає систематичне спостереження за станом соціально-трудових відносин, визначення передумов конфліктних ситуацій, їх діагностику та своєчасне застосування відповідних управлінських заходів.

Проблематика управління конфліктами на підприємстві у сучасних дослідженнях розглядається з позицій діагностичного, превентивного та управлінського підходів. Ачкасова Л. М., Водолажська Т. О. та Бекетов Ю. О. розглядають конфлікт як об'єкт управління, акцентуючи увагу на визначенні його причин, учасників та можливих наслідків [1]. Водночас Назаров Н. К. та Лугова В. М. обґрунтовують доцільність застосування соціальних технологій залежно від стадії розвитку конфлікту, зокрема діагностичних технологій на передконфліктній стадії [2].

Важливим доповненням є підхід Назарової Г. В., яка розглядає моніторинг конфліктних ситуацій як систематичне спостереження за проявами конфліктності, конфліктогенами, причинами та динамікою конфліктів [3]. У поєднанні з профілактичним підходом, представленим у роботі Сороки О. та

Близнюк О. [4], це створює основу для переходу від реагування на вже сформовані конфлікти до їх своєчасного попередження.

Зарубіжні дослідження доповнюють цей підхід організаційним і поведінковим аспектами. Saundry R., Fisher V. та Kinsey S. підкреслюють значення взаємодії HR-фахівців, керівників і працівників у процесі управління конфліктами [6], тоді як Marzionna P. показує, що одна й та сама ситуація може по-різному сприйматися її учасниками [5]. Це свідчить про необхідність врахування не лише зовнішніх проявів конфліктності, а й оцінок самих працівників.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить, що раннє виявлення конфліктів доцільно розглядати як самостійний напрям удосконалення системи управління конфліктами на підприємстві. При цьому моніторинг забезпечує отримання інформації про стан соціально-трудових відносин, діагностика дозволяє визначити причини та характер проблемної ситуації, а соціальні технології створюють інструментарій для подальшого управлінського впливу.

Метою дослідження є обґрунтування ролі раннього виявлення конфліктів у трудовому колективі та визначення основних елементів моніторингу конфліктних ситуацій як напряму удосконалення системи управління конфліктами на підприємстві.

Для досягнення поставленої мети доцільно розглядати конфлікт не лише як уже сформоване протистояння між учасниками трудових відносин, а як процес, що має певну динаміку та передумови виникнення. До переходу у відкриту фазу конфлікту можуть формуватися суперечності у цілях, інтересах, потребах або способах виконання трудових завдань. Саме на цьому етапі підприємство має можливість запобігти ескалації.

Раннє виявлення конфлікту пропонується розуміти як систематичний процес виявлення та оцінювання ознак виникнення конфліктної ситуації до переходу її у відкриту фазу. Такий процес має бути інтегрований у систему управління персоналом та передбачати регулярний збір інформації про стан соціально-трудових відносин. Основним інструментом раннього виявлення є моніторинг конфліктних ситуацій. Його завданням є не лише фіксація вже наявних конфліктів, а й виявлення змін, які можуть свідчити про формування конфліктної ситуації. Відповідно, моніторинг повинен мати безперервний або періодичний характер залежно від особливостей діяльності підприємства.

Доцільно виділити декілька груп індикаторів, які можуть використовуватися для раннього виявлення конфліктів. Перша група характеризує зміни у міжособистісній комунікації. До таких ознак належать збільшення кількості непорозумінь, скорочення конструктивної взаємодії, уникнення контактів між окремими працівниками, зростання кількості взаємних претензій та негативних оцінок діяльності колег.

Друга група індикаторів пов’язана з організаційною поведінкою працівників. Потенційними сигналами конфліктної ситуації можуть бути зниження готовності до співпраці, відмова від участі у спільному вирішенні завдань, зростання кількості запізнень і прогулів, погіршення трудової дисципліни,

зниження якості виконання завдань або збільшення кількості помилок. Водночас такі показники не можуть автоматично свідчити про наявність конфлікту, оскільки можуть бути зумовлені іншими причинами. Тому їх доцільно аналізувати комплексно.

Третя група охоплює показники соціально-психологічного стану колективу. До них можна віднести рівень довіри між працівниками, задоволеність внутрішніми комунікаціями, оцінку взаємодії з керівництвом, відчуття справедливості розподілу завдань і винагород, рівень залученості та готовність працівників висловлювати власну позицію.

Четверта група пов'язана з кадровими показниками. Підвищення плинності персоналу, збільшення кількості звернень і скарг, повторюваність трудових спорів або зростання кількості випадків звільнення з окремого підрозділу можуть бути додатковими сигналами проблем у соціально-трудовій взаємодії. Важливим є не лише абсолютне значення показника, а його зміна в динаміці та відхилення від звичайного для підприємства рівня.

Моніторинг зазначених показників доцільно поєднувати з безпосереднім вивченням думок працівників. Для цього можуть застосовуватися анкетування, індивідуальні бесіди, інтерв'ю, соціометричні дослідження, фокусовані групові обговорення та анонімні канали зворотного зв'язку. Застосування декількох методів дозволяє отримати більш повну картину стану трудового колективу. При цьому важливим є розмежування моніторингу та діагностики. Моніторинг передбачає систематичне спостереження за станом та змінами у соціально-трудових відносинах, тоді як діагностика спрямована на встановлення причин виявленої проблеми, визначення її учасників, характеру та рівня загострення. Тому ці процеси мають послідовно доповнювати один одного.

З урахуванням положень щодо застосування соціальних технологій управління конфліктами [2] процес раннього виявлення доцільно пов'язати з певною послідовністю управлінських дій. На першому етапі здійснюється моніторинг соціально-трудових відносин та виявляються потенційні ознаки напруженості. На другому етапі проводиться діагностика причин і характеру проблемної ситуації. На третьому етапі оцінюється рівень її конфліктності та потенційні наслідки для трудового колективу й підприємства. На четвертому етапі визначається необхідний спосіб управлінського реагування. На п'ятому етапі здійснюється контроль результатів та повторне оцінювання ситуації. Важливим результатом такого підходу є можливість диференціювати управлінські заходи залежно від рівня розвитку конфліктної ситуації. Якщо виявлено лише передумови конфлікту, доцільними можуть бути уточнення розподілу трудових функцій, покращення комунікації, зміна організації спільної роботи, індивідуальні консультації та профілактичні заходи. Якщо конфлікт уже актуалізувався, можуть застосовуватися переговори, медіація, залучення HR-фахівця або іншого нейтрального учасника.

При цьому важливе значення має компетентність керівників та працівників служби управління персоналом. Результати дослідження Saundry R., Fisher V. та Kinsey S. свідчать про важливість взаємодії HR-фахівців із лінійними

керівниками та іншими учасниками трудових відносин у процесі управління конфліктами [6]. Отже, для забезпечення раннього виявлення необхідно не лише створити формальні процедури моніторингу, а й забезпечити доступність каналів комунікації між працівниками, керівниками та HR-службою.

Окремого значення набуває проблема інтерпретації отриманої інформації. Як зазначає Marzionna P., різні учасники трудових відносин можуть по-різному визначати сутність однієї конфліктної ситуації, що безпосередньо впливає на вибір способу управлінського реагування [5]. Тому результати моніторингу не повинні автоматично трактуватися як доказ вини певного працівника. Їх необхідно розглядати як інформаційну основу для подальшої діагностики та встановлення причин суперечності.

На основі узагальнення наукових підходів пропонується розглядати систему раннього виявлення конфліктів як складову загальної системи управління конфліктами підприємства, яка поєднує п’ять взаємопов’язаних елементів: моніторинг, діагностику, оцінювання, управлінське реагування та контроль. Така послідовність дозволяє забезпечити безперервність процесу управління та не обмежувати його лише реагуванням на відкриті конфлікти. Моніторинг у цій системі забезпечує своєчасне отримання інформації про зміни у трудовому колективі. Діагностика визначає причини та особливості проблемної ситуації. Оцінювання дозволяє встановити рівень її небезпечності та можливі наслідки. Управлінське реагування передбачає вибір конкретного способу впливу відповідно до характеру ситуації. Контроль забезпечує перевірку результативності вжитих заходів та виявлення можливого повторного загострення.

Таким чином, раннє виявлення конфліктів не слід ототожнювати лише з фіксацією скарг або вже наявних конфліктних ситуацій. Його зміст полягає у постійному спостереженні за динамікою соціально-трудових відносин та виявленні сукупності сигналів, які можуть свідчити про формування конфліктної ситуації. Такий підхід відповідає логіці превентивного управління та створює можливості для своєчасного застосування соціальних технологій. Удосконалення системи управління конфліктами на підприємстві доцільно здійснювати через посилення її діагностично-превентивної складової. Раннє виявлення конфліктів має ґрунтуватися на систематичному моніторингу соціально-трудових відносин, комплексному використанні кількісних і якісних методів діагностики та диференційованому управлінському реагуванні. Запропонована послідовність «моніторинг – діагностика – оцінювання – реагування – контроль» дозволяє перенести акцент із подолання вже сформованого конфлікту на своєчасне виявлення його передумов. Практичне значення такого підходу полягає у можливості зменшення ймовірності ескалації конфліктних ситуацій, підтриманні конструктивної взаємодії працівників та підвищенні результативності системи управління персоналом підприємства.

Список літератури

1. Ачкасова Л. М., Водолажська Т. О., Бекетов Ю. О. Управління конфліктами на підприємстві. *Економіка транспортного комплексу*. 2022. Вип. 40. С. 22–34. URL: https://doi.org/10.30977/ETK.2225-2304.2022.40.22.

2. Назаров Н. К., Лугова В. М. Застосування соціальних технологій управління конфліктами у соціально-трудовій сфері. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Т. 8. № 2. С. 287–295. URL: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-41.

3. Назарова Г. В. Моніторинг конфліктних ситуацій / Г. В. Назарова // Менеджмент персоналу: підручник / за заг. ред. д. е. н., проф. В. Брича. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. Розділ 18. С. 519–548. URL: http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/30461.

4. Сорока О., Близнюк О. Управління конфліктними ситуаціями в сучасних організаціях. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-139.

5. Marzionna P. Is this workplace bullying? How ideas about conflict shape conflict management strategies. *British Journal of Industrial Relations*. 2023. Vol. 61, No. 2. P. 366–391. URL: https://doi.org/10.1111/bjir.12712.

6. Saundry R., Fisher V., Kinsey S. Disconnected human resource? Proximity and the (mis)management of workplace conflict. *Human Resource Management Journal*. 2021. Vol. 31, No. 2. P. 476–492. URL: https://doi.org/10.1111/1748-8583.12318.

ЕКОНОМІКА ТУРБОТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Черніченко Віктор Васильович,
к.е.н., с.н.с.,
учений секретар,
Інститут демографії та досліджень якості життя імені
Михайла Птухи НАН України,
м. Київ, Україна

Як відомо, трудовий потенціал суспільства в сучасних економічних умовах формується не лише у сфері освіти, професійної підготовки та оплачуваної зайнятості. Його відтворення значною мірою залежить від діяльності, пов'язаної з вихованням дітей, підтриманням здоров'я, допомогою особам похилого віку та забезпеченням повсякденних потреб членів домогосподарства. Сукупність таких видів діяльності являють собою економіку турботи, яка охоплює професійні послуги соціальних установ і значний обсяг неоплачуваної праці в сім'ї. Попри відсутність прямої ринкової трансакції, домашня турбота має економічний результат, оскільки забезпечує фізичне відтворення населення, первинне формування людського капіталу та підтримання працездатності.

Вплив економіки турботи на трудовий потенціал насправді має подвійний характер. Якісний догляд сприяє розвитку когнітивних і соціальних здібностей дітей, збереженню здоров'я дорослого населення та продовженню періоду активного трудового життя. Водночас його надання потребує робочого часу інших осіб, які за певних умов вилучаються зі сфери оплачуваної зайнятості. Отже, турбота одночасно створює передумови для формування майбутньої робочої сили та обмежує поточне використання трудових можливостей осіб, які виконують відповідні обов'язки.

У структурі такого впливу доцільно розрізняти чотири взаємопов'язані складові:

1) демографічну, що визначає умови відтворення населення;

2) освітньо-кваліфікаційну, пов'язану з первинним накопиченням знань і навичок;

3) медико-соціальну, спрямовану на збереження працездатності та функціональної самостійності людини;

4) трудову, яка відображає можливість поєднання оплачуваної роботи з сімейними обов'язками.

Вилучення будь-якої з цих складових із системи державного регулювання призводить до неповного розуміння джерел формування трудового потенціалу. Зокрема, політика зайнятості може стимулювати створення робочих місць, але не забезпечити їх заповнення, якщо значна частина працездатного населення обмежена інтенсивним сімейним навантаженням[1].

Таким чином, економічне значення турботи залишається недостатньо відображеним у традиційних макроекономічних показниках. Діяльність доглядальника, вихователя або соціального працівника враховується у виробництві валового внутрішнього продукту, але аналогічна за змістом робота, яка виконується членом сім'ї, не одержує вартісного вираження. Виникає облікова асиметрія, коли суспільно необхідна діяльність визнається економічною лише після набуття нею товарної форми. Масштаби неврахованого сегмента характеризують дані Міжнародної організації праці (табл. 1).

Таблиця 1

Глобальний потенціал створення робочих місць унаслідок інвестування в економіку турботи до 2035 року

Напрям формування зайнятості	Кількість робочих місць, млн	Частка в загальному прирості, %
Дошкільний догляд і виховання	96	32,1
Довготривалий догляд	136	45,5
Пов'язані види економічної діяльності	67	22,4
Загальний потенціал створення робочих місць	299	100,0
Імовірна зайнятість жінок у створених робочих місцях	234	78,3

Джерело: [3]

Представлені розрахунки засвідчують, що найбільший приріст зайнятості очікується у сфері довготривалого догляду – 136 млн робочих місць, або 45,5% загального потенціалу. Це пов'язано із загальним старінням населення та збільшенням тривалості періоду, протягом якого людина може потребувати сторонньої допомоги. Ще 96 млн робочих місць припадатиме на дошкільний догляд і виховання. Водночас економічний ефект виходитиме за межі соціальної сфери: 67 млн робочих місць можуть бути створені у виробництві товарів, транспортному обслуговуванні, харчуванні та інших пов'язаних видах діяльності. Отже, інвестиції в економіку турботи на глобальному рівні мають міжгалузевий характер і сприяють не тільки реалізації наявного трудового потенціалу, але і формуванню нового сегмента попиту на робочу силу.

Найбільш відчутно доглядове навантаження позначається на трудових траєкторіях жінок. Перерви в зайнятості скорочують період набуття професійного досвіду, сповільнюють їхнє посадове просування та зменшують страховий стаж. Повернення ж на ринок праці після тривалої відсутності нерідко супроводжується переходом на робоче місце нижчої кваліфікації. У такому разі частина раніше сформованого людського капіталу використовується непродуктивно. Початкове скорочення заробітку доповнюється відкладеними втратами, які проявляються у нижчих доходах протягом наступних періодів трудового життя. Рішення щодо участі в зайнятості залежить і від альтернативної вартості часу. Якщо плата за дитячий садок, або послуги доглядальника наближається до очікуваного заробітку, то вихід на роботу стає економічно невигідним. Особливо гостро така залежність проявляється у домогосподарствах із невисокими доходами. Нестача коштів перешкоджає придбанню професійних

послуг, в той час як зайнятість обмежується через необхідність самостійно виконувати функції по догляду. Відповідно, утворюється замкнений контур відтворення низької дохідності, в якому часові та фінансові обмеження взаємно посилюються[2].

Професійна економіка турботи, навпаки, здатна розширювати масштаби реалізації трудового потенціалу. Її економічний ефект виникає у двох площинах. Передусім створюються робочі місця для вихователів, соціальних працівників, реабілітологів і фахівців із домашнього догляду. Одночасно вивільняється час членів домогосподарств, які дістають можливість продовжувати оплачувану працю. Отже, зайнятість у доглядовому секторі має мультиплікативну властивість: одна група працівників надає послуги, необхідні для трудової участі іншої групи. Проте можливості такого сектору обмежуються невідповідністю між суспільною корисністю праці та її ринковою винагородою. Низький рівень оплати посилює плинність персоналу, а значне фізичне й емоційне навантаження знижує привабливість відповідних професій. Відтак, дефіцит кваліфікованих надавачів послуг знову переносить доглядові функції до сім'ї. Через це кадрова проблема соціальної сфери поширюється на інші види економічної діяльності, коли нестача працівників у секторі турботи обмежує трудову участь населення на ринку праці загалом.

Зважаючи на встановлені взаємозв'язки пріоритетними напрямами їх регулювання на нашу думку мають бути:

1) територіальне розширення мережі дошкільних закладів, денних центрів і служб допомоги вдома;

2) часткова компенсація вартості послуг для домогосподарств, у яких витрати на турботу становлять бар'єр для зайнятості;

3) підвищення оплати та професійного статусу працівників доглядового сектору;

4) забезпечення права на тимчасову зміну режиму роботи без втрати кваліфікаційної позиції;

5) організація професійного навчання для осіб, які повертаються на ринок праці після тривалої перерви.

Загалом послідовність цих заходів відповідає логіці виникнення втрат – від відсутності необхідної послуги до вимушеного припинення зайнятості, знецінення компетентностей та ускладнення повторного працевлаштування[3].

Для України розвиток економіки турботи особливо важливий з огляду на демографічне старіння та міграційне скорочення населення, що посилюється територіальною нерівномірністю соціальної інфраструктури. Зменшення кількості працездатних осіб підвищує цінність кожної потенційної одиниці робочої сили. За таких умов тривале вибуття людини із зайнятості через відсутність доступного догляду створює втрати не тільки для домогосподарства, а і для усієї національної економіки. Тому бюджетні видатки на відповідну інфраструктуру доцільно трактувати як інвестиції у розширення пропозиції праці та збереження професійних компетентностей робочої сили.

Отже, економіка турботи є невід'ємною складовою механізму формування та використання трудового потенціалу. Вона забезпечує відтворення людського капіталу, але за надмірної концентрації доглядових функцій у домогосподарствах обмежує економічну активність працездатного населення. Подолання цієї суперечності потребує узгодженої участі держави, роботодавців і професійних надавачів послуг. Розвиток доглядової інфраструктури, належна винагорода відповідної праці та збереження трудових прав осіб із сімейними обов'язками сприятимуть повнішій реалізації наявних трудових можливостей. За такого підходу фінансування економіки турботи виступає не додатковим соціальним навантаженням, а умовою довгострокового відтворення робочої сили.

Список літератури

1. Патицька Х. Економіка турботи в умовах пандемії: актуалізація завдань для територіальних громад. *Економічний форум*. 2022. №1(2). С. 15–21.
2. Чалюк Ю. О. Система соціальних послуг як сучасний галузевий тренд: архітектоніка та принципи функціонування. *Стратегічне партнерство в бізнесі: теорія, методологія, практика: монографія* /за заг. ред. М. П. Сагайдака. Київ: КНЕУ, 2024. С. 235–256.
3. International Labour Organization. The Impact of Care Responsibilities on Women's Labour Force Participation. Geneva: ILO, 2024.

TRANSFORMATION OF FOREING LANGUAGE EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Bokova P,
PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of Spanish
and Modern Greek Philology and Translation
Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

Domnich V.
PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Spanish
and Modern Greek Philology and Translation
Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

The digitalization of the educational environment is driving the emergence of new approaches to the organization of learning, knowledge assessment, and professional training of higher education students. One of the most dynamic areas of digital transformation is the use of artificial intelligence (AI) technologies. Their widespread adoption is gradually changing the traditional understanding of the teacher's role, ways of interacting with students, and principles of organizing independent learning.

AI technologies are of particular importance in foreign language learning, as language training involves the systematic development of a range of communicative skills: listening, speaking, reading, and writing. Unlike traditional digital tools, modern artificial intelligence systems are capable not only of providing educational materials but also of responding to individual user requests, generating communicative situations, analyzing errors, and suggesting further learning pathways.

In Ukraine, the potential of AI use in education has also been recognized at the national level. The Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine identifies education and professional training among the priority areas for implementing state policy in the field of AI [1]. This indicates the need not only for the technical implementation of relevant tools but also for a methodological reconsideration of their role in the educational process.

The Potential of Artificial Intelligence in Foreign Language Learning

One of the main advantages of using AI in language education is the possibility of personalized learning. In a traditional academic group, a teacher often works simultaneously with students whose levels of language proficiency differ considerably. This makes it difficult to select tasks that are equally appropriate for everyone, as some learners may require additional explanation, while others may already be ready to complete more advanced tasks.

AI can partially address this issue by adapting learning content to the needs of a particular user. By analyzing completed assignments, patterns of errors, and the nature of learning difficulties, a digital tool can offer additional exercises or adjust the level of difficulty of the material. Researchers identify the possibility of individualizing learning as one of the most promising advantages of using ChatGPT and other AI systems in English language learning [2; 4].

Another important area is the automated generation of educational content. A teacher can specify the parameters of a future task, including the language level, topic, grammatical material, required vocabulary, professional focus, and type of exercise. Based on these parameters, AI can generate reading texts, comprehension questions, vocabulary and grammar exercises, tests, matching tasks, or gap-filling exercises [3]. Thus, the technology can perform a significant portion of the technical work involved in preparing teaching materials.

Equally important is the use of AI for developing productive language skills. Generative chatbots can act as simulated conversation partners with whom students can practice everyday or professional situations. For example, a learner can conduct a dialogue in a foreign language during a simulated job interview, negotiations with a client, a tourist trip, an academic discussion, or a professional presentation. This format expands opportunities for language practice beyond the classroom [5; 6].

Foreign language learning in a higher education institution should not be limited to the acquisition of grammatical rules and vocabulary. The primary goal is to develop the ability to use the language appropriately in a specific communicative situation. Therefore, the potential of generative AI may be particularly significant for the development of communicative competence. Chatbots make it possible to create dialogues of varying complexity and on a wide range of topics. Students can not only receive ready-made answers but also formulate their own utterances and subsequently analyze the errors they have made. For example, a user can ask the system to correct grammatical errors, explain the reasons for these errors, suggest more natural language constructions, or provide alternative ways of expressing an idea.

This approach contributes to the development of learner autonomy. Students have the opportunity to organize part of their learning activities independently, determine their own pace of work, and choose the number of repetitions. Researchers emphasize that the use of AI can support students' independent learning and create additional opportunities for individualized language practice [2; 4].

At the same time, interaction with AI would be regarded specifically as an additional component of language training. An AI system can generate language material and respond to user requests; however, it cannot replace genuine social interaction, which is an essential component of authentic foreign language communication. Therefore, the most productive approach appears to be a model in which AI complements classroom communication rather than replaces it.

Particular attention would also be paid to the possibility of using AI in the assessment of foreign language knowledge and skills. In higher education institutions, teachers need to regularly assess a considerable volume of written assignments and tests. Automating some of these processes can reduce the time required for routine

tasks and allow teachers to devote more attention to analyzing common errors and providing pedagogical support to students.

AI can be used to create test tasks covering grammar, vocabulary, reading, and other components of language competence. With a properly formulated prompt, it is possible to specify the level of difficulty, topic, professional focus, and format of a task [3]. Adaptive testing, in which subsequent tasks are generated based on a student's previous results, is also a promising area.

However, automated assessment should not be equated with fully objective assessment. Generative systems may make errors, misinterpret context, or provide several acceptable linguistic variants without taking into account the specific requirements of a particular task. Therefore, results obtained with the assistance of AI require pedagogical verification. The teacher should remain responsible for the final interpretation of the results and for making academic decisions.

AI as a Tool for Optimizing Teachers' Work

The integration of AI can transform not only students' activities but also the nature of teachers' work. A significant amount of teachers' time is devoted to preparing materials, creating exercises, developing tests, identifying common errors, and adapting tasks to different levels of students' proficiency.

The use of generative tools makes it possible to automate some of these processes. Teachers can use AI as a kind of methodological assistant: generating several versions of exercises, adapting a text to a particular language proficiency level, creating questions based on a text, or developing situations for role-playing activities [6; 8].

At the same time, the effectiveness of this approach largely depends on the teacher's professional competence. Generated material should not be automatically incorporated into the learning process. It needs to be checked for its alignment with the learning objectives, students' proficiency level, linguistic accuracy, and the content of the educational program. Thus, the teacher's role is undergoing a transformation: teachers increasingly act not only as sources of information but also as organizers of the learning environment, experts, and moderators of human interaction with digital technologies.

Main Risks and Limitations

Alongside the advantages of using AI in language education, there are a number of challenges. First and foremost is the risk of students becoming overly dependent on automated systems. If a learner uses a chatbot to complete an entire task instead of independently producing language, the technology ceases to function as a learning tool and effectively replaces the learning activity itself. This issue is particularly relevant when completing written assignments. Generative systems are capable of producing essays, messages, summaries, and other types of academic work. As a result, traditional forms of assessment may lose their ability to adequately reflect a student's actual level of language proficiency [5]. Therefore, an important task is to develop forms of learning activities in which AI is used transparently and in a controlled manner.

Another risk is the possibility of obtaining inaccurate or incomplete information. Generative models can produce responses that are convincing in form but inaccurate in content. In language learning, this may manifest itself in the selection of an

inappropriate translation, an incorrect explanation of a grammatical rule, or the use of unnatural linguistic constructions. Therefore, developing a critical attitude toward AI-generated outputs should become an integral part of students' digital competence.

Academic integrity is another important issue. The use of AI does not necessarily constitute a violation of academic standards. What matters is how it is used. If a student uses a system to obtain an explanation, receive additional practice, or get language feedback, AI can serve as a learning tool. However, if the student completely delegates the completion of an assessed assignment to the system, questions arise concerning the validity and authenticity of the learning outcome.

Prospects for the Development of AI in Language Education

Further development of artificial intelligence technologies may lead to the emergence of more sophisticated personalized learning environments. This involves not only chatbots but also integrated systems capable of combining knowledge-level assessment, educational content generation, language practice, error analysis, and recommendations for further learning.

A promising area is the integration of AI with virtual and augmented reality technologies. In such an environment, students will be able not simply to complete language exercises but to act within a simulated communicative situation. For example, a virtual professional environment could be created in which learners use a foreign language to solve a practical problem. **Simultaneously**, , technological development requires appropriate methodological support. It is necessary to determine in which types of learning activities the use of AI is appropriate, how the results of work with AI should be assessed, and which tasks should be completed independently by students. Further research is also needed into the preparation of teachers for working with generative AI and the development of digital literacy among all participants in the educational process [7].

Conclusions

Artificial intelligence is gradually becoming one of the important tools for modernizing foreign language education in higher education institutions. Its use creates opportunities for personalized learning, the generation of teaching materials, the organization of additional language practice, the automation of certain types of assessment, and the optimization of teachers' methodological work.

At the same time, AI technologies should not be regarded as a self-sufficient alternative to traditional education. Their effectiveness is determined primarily by the educational objective and the way in which they are used. Excessive automation may reduce students' level of independence, create academic integrity issues, and limit direct communicative interaction.

Therefore, a partnership model of interaction among the **teacher, student, and artificial intelligence** appears to be a promising approach. In such a model, AI performs the functions of a digital assistant, a tool for practice, and an instrument for personalization, while the teacher determines learning objectives, monitors the quality of content, facilitates communicative interaction, and provides pedagogical support. It is precisely the combination of the technological capabilities of AI with teachers'

professional expertise that can create conditions for more flexible, individualized, and practically oriented foreign language learning.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. *On Approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine*: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-p, dated December 2, 2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.

2. Akopiants, N. M. (2023). The use of ChatGPT in the process of learning English: Advantages and opportunities. *Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Current Problems of Ukrainian Society Development*, No. 1.

3.Kademiia, M., et al. (2022). The use of artificial intelligence in foreign language learning by students. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training: Methodology, Theory, Experience, Problems*, pp. 153–163.

4. Krasnopolskyi, V. P., Pakhomova, T., & Kurylova, Y. (2023). The educational potential of artificial intelligence for organizing students' independent work in the process of foreign language learning. *Current Issues in Modern Science*, No. 13.

5. Novik, K., Kozlov, Ye., & Holubieva, I. (2024). The use of artificial intelligence in the CPD of English language teachers: Strategies and prospects. *Bulletin of Science and Education*, Issue 3(21).

6. Drozdova, V. V., Rudnitska, K. V., & Roskvas, I. A. (2023). Innovative technologies for teaching foreign languages in the context of the growing influence of artificial intelligence technologies on educational processes. *Academic Visions*, Issue 26.

7. Domnich, V., Bokova, P., & Tegenova, Ye. (2026). Artificial intelligence as an effective tool for foreign language learning. *III International Scientific and Practical Conference "Technology Development: Shaping Modern Thinking and Scientific Approaches"*. 2026.

8. Tsynova, M., Koblik, V., & Kravets, H. (2023). Transformation of methods of teaching and learning English in the university educational process: The role of artificial intelligence, analysis of its impact and prospects. *Bulletin of Science and Education*, No. 12(18).

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Fed Iryna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate ProfessorDonbass State Pedagogical University

Diordiieva Alesia,
Master's degree student Donbass State Pedagogical University

Катастрофічний стан навколишнього середовища, що нині вже істотно визначає здоров'я людей, тривалість їх життя, саму можливість стабільного існування, спонукає до дослідження та роздумів усіх небайдужих людей. До проблеми природокористування звертаються політичні діячі, письменники, економісти, історики тощо. Власне, стає зрозумілим, що сфера природокористування повинна служити об'єктом тильної уваги кожного з землян [1].

Лише до такої умови можна вивільнити раціональні, гуманістичні принципи, які сприяють розв'язку екологічних проблем. Важливо, сьогодні, щоб всі – дорослі і діти – стали на шлях співробітництва з природою. Тому одним із основних завдань у сучасній школі є виховання підростаючого покоління. Велику роль тут повинна відігравати початкова школа, яку можна розглядати як першу сходинку збагачення людини знаннями про природне і соціальне оточення, знайомство її з загальною, цілісною картиною світу і формування морального і естетичного ставлення до нього [2].

У вирішенні цих завдань першорядну роль повинна відігравати екологічна компетентність. Від успішності здійснення екологічної освіти, формування нового екологічного мислення великою мірою залежить майбутній стан природного середовища [1]. На думку В. О. Сухомлинського, природа лежить в основі дитячого мислення, почуттів та творчості. Видатний педагог вважав, що формувати в людини ставлення до рідного краю як частки природи слід починати з раннього віку [3].

У сучасному розумінні під екологічною компетентністю розуміють здатність особистості вирішувати різного рівня проблеми і завдання, що виникають у життєвих ситуаціях та професійній діяльності, формування екологічної культури, мотивів, знань, навчального й життєвого досвіду, пов'язаних із збереженням довкілля. Екологічна компетентність дає змогу сучасній активності. Найбільш широко поняття творчої активності висвітлюється в сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку. Тому екологічна освіта потребує особливої уваги, оскільки збалансованість є результатом узгодження економічно-соціального розвитку суспільства та збереженням довкілля. Формування екологічної компетентності громадян

України є одним з найголовніших пріоритетів розвитку освіти, що проголошено деклараціями ООН і врегульовано низкою інших законодавчих документів нашої держави [3].

Процес формування екологічної компетентності учня шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики враховано в розробці Державного стандарту початкової освіти. Проблема екологічної освіти і виховання в Україні є надзвичайно актуальною і має велике значення для сьогодення та майбутнього. Тому, враховуючи великий досвід громадських організацій, науковців і педагогів, необхідно об'єднати зусилля з досвідом установ системи освіти у розв'язанні проблем екологічної освіти та виховання у державі. Нині в умовах широкомасштабного економічного розвитку передових країн світу постає нагальна проблема нагромадження та поглиблення наукових знань, зростання рівня освіченості нації [4], що невід'ємно віддзеркалюється на політичному та економічному становищі країни, на її інформаційному просторі та глобалізації проблем виживання людства [4]. Це особливо є актуальним адже поряд із глобалізації людської цивілізації постає проблема забезпеченості їх продуктами харчування, якісною водою; всебічно обговорюються та розробляється стратегія боротьби людства із загальним потеплінням клімату, пошуку та застосування альтернативних джерел енергії; запроваджуються заходи у боротьбі із поширенням інфекційних хвороб. Саме такі передумови вимагають від кожної людини новітнього розуміння екологічного розвитку людства в гармонії з природою – важливим пріоритетом розвитку сучасного суспільства, що відіграє надзвичайно важливу роль у еволюції цивілізації і природи, відповідальності щодо неї [3]. Тому формування екологічної культури кожної людини, і всього суспільства в цілому, є таким же важливим завданням школи, як і формування культури людських відносин. Екологічна свідомість як важлива частина світогляду школярів формується в процесі екологічного виховання. Воно являє собою систематичну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток екологічної освіченості і вихованості дітей; накопичення екологічних знань, формування вмінь і навичок діяльності в природі, морально-естетичного світогляду, високоморальних особистісних якостей і твердої волі у здійсненні природоохоронної роботи [2]. Екологічне виховання здійснюється в результаті цілеспрямованого навчання. Учні в процесі вивчення різних предметів збагачуються екологічними знаннями. Цей взаємозв'язок і обумовленість різноманітних видів діяльності визначають систему екологічного виховання [3].

Формування екологічної компетентності в сучасній школі відбувається в полі гуманістичної освітньої парадигми та на засадах дидактичних принципів гуманізації, гуманітаризації, інтеграції, диференціації і реалізуються через особистісно-орієнтовані технології навчання. Такий підхід сприяє самореалізації особистості учня в житті, його соціальній адаптації, конструктивній суспільній діяльності і є умовою формування громадянина України. Природа в освітніх закладах представлена, насамперед, як об`єкт наукового вивчення, що й

обумовлює відповідні форми й методи освітньої роботи. В той же час майже не акцентується увага на тому, що природа є соціальною цінністю, яка визначається моральними та естетичними імперативами, виробленими людською культурою.[3] Педагог повинен розуміти що основним об`єктом і предметом екологічної освіти й виховання має стати суб'єктивне, індивідуальне відображення соціальної цінності природи в свідомості вихованця, що відбувається в системі його ціннісних орієнтацій. У сучасному розумінні екологічна освіта повинна ґрунтуватись на екологічно-ціннісних принципах через поєднання біологічно-матеріальних та соціальних потреб [2]. Результатом екологічної освіти та виховання є особистість із сформованими екологічними компетентностями та високим інтелектом, яка у майбутньому зможе розв'язувати екологічні проблеми на основі наукових знань процесів розвитку природи, керуючись національними гуманістичними ідеалами і традиціями. Система екологічного виховання, яка здійснюється на уроках та в позаурочний час, дає можливість учням зрозуміти: в яких фарбах, образах, словах, мелодіях постає перед кожним оточуючий світ, який відрив душі на різноманітні контакти з довкіллям, чи не байдужа вона, чи не проникло в неї зло, що доброго може внести кожен в навколишній світ.

Список літератури

1. Дробноход М. І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою / М.І.Дробноход, Ф.В.Вольвач, С.Г.Іващенко. Київ : МАУП, 2012. 75 с.

2. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Пустовіт Г.П.; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2016. 240 с.

3. Мельник Д.І. Формування екологічної грамотності молодших школярів : 13.00.01 – теорія та історія педагогіки: Автореф. дис... канд. пед. наук. Київ, 2014. с. 24.

4. Державний стандарт початкової освіти (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text

DEVELOPING THE ARTISTIC-EDUCATIONAL CREATIVITY OF MASTER'S STUDENTS IN MUSIC ARTS DURING PEDAGOGICAL INTERNSHIP

Natalia Kostiantynivna Bilova
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Theoretical,
Musical-Instrumental and Vocal Training
The State Intitution
«South Ukrainian National Pedagogical University»
named after K. D. Ushynskyi
(Odesa, Ukraine)

Problem Statement. Dynamic transformations in modern society necessitate a renewal of higher arts education strategies, shifting the focus from the reproductive accumulation of knowledge to the development of the creative potential of future professionals. Consequently, the professional training of Master's students in music arts encompasses not only the refinement of academic performance skills but also the cultivation of the ability to solve professional tasks in unconventional ways and to actively influence the sociocultural environment.

Despite the evident practical need for creative musician-educators, existing didactic systems do not always fully prioritize the purposeful development of creativity during professional internships, particularly pedagogical ones. In this context, the artistic-educational content of the pedagogical internship undertaken by Master's students as future music educators serves as a vital element of the artistic-creative environment, facilitating the organic transformation of acquired theoretical knowledge into productive, creative pedagogical practice.

Analysis of Research and Publications. The theoretical and methodological foundations regarding the development of an individual's creative potential have been extensively explored in the works of numerous domestic and international scholars. In particular, the psychological aspects of divergent thinking have been studied by J. Guilford, E. Torrance, and others. Issues regarding the professional training of music educators have been explored in the research of A. Bolharska, O. Horbenko, O. Liashenko, O. Oleksiuk, M. Mykhaskova, H. Padalka, O. Rebrova, and others.

The article aims to provide a theoretical rationale for the specific features of developing the artistic-educational creativity of Master's students in music during their practical pedagogical training. Presentation of the main material. In the context of music-pedagogical activity, creativity acts as an integrative personal quality that determines readiness for the distinctive interpretation of artistic works, the generation of original educational ideas, and flexible responses to the demands of diverse audiences [2].

According to R. Savchenko et al., the full realization of creative potential is facilitated by various modern forms of work; prominent among these are lecture-

concerts, interactive music lectures, musical-theatrical compositions, creative art workshops, musical salons, and artistic-educational projects. Participation in such initiatives takes the student beyond the conventional scope of academic performance and teaching, as the Master's student simultaneously acts as the scriptwriter, director, lecturer, and manager of their own project. Shifting between these professional roles requires the future specialist to possess not only instrumental, vocal, or choral-conducting skills and methodological competence but also knowledge of mass communication psychology, directing, and sociocultural management.

Since educational outreach inevitably requires finding new channels of communication with students or audiences, it serves as a powerful stimulus for developing divergent thinking, the ability to overcome stereotypes, and the capacity to generate unconventional artistic solutions [3, p. 28].

It is entirely logical that this process is organized in stages, ensuring the learners' gradual immersion in independent creative-pedagogical practice within an artistic-educational context. During the initial projective-analytical stage, learners thoroughly study the sociocultural needs of the student or audience demographic, analyze their age-related and psychological characteristics as well as their artistic-educational requirements, and develop a concept for the upcoming event by selecting a representative musical repertoire.

The constructive-active stage involves the practical realization of the concept through the creation of scripts, the preparation of texts (such as original commentary), and the delivery of interactive concerts or educational performances in a real-world artistic-educational setting.

The final reflective-transformative stage entails a comprehensive analysis of the results achieved, self-assessment of creative choices, discussion of insights gained, and the adjustment of future professional growth strategies [1].

Over time, the regular involvement of master's students in such artistic and educational initiatives creates a reliable basis for their self-improvement, transforming acquired theoretical knowledge into a solid foundation of practical readiness for work in modern educational and cultural institutions.

Conclusions and prospects for further research in this area. Fostering the artistic-educational creativity of Master's students in music during their practical pedagogical activities makes it possible to overcome the limitations of traditional reproductive performance and music pedagogy, thereby elevating their professional-pedagogical training to a qualitatively new level of creative, productive activity.

This approach significantly enriches the aesthetic experience of future professionals, broadens their general cultural horizons, and ensures a solid readiness for effective, adaptable, and innovative work within the modern, dynamic sociocultural environment. Future research prospects lie in the development, design, and piloting of specialized diagnostic methods to assess the level of creativity among Master's students during various types of practical training – specifically teaching, musical performance, and artistic project work.

References

1. Глазунова І. К. Формування художньо-естетичного досвіду магістрантів музичного мистецтва в процесі виконавської підготовки. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. Вип. 21. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.17028254

2. Обманець Л. О. Формування креативності майбутніх фахівців у галузі мистецької освіти в процесі інструментально-виконавської підготовки. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2017. Вип. 2. С. 45-56.

3. Савченко Р. А., Савченко Ю. О. Формування креативності майбутніх викладачів музичного мистецтва: теоретичний аспект. *Наукові записки*. 2023. Вип. 155. С. 27–34.

DEVELOPING LEARNER AUTONOMY IN TEACHING ENGLISH OF MASTER'S STUDENTS

Sikaliuk Anzhela
Ph.D., Associate Professor
Chernihiv Polytechnic National University,

Contemporary higher education is increasingly focused on preparing students for independent professional activity and lifelong learning. This tendency is particularly relevant to Master's students of English, who are expected to demonstrate a high level of language proficiency as well as the ability to analyze information, make informed decisions, conduct independent research, and continuously improve their professional competences. In this context, the development of learner autonomy becomes an essential component of effective university education.

Learner autonomy is generally associated with students' ability and willingness to take responsibility for their own learning. It involves making decisions concerning learning objectives, selecting appropriate strategies and resources, monitoring progress, and evaluating learning outcomes [5]. Autonomy does not mean that students should learn without teachers or educational support. Rather, it presupposes a gradual transition from dependence on the teacher towards greater independence and responsibility.

For Master's students of English, learner autonomy is especially significant because language learning cannot be limited to classroom activities. Advanced language competence requires regular exposure to authentic materials, communication, reading, writing, vocabulary development, and professional interaction. Therefore, students need to acquire the skills necessary to organize and regulate their own learning beyond formal classroom instruction.

The concept of learner autonomy has been widely discussed in the field of language education. One of the most influential definitions was proposed by Holec, who described autonomy as the ability to take charge of one's own learning. This ability includes determining objectives, defining content and progression, selecting methods and techniques, monitoring the learning process, and evaluating what has been acquired [3].

Little further emphasizes that autonomy is connected not simply with independent work but with learners' capacity to make informed decisions and reflect critically on the learning process. Consequently, autonomous learning includes both practical and cognitive dimensions. Students must be able to organize their learning activities while also understanding why particular strategies, resources, and methods are appropriate.

It is important to distinguish learner autonomy from simple individualization of instruction. Giving students an individual task does not automatically make them autonomous learners [2]. Autonomy develops when students are actively involved in decisions about their learning and gradually acquire the competences required to

manage these decisions. Thus, autonomous learning should be viewed as a developmental process rather than a fixed personal characteristic.

For Master's students, this process can be supported by gradually increasing the level of responsibility assigned to them. At the beginning, a teacher may provide clearly defined objectives, recommended resources, and learning strategies. Later, students can be encouraged to formulate their own objectives, select resources, design learning activities, and evaluate their achievements.

The development of learner autonomy should be integrated into the whole educational process rather than treated as a separate activity. Several pedagogical approaches can contribute to this process.

An important prerequisite for autonomous learning is the ability to establish realistic and measurable goals. Master's students can be encouraged to identify both short-term and long-term language-learning objectives. For example, a student may aim to expand academic vocabulary, improve oral presentation skills, develop academic writing, or increase the ability to understand authentic professional literature [1].

Individual learning plans can help students translate these objectives into concrete activities. Such plans may include weekly reading, vocabulary revision, listening practice, academic writing tasks, participation in discussions, and reflection on progress. The teacher's role is to help students formulate achievable objectives and provide feedback rather than determine every aspect of their learning.

Self-directed learning is another important element of learner autonomy. Master's students should have opportunities to choose materials and activities that correspond to their academic and professional interests. English-language podcasts, academic articles, online courses, electronic dictionaries, professional websites, language-learning platforms, and digital libraries can provide extensive opportunities for independent practice.

At the same time, students need to develop the ability to evaluate the reliability and relevance of digital resources. The abundance of information, available online, makes information literacy an essential component of autonomous language learning. Students should be able to distinguish reliable academic and professional sources from inaccurate or unsuitable materials.

Autonomous learners need a repertoire of effective learning strategies. In English language education, these strategies may include predicting the content of a text, identifying key information, using contextual clues to understand unfamiliar vocabulary, keeping vocabulary records, planning written assignments, rehearsing oral presentations, and monitoring one's own language performance [7].

Teachers can introduce different strategies and demonstrate how they work. Students should then be encouraged to select those that are most appropriate for their individual needs. A particularly effective approach is to ask students to reflect on which strategies helped them complete a task successfully and which ones need modification.

Reflection is a central component of learner autonomy. Students cannot effectively regulate their learning unless they are able to identify their strengths, difficulties, progress, and further needs.

Reflective journals, learning diaries, self-assessment questionnaires, portfolios, and post-task reflection can be incorporated into Master's programs. After completing a task, students may answer questions such as: What did I learn? What was difficult? Which strategies did I use? What was successful? What should I change next time?

Self-assessment should not replace teacher assessment. Instead, the two forms of assessment can complement each other. Teacher feedback provides an external perspective, while self-assessment encourages students to develop an internal understanding of their learning progress [3].

Project-based learning creates favorable conditions for the development of autonomy because students are required to make decisions, organize their time, search for information, cooperate with others, and produce a final result.

For Master's students of English, projects can involve the analysis of contemporary language-learning approaches, the creation of teaching materials, research into language use, development of presentations, or preparation of academic papers. Such activities combine language development with research and professional skills.

Research-oriented tasks are particularly valuable at Master's level. Students can formulate research questions, identify relevant sources, collect and analyze information, and present their findings. In this process, English becomes not only an object of study but also a means of academic and professional communication.

The development of autonomy does not reduce the importance of the teacher. On the contrary, the teacher's role becomes more complex. Instead of controlling every stage of the learning process, the teacher acts as a facilitator, consultant, adviser, and source of feedback.

A teacher can create an environment in which students feel safe to make decisions and learn from mistakes. Clear instructions, transparent assessment criteria, constructive feedback, and opportunities for choice are important conditions for such an environment.

The gradual transfer of responsibility is particularly important. If students are suddenly expected to organize all aspects of their learning independently, they may experience uncertainty or lack the necessary skills [2]. Therefore, autonomy should be scaffold. Teachers can initially provide models, examples, checklists, and learning strategies and then gradually reduce the level of external support.

Another important aspect is the development of students' confidence. Autonomous learning requires students to believe that their actions can influence their learning outcomes. Positive but realistic feedback can help students recognize their progress while identifying areas that require further development.

Digital technologies provide Master's students with unprecedented opportunities for autonomous language learning. Online resources make it possible to access authentic English-language materials at any time and from different locations. Students can select materials according to their academic interests and proficiency levels.

Digital portfolios can be particularly useful for documenting learning progress. Students can collect written assignments, presentations, research projects, recordings, reflections, and other evidence of their development. Such portfolios encourage

students to view learning as a continuous process rather than a sequence of isolated grades.

However, technology alone does not guarantee autonomy. Students need digital literacy and self-regulation skills to use technological resources effectively. Excessive availability of information may also lead to distraction and superficial learning [5]. Consequently, university teachers should help students develop purposeful and critical approaches to digital learning.

Despite its advantages, the development of learner autonomy may involve several challenges. Some students may have limited experience of making independent educational decisions. If their previous educational experience was predominantly teacher-centered, they may initially expect the teacher to provide detailed instructions for every task.

Another challenge is time management. Master's students often combine academic work with professional responsibilities, which makes effective planning particularly important. Autonomous learning requires students to allocate sufficient time to language practice, reading, research, and reflection.

Assessment can also influence students' willingness to become autonomous. If students perceive grades as the only important outcome, they may focus on completing tasks rather than developing sustainable learning strategies. Therefore, assessment practices should recognize not only final products but also students' ability to plan, reflect, revise, and improve their work.

These challenges suggest that learner autonomy should be developed systematically throughout a Master's program. Students need repeated opportunities to practice decision-making, self-monitoring, reflection, and self-assessment.

The development of learner autonomy is an essential component of contemporary higher education and has particular significance for Master's students of English. Advanced language learning requires continuous practice, independent work, critical reflection, and the ability to use a wide range of educational and professional resources.

Learner autonomy can be fostered through goal setting, individual learning plans, self-directed activities, learning strategies, reflective practice, self-assessment, project-based learning, research activities, and purposeful use of digital technologies. At the same time, the teacher remains an important participant in the process, acting as a facilitator who provides guidance, scaffolding, feedback, and opportunities for independent decision-making [6].

The ultimate purpose of developing autonomy is not to eliminate teacher support but to enable students to become increasingly responsible for their own educational development. For future specialists in English, this competence is particularly valuable because professional language development continues throughout their careers. Thus, autonomous learning can serve as a foundation for lifelong learning, professional growth, academic development, and successful participation in an increasingly international and knowledge-based professional environment.

References

1. Benson, P. (2019). *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning* (2nd ed.). Routledge.

2. Holec, H. (2021). *Autonomy and Foreign Language Learning*. Pergamon Press.

3. Little, D. (2023). *Learner Autonomy 1: Definitions, Issues and Problems*. Authentik.

4. Little, D. (2000). Developing learner autonomy in the foreign language classroom: A practical guide. *European Centre for Modern Languages*.

5. Oxford, R. L. (2018). *Teaching and Researching Language Learning Strategies*. Pearson.

6. Zimmerman, B. J. (2022). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory Into Practice, 41*(2), 64–70.

7. Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (Eds.). (2017). *Handbook of Self-Regulation of Learning and Performance*. Routledge.

ПРАКТИКА ЕМПАУЕРМЕНТУ В ДОШКІЛЛІ: СПРИЯННЯ СТАНОВЛЕННЮ ДИТИНИ ЯК АГЕНТА ЗМІН СТАЛОГО МАЙБУТНЬОГО

Іващенко Діана Дмитрівна
Студент 6го курсу
кафедри педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
м. Чернівці (Україна)

Науковий керівник:
Рудницька-Юрійчук І.Р.
кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри педагогіки
та психології дошкільної освіти
факультету педагогіки, психології
та соціальної роботи
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
м. Чернівці (Україна)

Актуальність проблеми. У контексті сучасних глобальних викликів та впровадження ідей сталого розвитку перед системою дошкільної освіти постає стратегічне завдання – виховання нового покоління, здатного критично мислити та брати на себе відповідальність за майбутнє [1]. Як зазначається у Базовому компоненті дошкільної освіти, пріоритетом стає не просто інформування дитини про навколишній світ, а формування її екологічної культури та активної життєвої позиції [1, 6]. Дослідники наголошують, що ключовим результатом такої освіти у дошкільному віці є набуття компетентностей сталого розвитку – мотиваційно-ціннісного ставлення, знань та практичних навичок ресурсозбереження й гармонійних взаємин [7]. Сьогодні державні вимоги передбачають перехід від накопичення пасивних знань до формування практичних навичок збереження довкілля, раціонального використання ресурсів та усвідомлення наслідків людської діяльності [1, 9]. Проте традиційні методи директивного виховання («роби так, бо треба») вичерпують свій потенціал. Ефективним шляхом подолання розриву між теорією та реальною поведінкою дитини є впровадження емпауермент-педагогіки, що інтегрує знання, емоції та практичну діяльність [5].

Мета статті – охарактеризувати теоретичні засади та запропонувати практичні інструменти реалізації емпауермент-педагогіки в освітньому процесі закладів дошкільної освіти (ЗДО).

Виклад основного матеріалу. Сьогодні сучасна освіта висуває нову вимогу: відійти від застарілих методів директивного виховання, де все тримається на

суворому зовнішньому контролі та наказах дорослого. Натомість на перший план виходить педагогіка емпауерменту, яка передбачає надання дитині повноважень та можливостей для самостійного розвитку [5]. Традиційна освітня модель, орієнтована на трансляцію готової інформації, поступається місцем педагогіці, що надає дитині мотивації та внутрішніх сил для активних дій [5]. Сутність емпауерменту полягає у зміщенні акцентів: замість тиску зовнішніх вимог фокус переноситься на розкриття внутрішнього потенціалу дитини. У такій системі кардинально змінюється місія педагога – він стає фасилітатором, який створює безпечний простір, де кожна дитина відчуває підтримку, має право на власну думку, вільний вибір діяльності та можливість самостійно приймати рішення [10, 4].

Саме такий підхід дозволяє дитині поступово відмовитися від очікування постійної зовнішньої стимуляції на користь розвитку внутрішньої саморегуляції. Коли вихованець усвідомлює власну здатність впливати на події, він переходить від ролі виконавця до позиції активного суб'єкта власної діяльності. Це цілком відповідає сучасним концепціям особистісно орієнтованого виховання, які вбачають у розвитку суб'єктності дитини ключовий фундамент для формування цілісної та відповідальної особистості [10]. Однак, щоб ці ідеї не залишилися лише теорією, педагогу важливо впроваджувати їх у щоденну практику поступово, через зміну формату взаємодії з дітьми.

Ми розглядаємо цей процес як планомірну трансформацію освітнього середовища з «аудиторії для навчання» на «лабораторію життя» [9]. У такій моделі вихователь перестає бути транслятором знань і стає фасилітатором – тим, хто підтримує ініціативу, заохочує запитання та створює умови, де голос кожної дитини є визначальним [4].

Яскравим прикладом реалізації такого підходу на практиці є ситуація, коли замість того, щоб вихователь сказав: «Діти, сьогодні ми не викидаємо папір, а здаємо його на макулатуру», він створює проблемну ситуацію: «У нас у групі назбиралося багато непотрібних коробок і паперу. Що ми можемо з ними зробити, щоб вони не займали зайвого місця і не шкодили лісу?» Діти пропонують ідеї (викинути, сховати, зробити іграшки, здати на переробку). Вихователь підтримує ідею переробки, і діти самі організують у групі «Міні-пункт сортування».

Для системного впровадження педагогіки емпауерменту ми пропонуємо чотири послідовні етапи становлення суб'єктності у старшому дошкільному віці:

Етап І. *Проблемізація та стимулювання внутрішньої мотивації*. На цьому етапі педагог не дає знання в готовому вигляді, а моделює ситуації, що викликають у дітей інтелектуальний та емоційний відгук (наприклад, проблемна ситуація «Чому засохла квітка у куточку природи і як ми можемо її врятувати?»). Замість прямих інструкцій вихователь використовує техніку відкритих запитань, які не мають єдиної правильної відповіді, а спонукають малят самостійно розмірковувати, висувати гіпотези та шукати шляхи вирішення (наприклад: «Як ви думаєте, чому пташкам важко взимку?», «Що буде з нашою групою, якщо ми забудемо вимкнути світло?»), що значно активізує пізнавальну діяльність [2, 4].

Етап ІІ. *Партнерська фасилітація та ініціативність.* Вихователь свідомо відходить від ролі всезнаючого ментора, перетворюючись на рівноправного партнера у спільному діалозі [4]. На цьому етапі ефективно працює такий інструмент, як «кошик ідей» – спеціальна коробка, куди діти ввечері кидають малюнки або фішки зі своїми пропозиціями щодо еко-ініціатив. Діти отримують цінний досвід експериментування, де помилка сприймається не як поразка, а як необхідний крок до істини, що додає їм впевненості у власних силах [4, 5].

Етап ІІІ. *Розвиток критичного мислення та емоційної глибини.* На цьому рівні дошкільники вчаться не просто діяти, а усвідомлювати наслідки своїх вчинків. Дієвим інструментом тут є візуальний щоденник еко-звичок (наприклад, наліпки-смайлики або «дерево добрих справ», де діти самі позначають виконані міні-місії: «полий квітку», «вимкнув зайву воду»). Це допомагає дітям самостійно відстежувати зміни у власній поведінці та виступає ефективною технологією моніторингу їхніх особистісних досягнень [3], а методи екологічної ідентифікації – "вхождення в образ" (наприклад, уявити себе на місці зламаної гілки чи забрудненої річки) – формують глибоку емпатію, що перетворює байдуже споглядання на особистісну турботу про довкілля [6, 9].

Етап ІV. *Педагогічний супровід та становлення самоконтролю.* Останній етап спрямований на переведення екологічних дій із зовнішніх вимог у внутрішню потребу. Педагог виступає м’яким координатором, який допомагає побачити результати зусиль – від вирощеного врожаю до успішно відсортованої сировини [9]. Такий дієвий досвід не лише закріплює корисні навички, а й формує відчуття реальної соціальної відповідальності, адже дитина бачить, що її вчинки мають значення для навколишнього світу [8, 9].

Важливо підкреслити, що емпауермент-педагогіка не може працювати ізольовано лише в стінах групи ЗДО. Якщо дитина сортує сміття в садочку, але вдома батьки все викидають в один пакет, ланцюжок руйнується. Саме тому еко-партнерство родини є критично необхідним. Продовженням роботи дитини як агента змін стають сімейні еко-челенджі (наприклад, «вихідні без пластику», спільна посадка рослини вдома тощо), які переносять набуті цінності у простір родини.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що сучасна стратегія дошкільної освіти спрямована на формування активної життєвої позиції дитини, де вона виступає не об’єктом впливу, а повноцінним суб’єктом власного розвитку. В основі побудови гуманістичних взаємин у дитячому колективі лежать процеси успішної соціалізації та виховання толерантності. Ключовим механізмом, що забезпечує становлення соціальної відповідальності у старшому дошкільному віці, є саме спільна діяльність, у процесі якої дитина опановує мистецтво командної роботи, вчиться узгоджувати власні інтереси з потребами інших та відчувати себе частиною спільноти.

Організація екологічного виховання крізь призму емпауерменту має потужний синергетичний ефект: вона не лише стимулює саморозвиток дитини, а й забезпечує формування справді дбайливого ставлення до природи, виховуючи в малят глибоку емпатію до всього живого [6, 9]. Упровадження

педагогіки емпауерменту перетворює дошкільника на свідомого агента змін, який розуміє цінність своїх дій для сталого майбутнього [5].

Перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі, спираючись на методичні засади А. М. Богуш [2] та сучасні технології діагностики й моніторингу Н. В. Гавриш [3], вбачаються у розробці цілісних дидактичних комплексів нового покоління. Такі комплекси мають забезпечити ефективний інструментарій для відстеження динаміки формування суб'єктності старших дошкільників, дозволяючи педагогам не лише констатувати рівень розвитку дитини, а й своєчасно створювати умови для її подальшого розквіту як відповідальної особистості.

Список літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. Піроженко Т. О. Київ: Світич, 2021. 64 с.
2. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному віці : підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2011. 408 с.
3. Гавриш Н. В. Діагностика розвитку дошкільника: сучасні підходи та технології моніторингу : науково-методичний посібник. Київ: Світич, 2017. 182 с.
4. Гавриш Н. В. Сучасне заняття в дошкільному закладі : методичний посібник. Луганськ: Альма-матер, 2007. 408 с.
5. Дігтяр П. А. Педагогіка емпауерменту: сутність та завдання в сучасній освіті. Теоретичні питання освіти та виховання : зб. наук. праць. 2020. Вип. 63. С. 15–24.
6. Колонькова В. В. Формування екологічної культури дітей дошкільного віку : монографія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2018. 216 с.
7. Курик І. Особливості освітньої роботи з формування у дітей старшого дошкільного віку компетентностей, орієнтованих на сталий розвиток. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти: психолого-педагогічний аспект* : матеріали Всеукр. студ. конф. (м. Івано-Франківськ, 26 лютого 2024 р.). Івано-Франківськ, 2024. С. 45–46.
8. Мардаровська В. Г. Формування соціальної відповідальності дітей старшого дошкільного віку в процесі спільної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2015. 20 с.
9. Паламарчук Л. М. Організація екологічного виховання в дошкільних закладах : навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. 144 с.
10. Пометун О. І. Емпауермент як педагогічна технологія у навчанні й вихованні. Рідна школа. 2018. № 3/4. С. 12–17.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ОСВІТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Агіляр Туклер Вікторія Вільямівна
доцент
кафедра дошкільної освіти
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Пилипченко Вікторія Валеріївна
студентка ІІ-ЗМГДО групи
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується загостренням екологічних проблем, що зумовлює необхідність формування екологічно свідомої особистості, починаючи з дошкільного віку. У контексті реформування освіти відповідно до положень Закону України «Про освіту» та Базового компонента дошкільної освіти особливої актуальності набуває проблема формування природничо-екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Саме у цей період закладаються основи ціннісного ставлення до природи, розвивається пізнавальна активність, формується первинний досвід взаємодії з довкіллям. Згідно із Законом України «Про освіту», сталий розвиток – це важлива складова національної освітньої політики з акцентом на необхідність виховання екологічної свідомості, формування вмінь і готовності до адаптації в умовах глобальних змін. В Законі України «Про дошкільну освіту» також підкреслено важливість сталого розвитку в освітньому процесі, зокрема через розвиток у дітей компетенцій у питаннях екології, соціальної справедливості та економічної відповідальності.

Одна з основних проблем сучасного суспільства – невідповідність темпів економічного прогресу вимогам екологічної безпеки, а також низький рівень культури праці та споживання, що загрожує екологічній стійкості, за якою починаються незворотні кризи. Наслідки таких процесів мають серйозний вплив на життя людини і суспільства. Визнання цієї проблеми стало основною причиною того, що сучасна спільнота визнає необхідність формування у людей нових цінностей і сталого способу життя як важливого кроку для забезпечення збалансованого розвитку в майбутньому. Це можливо через впровадження нової політики, переосмислення взаємодії людини з природою та виховання на основі нових моральних принципів. Важливим є формування у підростаючого покоління, особливо у дітей дошкільного віку, системи цінностей, в якій охорона природи буде не менш важливою, ніж саме людське життя. Вирішення цих

питань є основною метою сталого розвитку, а отже, робить тему дослідження досить актуальною.

Формування природничо-екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в умовах освіти сталого розвитку має здійснюватися з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей, зокрема вищого рівня розвитку пізнавальної діяльності, здатності до узагальнення, аналізу та встановлення елементарних причинно-наслідкових зв'язків. Як зазначає О.Веретеннікова, у старшому дошкільному віці діти вже здатні не лише сприймати природні явища, а й усвідомлювати їхні взаємозв'язки, що створює основу для формування цілісного та дбайливого уявлення про довкілля [3, с. 48].

Встановлення балансу між природою, суспільством і людиною можливе лише за умови функціонування соціоприродної системи, яка зможе подолати суперечності між економікою та екологією, між сучасними запитами людей і раціональними потребами. Досягнення цієї мети можливе лише шляхом формування усвідомлених ціннісних орієнтирів у дітей, і розпочинати цей процес необхідно з періоду дошкільного дитинства [5].

Проблема формування природничо-екологічної компетентності в умовах освіти сталого розвитку дітей дошкільного віку знайшла широке відображення у працях науковців. Різні аспекти екологічного виховання, змісту природничої освіти, педагогічних умов формування екологічної свідомості та пізнавальної активності дітей дошкільного віку досліджували Г. Бєлєнька, Н. Гавриш, Н.Глухова, Н. Горопаха, Н. Кот, С. Плохій, О. Половіна та інші. У наукових розвідках зазначених вчених розкрито теоретичні засади екологічного виховання, визначено його структурні компоненти та окреслено педагогічні умови ефективної організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

У дослідженнях, присвячених створенню розвивального освітнього середовища, особлива увага приділяється природі як важливому чиннику гармонійного розвитку особистості дитини. Природне довкілля виступає ефективним засобом емоційного, пізнавального та морального розвитку дітей дошкільного віку.

Значущість природи як складника освітнього середовища обґрунтовували Л.Лохвицька, Г. Тарасенко та інші науковці. Вони підкреслюють, що взаємодія дитини з природними об'єктами сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, розвитку спостережливості та екологічної культури.

Науковці також зазначають, що саме дошкільний вік є початковим етапом становлення екологічного світогляду особистості. У цей період спілкування дитини з природою відзначається особливою емоційною насиченістю та безпосередністю. Ці положення підтверджуються дослідженнями Н. Горопахи, Н.Кот, С. Плохій та інших учених, які наголошують на важливості організації цілеспрямованої діяльності дітей у природному середовищі як основи формування екологічної свідомості.

Діти старшого дошкільного віку вже володіють певним обсягом уявлень про навколишній світ, що дає їм змогу розрізняти об'єкти живої і неживої природи, встановлювати між ними елементарні взаємозв'язки та усвідомлювати

залежність життя організмів від умов середовища. Вихованці здатні не лише називати окремі природні об’єкти, а й характеризувати їхні основні ознаки, порівнювати між собою, визначати подібності та відмінності. Н. Яришева зазначає, що саме в цей період у дітей формується здатність усвідомлювати закономірності природних явищ, орієнтуватися у сезонних змінах, розуміти причинні зв’язки між змінами в природі, що є важливою передумовою формування уявлення про природу та дбайливого ставленнядо об`єктів природи. [11, 32].

Однією з характерних особливостей старшого дошкільного віку є активне включення дитини у різні види діяльності, через які дитина пізнає природу. У цьому віці пізнавальна діяльність набуває більш усвідомленого характеру: діти вже не обмежуються простим спостереженням, а прагнуть пояснювати природні явища, встановлювати між ними зв’язки, порівнювати об’єкти та робити елементарні узагальнення.

Дослідниця О. Половіна підкреслює, що саме у процесі безпосередньої взаємодії з природою у дітей формуються навички екологічно доцільної поведінки, відповідальне ставлення до довкілля, здатність усвідомлювати наслідки власних дій та прагнення діяти на користь збереження природного середовища [9].

Як зазначає Г. Бєлєнька, саме організація дослідницької діяльності створює сприятливі умови для активної взаємодії дитини з природним середовищем, сприяє відкриттю нових знань, формуванню власного досвіду пізнання та розвитку інтересу до довкілля [1, с. 3]. У процесі такої діяльності дитина виступає не пасивним спостерігачем, а активним учасником, який експериментує, досліджує властивості об’єктів природи, робить власні висновки, що значно підвищує ефективність засвоєння знань.

Завдання з ознайомлення дітей з природним довкіллям в умовах освіти сталого розвитку визначаються ціннісним ставленням дитини дошкільного віку до природи, про що насамперед свідчить її природо-доцільна поведінка, коли дитина готова долучатися до практичної природоохоронної діяльності, прагне дотримуватися правил природокористування. Навчити помічати красу довкілля, гармонійно співіснувати з природою та раціонально використовувати її багатства – ось пріоритетні завдання екологічного виховання дітей дошкільного віку. Якщо дитина змалку чітко усвідомить свою відповідальність за природу як живий організм, у майбутньому вона відчуватиме потребу берегти та відновлювати її багатства [8, с.15].

Дослідниця Н. Лисенко підкреслює, що рівень сформованості екологічної свідомості особистості значною мірою визначається саме досвідом, набутим у дошкільному віці. Дослідниця наголошує, що ефективне формування екологічної свідомості неможливе без засвоєння дітьми системи знань про природне довкілля та усвідомлення закономірностей його функціонування. Чим ширшими та глибшими є уявлення дитини про природу, тим більше можливостей має педагог для формування у неї цілісного бачення природного світу [7, с.136].

На думку В. Онопрієнко та Е. Походні, виховання підростаючого покоління відповідно до ідеалів екологічної особистості пов'язується з вихованням почуття відповідальності – відповідальності за існування, за біосферні процеси, з якими нерозривно пов'язано існування людства. Метою екологічної освіти є формування екоцентричного світогляду особистості, що забезпечує становлення екологічної свідомості.

Формування еколого-природничої компетентності відбувається у процесі інтеграції різних видів діяльності – пізнавальної, ігрової, трудової та практичної. Така інтеграція забезпечує цілісність сприйняття природи та сприяє глибшому засвоєнню знань. У ході різних видів діяльності діти набувають умінь спостерігати за природними явищами, доглядати за рослинами і тваринами, брати участь у простих природоохоронних діях, виконувати елементарні досліди. Це, у свою чергу, сприяє не лише накопиченню знань, а й формуванню навичок екологічно доцільної поведінки.

Особливе місце у цьому процесі займає ігрова діяльність, яка дозволяє моделювати різні ситуації взаємодії людини з природою, закріплювати знання у доступній для дитини формі та формувати відповідні поведінкові реакції. Трудова діяльність (догляд за рослинами, участь у прибиранні території, підгодівля птахів) сприяє розвитку відповідальності, дбайливого ставлення до довкілля та формуванню практичного досвіду взаємодії з природою.

Не менш значущим є використання наочності, оскільки саме безпосередній контакт із природними об'єктами забезпечує більш глибоке і повне розуміння природних явищ і процесів. Спостереження, екскурсії, елементарні досліди, практична діяльність у природному середовищі роблять освітній процес більш доступним, змістовним і цікавим для дітей, сприяють активізації їхньої пізнавальної діяльності та емоційного залучення.

Не менш важливою є організація розвивального екологічного середовища в закладі дошкільної освіти. Таке середовище має стимулювати пізнавальну активність дітей, викликати інтерес до природи та створювати умови для самостійного дослідження.

У контексті реалізації завдань програми сталого розвитку для дітей дошкільного віку, яка була впроваджена в межах проєкту «Освіта для сталого розвитку для дошкільників» (Н. Гавриш, М. Мелманн, О. Пометун), дослідницями підкреслено, що в організації освіти для сталого розвитку в закладах дошкільної освіти варто враховувати особливості розвитку психічних процесів дітей та їхні уявлення про світ. Ключовими аспектами методики впровадження освіти сталого розвитку є самопізнання, самонавчання через активну діяльність, орієнтація на прийняття самостійних рішень у повсякденному житті та здійснення дій, спрямованих на сталий розвиток [6, с. 36].

Програма «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку» (Н. Гавриш, О.Пометун, О. Саприкіна), розроблена в межах проєкту «Освіта для сталого розвитку для дошкільнят» є основною платформою для формування навичок сталого розвитку у дітей старшого дошкільного віку. Метою спрямованих дій із

формування у дітей навичок, орієнтованих на сталий розвиток, відповідно до програми, є розвиток у дошкільників мотивації до дій і моделей поведінки, спрямованих на сталий спосіб життя, зокрема це природоохонна поведінка дітей в природі.

Серед низки методів та прийомів формування природничо-екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку в умовах освіти для сталого розвитку виділяємо:

- використання казкових та ігрових технологій («Квітка доброти», «Промінчики людяності», «Краплинка, яка не хотіла зникати», «Подорож маленького листочка», «Як Сонечко допомогло Землі»);
- розігрування етюдів («Серце на долоні», «Тепло рук друга», «Відчуття квітки», «Квітка емоцій»), що сприяють розвитку емоційної чутливості;
- інтерактивний театр, у процесі якого діти активно розігрують сюжет художнього твору з обов'язковою зміною характерів персонажів і подій;
- моделювання ситуацій («Розмова по телефону», «Розмова двох друзів», «Кран, який забули закрити», «Зламана гілка», «Обери підходящий смітник», «Пташки взимку»), у процесі яких діти практикують соціальні та екологічні навички;
- розігрування тематичних мініатюр («Де живе добро», «Лагідне слово» чи «День милосердя», «Змова пташок», «Краплинка просить про допомогу», «Дерево і хлопчик»), під час яких діти обмінюються думками і моральним досвідом у дружньому колі;
- проєктна діяльність, де діти самостійно або разом із дорослим аналізують і трансформують власні досягнення, здобувають новий екологічний досвід («Город на підвіконні», «Збережемо кожну краплинку», «Пташина їдальня»);
- сторітелінг, під час проведення якого в дітей формуються навички розповідання і слухання, створюючи зв'язок з реальним світом («Таємниця старого дерева», «Промінчики людяності», «Пташка, яка шукала дім») [10].

Результати аналізу досліджень Н. Миськової, О. Павлюк, О. Петренко, О.Пометун та інших доводять, що казка є ефективним інструментом для формування природничо-екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в умовах освіти для сталого розвитку. Педагоги зазначають, що, використовуючи екологічну казку, можна сприяти розвитку у дітей умінь, що стосуються природодослідної та соціально-економічної поведінки. Це включає здатність правильно взаємодіяти з природним середовищем (не ламати гілки, не залишати сміття, берегти воду, енергію та папір), а також дотримуватися норм і правил суспільного життя.

Отже, формування природничо-екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в умовах освіти для сталого розвитку — це потреба сучасного суспільства в налагодженні гармонії природного середовища та діяльності людини. Формування екологічних навичок в освіті для сталого розвитку варто розпочинати в період дошкільного дитинства, адже в дітей виникає потреба в пізнавальній активності, формується екологічна свідомість, природодоцільна поведінка. Серед ефективних методів та форм формування природничо-

екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в умовах освіти для сталого розвитку виділяємо: спостереження, ігрові технології, казки природничого змісту, проведення інтерактивного театру, моделювання, участь в проєктній діяльності, розігрування етюдів.

Список літератури

1. Бєлєнька Г. Експериментально-дослідницька діяльність у природі: уточнюємо поняття, актуалізуємо завдання. *Дошкільне виховання.* 2018. № 4. С. 2–7.

2. Бутенко В. Формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку засобами наочного моделювання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2023. № 8–9. С. 3–14.

3. Веретеннікова О. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Київ: Вища школа, 2012. 365 с.

4. Вільчковський Е., Біленька Г. Пізнання природи і природа рухів. *Дошкільне виховання.* 2013. № 11–12. С. 10–11.

5. Галаманжук Л. Л., Бойко В. В. Технологія сталого розвитку як інструмент формування ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку. *Основні цілі стратегії сталого розвитку: проблеми та перспективи : матеріали І Міжнародного науково-практичного форуму (м. Полтава, 26 версеня 2024 р.)* / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2024. С.181–183.с. 181

6. Данильченко І. Підготовка майбутніх вихователів до формування навичок сталого розвиткув дітей дошкільного віку засобом творів В. Сухомлинського. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 3. С. 35–40.

7. Лисенко Н. В. Сучасні підходи до екологічного виховання дітей дошкільного віку у руслі концепції збалансованого розвитку. Освітній простір України. 2019. № 17. С. 134–138.

8. Плохій З. Природа як пізнавальна цінність. *Дошкільне виховання.* 2001. № 6. С. 7–9.

9. Половіна О. А., Гаращенко Л. В. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений.* 2018. № 8.1. С. 47–52.

10. Пономаренко Т., Шинкар Т. Формування соціально схвалюваних стосунків дітей старшого дошкільного віку як показника їх соціально-громадянської компетентності.URL :http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/234/6192/12918-1

11. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / 0. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова [та ін.]; наук. кер. 0. Я. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.

HOLISTIC LEARNING APPROACH TO FOREIGN LANGUAGE TRAINING AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Гуляк Оксана Богданівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра іноземних мов для природничих факультетів
факультету іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка

Getting the right qualifications in today's higher education institution is not just about scoring high marks, it is about nurturing well-rounded individuals who are equipped with academic knowledge, life skills, emotional intelligence, and critical thinking abilities. A holistic learning approach to foreign language training focuses on the overall development of a student in the process of foreign language acquisition by integrating academics with extracurricular activities, physical well-being, emotional balance, and social responsibility, which is an integral element of social competence associated with the appropriate performance of social roles based on the expectations of society (Sapru, 2015; Soloshchuk & Skrynnik, 2023).

Holistic foreign language training integrates multiple aspects of learning, such as:

- cognitive development – strengthening problem-solving, critical thinking, and creativity while mastering a foreign language;
- emotional and social development – encouraging self-awareness, empathy, and teamwork;
- physical well-being – the feeling of comfort and enthusiasm in foreign language classes;
- moral and ethical growth – providing the educational content teaching values, ethics, and social responsibility;
- experiential learning – engaging in real-world applications of classroom knowledge.

By blending these elements, holistic foreign language education creates confident learners who can adapt to the challenges of the modern world.

The holistic learning approach to foreign language instruction ensures the development of communicative-cognitive competency of university students through the intensive exercise of the communicative and cognitive functions of language during its acquisition. At the same time, communicative-cognitive competence is viewed as an integrative capacity of the individual – developed on the basis of knowledge, skills, and proficiency – to engage in effective and productive cognitive-communicative activity, realized through the resolution of problem-based tasks using linguistic and cognitive means within the context of personal, socio-cultural, and professional interaction.

Actually, nowadays, emotional intelligence (EQ) is as important as IQ. Holistic learning approach to foreign language training facilitates students' meaningful foreign

language acquisition by enhancing their critical thinking and creativity, and teaching them how to manage emotions, handle stress, and interact with others effectively by developing their capacity and willingness for meaningful activities in foreign language classes**.** Activities like role-playing, oral presentations, and collaborative projects help students develop self-awareness, empathy, and teamwork skills.

A balanced foreign language education may include meditation, mindfulness practices, and stress-management techniques to promote students' overall well-being, and help them stay active, focused, energetic and mentally alert while mastering a foreign language.

Alongside developing students' communicative, discursive, socio-cultural, and cognitive competencies, etc. in the process of foreign language training holistic learning approach centers on practical life skills such as financial literacy, leadership, and adaptability**.** These skills prepare students for professional activities and life challenges after graduation, develop their competitiveness and professional culture as future specialists in various fields.

A holistic approach to foreign language instruction enhances students' motivation and love for learning foreign languages. Traditional education often focuses on competition, leading to stress and burnout. In contrast, a holistic approach promotes intrinsic motivation by making learning enjoyable and meaningful. When students see the real-world applications of their education, they develop a lifelong passion for learning foreign languages, which harmonizes their perception of the world, since every language interprets the reality in its own specific way, which allows cultural enrichment and engagement in the general cultural context.

A holistic foreign language education nurtures academic success along with emotional and creative development of students. The creative attitude to the world, the ability to creatively transform objective realities according to the laws of beauty and truth testify about the appropriate intellectual and spiritual development of the individual, and a relevant level of their consciousness and self-awareness. Moreover, the consciousness and self-awareness of an individual are often viewed as the ability of the human spirit to understand itself, including the moral forms of its manifestation (Vozniuk, 2005).

The holistic approach to foreign language training is also about digital and technological integration, in particular AI-based learning tools, and virtual labs to enhance students involvement and ensure high quality academic achievements. To help students develop well-rounded personalities, it is also recommended that they engage in real-life case studies and ethical discussions in foreign language classes to instill strong moral values and self-confidence, making learning interactive and impactful.

Briefly speaking, a holistic foreign language training benefits students in multiple ways by ensuring their:

- stronger problem-solving and decision-making skills;
- higher emotional intelligence and social adaptability;
- better time management and increased creativity;
- improved focus, motivation, and love for learning;
- enhanced confidence and readiness for future careers.

Furthermore, a holistic learning approach to foreign language instruction is essential for preparing students for success in both academics and life. By focusing on cognitive, emotional, physical, and creative development, students become well-rounded individuals who can adapt to any challenge and change in the digitized society.

References

1. Sapru, A., & Bourlard, H. (2015). Automatic recognition of emergent social roles in small group interactions. *IEEE Transactions on Multimedia, 17* (5), 746-760.

2. Soloshchuk, L, & Skrynnik, Y. (2023). Variativity of the Speaker's Verbal and Non-verbal Behavior in the English Managerial Discourse. *Psycholinguistics, 34* (2), 110–131.

3. Vozniuk, N. M. (2005*). Etyko-pedahohichni osnovy formuvannia osobystosti: navchalnyi posibnyk* [Ethical and pedagogical foundations of personality formation: a textbook]. Kyiv, Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

РОЛЬ ВОКАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ ВПРАВ У ПРОЦЕСІ РОЗСПІВУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ

Кифенко А. М.
Кандидат педагогічних наук, старший викладач, Фаховий коледж «Університет» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

Романова Т. В.
Викладач-методист, спеціаліст вищої категорії, Фаховий коледж «Університет» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

Кравченко С.С.
Викладач вищої категорії , Фаховий коледж «Університет» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

Хорове мистецтво є важливою складовою української національної культури. Тисячолітні традиції колективного співу сформували цілий комплекс жанрових різновидів та їхньої виконавської інтерпретації. Хорове виконавство, як відзначають науковці, є складною художньою діяльністю, що вимагає засвоєння широкого спектра художніх, естетичних, музикознавчих знань та володіння комплексом спеціальних вокально-хорових умінь і навичок. Студентський хоровий колектив — це творчий живий організм, який уособлює унікальну синергію людських голосів, гармонію єдності, духовну силу, згуртованість та спрацьованість. Велич і краса хорового співу, що торкаються найтонших струн людської душі, стають можливими завдяки наполегливій, компетентнісній роботі керівників та створенню сприятливого психологічного мікроклімату в колективі. Питання вокально-хорової техніки є пріоритетним для керівника студентського хорового колективу. Коли диригент працює над художнім образом твору, він повинен пам’ятати, що тільки правильно і стійко вироблений у хорі вокальний звук у поєднанні з емоційним відгуком учасників хору є запорукою переконливого і повного розкриття художнього задуму твору. Володіння вокально-технічними навичками незалежно від кількісно-якісного складу хорового колективу є основоположним чинником досягнення професійного рівня виконавської майстерності. У формуванні вокально-хорових навичок, сценічної культури значну роль відіграють вокально-тренувальні вправи. Проблема взаємодії вокально-хорових навичок та особливостей їхнього прояву в хоровому звучанні вивчалася науковцями: З. Анікієвою, Л. Вовчук, А. Гвоздецькою, О. Далецьким, Н. Кречко, К. Кушнір, Є. Кустовським, Л. Сверлюк, О. Скопцовою, Є. Хекалом та ін. За О. Скопцовою, процес розспівування хорового колективу являє собою, у певному розумінні, «розігрів» та «налаштування» голосового апарату артистів, що дає всьому складу широке дихання, протяжність, кантиленність, готує хор до виконання музичного твору.

За допомогою систематичного виконання розроблених хорових вправ диригент має можливість спрямовувати і поліпшувати звучання як окремих хорових партій, так і всього складу хорового колективу.

Когорта вітчизняних хормейстерів: О. Вацек, М. Гобдич, Н. Кречко, М. Салбіна, П. Струць, Н. Селезньова, В. Яценко та ін. — приділяють ключове значення вокально-тренувальним вправам хору, застосовуючи їх перед початком загальної репетиції (10–15 хвилин). На думку хорових корифеїв, розспівування хору обов'язково має відбуватися без супроводу задля вироблення зонного строю в колективі. На думку О. Скопцової, різні голоси потрібно розспівувати по-різному, добираючи вправи відповідно до голосових даних вокальних партій та систематизуючи їх за складністю. Розспівку слід починати в межах примарної зони. При виконанні широких інтервалів під час розспівування слід дотримуватися високої позиції нижнього звуку при напрямку інтервалу вгору і вміти зберегти цю позицію в низхідному напрямку, особливо на нижньому звуці, не затемнюючи його [2]. Особливої уваги потребують чисті інтервали: ч1, ч4, ч5, ч8. У мелодичному та гармонічному видах вони мають звучати стійко. На початку розспівки доречним є застосування унісонного й унісонно-октавного розспівування. Доречними є розспівування поступеневим рухом, спів мажорних та мінорних тетрахордів, ладів народної музики. Керівник хору має свідомо налаштувати учасників хорового колективу на професійний спів, свідоме інтонування. У хоровій практиці вироблені конкретні правила інтонування ступенів ладу, тризвуків та септакордів. Диригент має передбачити всі можливі труднощі в інтонуванні.

Наводимо приклади правил інтонування інтервалів за К. Пігровим: чисті інтервали інтонуються стійко; малі інтервали вгору — за способом однобічного звуження↓. При виконанні малих інтервалів донизу основу необхідно співати якомога вище↑. Великі інтервали вгору виконуються за способом однобічного розширення, тобто другий (вершину) звук слід співати якомога вище↑, вниз — якомога нижче↓. Збільшені інтервали слід інтонувати дуже широко або з двобічним розширенням ↑. Зменшені інтервали інтонуються з двобічним звуженням ↓. Неабияких труднощів при інтонуванні завдають півтони. Хроматичні гами суттєво ускладнюють інтонування. Керівник має акцентувати увагу на інтонуванні хроматичних та діатонічних півтонів, які інтонуються по-різному. Хроматичний півтон вгору — гостро ↑, вниз — з тенденцією до осідання ↓. Діатонічний півтон вгору — з тенденцією до осідання ↓, вниз — гостро ↑. Ці навички слід відпрацьовувати з учасниками студентського хорового колективу під час кожного розспівування, акцентуючи увагу на правилах інтонування, досягаючи свідомого та чистого співу [1]. Під час вокально-тренувальних вправ, побудованих на тризвуках, слід зауважити, що в мажорних і мінорних акордах не всі тони однакові за своєю значущістю. Урівноваження всіх тонів у гармонічне співзвуччя має певну градацію залежно від значущості цих тонів в акорді. Основний тон — це база акорду, найважливіший звук, на якому будується гармонічне співзвуччя. Його слід інтонувати впевнено, твердо, з достатньою динамікою, але не настільки, аби заглушити інші тони. Терція акорду —

інтервал, який визначає лад, тому її треба виділити настільки, щоб чітко відчувався лад. У тому разі, коли терцовий звук міститься в середньому голосі або в незручній теситурі, його слід співати голосніше, ніж основний тон. Якщо терція розташовується у верхньому голосі, вона не потребує виокремлення. Квінта — це нейтральний звук, і його слід виконувати з такою динамікою, щоб надати акордові повноти звучання, але не голосніше за терцію та основний тон. Якщо квінтовий звук міститься у верхньому голосі, то його треба співати трохи тихіше, а такий акорд вважається не дуже придатним для досягнення якісного гармонічного ансамблю, тобто не ансамблевим. Ці всі методичні аспекти щодо інтонування інтервалів, акордів має враховувати диригент студентського хорового колективу при розспівці в роботі над вокально-трненувальними вправами.

Керівник студентського хорового колективу має можливість інтегрувати різні мелодичні побудови в гармонічні сполуки. Поєднуючи рух терціями та квартсекстакордами по секундах, отримаємо колоритніше хорове звучання, під час якого удосконалюється гармонічний слух учасників студентського хорового колективу.

До комплексу вокально-тренувальних вправ, спрямованих на активізацію і координацію голосоутворення, відносимо: традиційні вправи, вокалізи; вправи на вироблення високої співацької позиції; вправи на вирівнювання регістрів; вправи на розвиток навичок співу з різними динамічними відтінками; вправи на розвиток чистоти інтонування інтервалів та акордів; вправи на злиття тембрів та врівноваженість сили всіх голосів у хорових партіях тощо. О. Марач рекомендує для тренування артикуляційного апарату вдаватися до спеціальних вправ: читати хором слова твору, що вивчається, в довільних темпах без музики; виголошувати тексти в заданому ритмі, причому партитуру в цей час грати на роялі [3]. Також матеріалом для вокально-тренувальних вправ можуть бути як уривки з народних пісень, так і фрагменти з творів педагогічного репертуару. Одні вправи можуть повторюватись на кожному занятті як засіб автоматизації певних вокально-хорових навичок, інші — урізноманітнюватись для досягнення поставленої мети.

Отже, роль вокально-тренувальних вправ у процесі розспівування студентського хорового колективу є вагомим аспектом у формуванні вокально-хорових навичок, активізації музично-слухової активності, виробленні сценічної майстерності, художньо-образної культури. Систематичне застосування вокально-тренувальних вправ у процесі розспівування сприяє формуванню вокального ансамблю та інших елементів хорової звучності.

Список літератури

1. Смирнова Т. А. Хорознавство (історія, теорія, методика): Навчальний посібник. Видання третє, доповнене, — Харків: ХНПУ, «Федорко», 2018, 212 с.

2. Скопцова О. М. Розспівування хорового колективу як метод вдосконалення вокально-технічних навичок. Молодий вчений. 2018. № 1. С. 829–833.

3. Марач О.М. Хорознавство з методикою викладання : навч. посіб. для студ. спец. “Музичне мистецтво” / Олександр Марач, Валентина Гаврилюк, Василь Мойсіюк, Світлана Панасюк м. Луцьк, Східноєвр. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. – 146 с.

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ» В ОСВІТНЬОМУ ЦЕНТРІ

Савчин Лілія,
доцент,
кандидат історичних наук,
заслужений діяч мистецтв України,
вчитель історії України
Освітнього українського центру
DOBRO HUB, Болгарія

Сучасний стан видання і використання підручників на уроках історії є унікальною і фундаментальною категорією дидактики за формою і змістом. Тобто, зважаючи на «гібридну війну», видавництва вишуковують можливості, а школярі (здебільшого батьки, якщо йдеться про середню школу) уможливлюють навчання дітей з підручниками, як на папероносіях, так і в електронному форматі. З огляду на означені проблеми, електронний підручник інтегрує навчальний текст із інтерактивними елементами, що є ключовим елементом партнерства в освіті. Тобто, є не лише важливим сучасним засобом навчання історії України, а й створює умови для учня, як активного учасника освітнього процесу.

Так, «Концепція Нової української школи» акцентує увагу на ваговитості використання методів навчання: «У процесі навчання мають використовуватися методи, які вчать робити самостійний вибір, пов'язувати вивчене з практичним життям, враховувати індивідуальність учня». Зазначене не втрачає актуальності уже десять років, і, всупереч історії в часі – набирає популярності [2].

Інтерактивні методи (електронні підручники) як засіб навчання у цифровому форматі формують у школярів засвоєння знань в практичному застосуванні й уможливлюють досягати якісні і ефективні результати. В середній школі вони розглядаються як спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Відтак, засвоюються зміст навчання й досягаються цілі навчання при розв'язанні передбачених завдань. Тобто, електронний підручник дає змогу педагогу застосувати нові підходи до навчального процесу, подекуди змінювати структуру і організацію навчального процесу в межах навчальної дисципліни.

Педагогічний словник тлумачить: «Інтерактивне навчання (від лат Interaction – взаємодія), навчання побудоване на взаємодії учнів з навчальним середовищем, оточенням, що служить сферою засвоєння знань»[1].

Так, електронний підручник в площині цифровізації освіти, трансформує освітній процес із пасивного засвоєння хронологічного матеріалу фактів на активне дослідження минулих дат, історичних подій та періодів, епох, що може бути фундаментальним питанням у впорядкуванні емпіричної і теоретичної інформації. Вивчення означеного предмету в освітньому центрі є важливим елементом мовної, культурної, релігійної ідентифікації школяра у контексті

формування історичної пам'яті. Такий конструктив налаштовує школяра на усвідомлення, розуміння і популяризацію минулих подій в житті людини, розбиратися в причинах виникнення проблем та розуміти їх наслідки, відтак, і засоби до вирішення питань. Саме так, на основі взаємозв'язку хронологічних подій минулого часу і сьогодення, вивчення «історії України» уможливлює формування самосвідомості, розуміння національної ідентичності. Педагог має наголосити, що на прикладах конфліктів колишніх епох можна проаналізувати процеси, що нині відбуваються у світі.

Здебільшого, в практиці освітнього центру використовуються інтерактивні форми, які в практиці НУШ здатні забезпечити співпрацю школярів на основі взаємодії групових і корпоративних (кооперативних) методів. Пізнавальний інтерес до вивчення «історії України» організовується почасти шляхом діяльнісного підходу (ігровими і дослідницькими елементами). Школярі приміряють на себе різні соціальні ролі, творчо розкриваються, розвивають логіку та просторове мислення. Так виховується інноватор та мислячий громадянин, який умітиме застосовувати знання в реальному житті (згідно Концепції НУШ).

У нашому освітньому центрі DOBRO HUB, здебільшого, п'яти-шести-семикласники вивчають предмет «Історія України» авторського колективу І.Щупака, І.Піскарьової, О.Бурлаки, В.Майорського, Т.Мелешко – підручник рекомендовано Міністерством освіти і науки України. Тематична складова підручника має глибоку змістову основу: від розділів, параграфів, окремих пунктів з ілюстраціями, поясненнями, навчальним текстом. Акцентовано увагу на важливих міркуваннях, як то «Пізнавально і цікаво», «Варто запам'ятати», «Практичні завдання», «Поміркуймо». Наприкінці усіх параграфів запропоновані запитання, які допоможуть зрозуміти навчальний матеріал. До того ж, на освітніх платформах запропоновано відеоматеріали про історичні доби в історії України. Адже застосування на уроках елементів віртуальних екскурсій в часі й використання доповненої реальності (AR) є потужним інтерактивним інструментом навчання. Так школярі не лише аналізують теоретичний матеріал, а навчаються критично мислити, адже «культура минулого нерозривно пов'язана із сьогоденням» [3].

Маємо зазначити, що текст підручника збалансований історичними датами та «крилатими висловами». Так збагачується словниковий запас школяра, множиться український комунікативний контекст, зберігається і передаватиметься на майбутнє культурна спадщина – потужний інструмент особистісного формування. Саме через усну народну творчість (міфи, легенди, приказки і прислів'я) передаються багатовікові традиції, як духовний спадок від покоління до покоління, демонструючи повагу до власної історії.

Прагнення авторського колективу досліджуваного підручника щодо змістовного і захопливого вивчення історії України зреалізовано шляхом зчитування QR-кодів за допомогою гаджетів. До того ж автори запропонували сучасний підхід, запропонувавши адресу інтернет-ресурсу до підручника https: // cut.ly/ Eww 5 VbBv .

Отже, електронні підручники це сучасний засіб навчання. Їх продуктивність розвивають у школярів творчі та пізнавальні інтереси. Саме так є можливість усунути невпевненість чи закомплексованість школяра із невисоким рівнем здобутків у навчанні. Застосований електронний посібник розвиває інтерес школяра не лише академічним матеріалом, а водночас уможливлює подарувати просвіт від успіхів – активність комунікації, дискусії, умотивування міркувань і доведення власної думки.

Насамкінець, освітній український центр DOBRO HUB в Болгарії, це школа в якій приємно навчати і вчитися.

Список літератури

1.Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376с . Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. https: // search. // nduv.gov.ua>cgi-din>elid

2.Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] Л. Гриневич. 2016. Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/ education/zagalna-serednya/ ua-sch-2016/ konczepcziya.html

3.Щупак І. Історія України. Всесвітня історія. І.Піскарьова, О.Бурлака, В.Майорський, Т.Мелешко. К.: УОВЦ «Оріон», 2023. 256с. https: // cut.ly/ Eww 5 VbBv

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ 10 КЛАСІВ ПРИ РОЗВ'ЯЗУВАННІ ЛОГАРИФМІЧНИХ РІВНЯНЬ І НЕРІВНОСТЕЙ

Шапка Надія Іллівна,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
факультет математики та інформатики
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

Лучко Вікторія Сергіївна,
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри алгебри та інформатики,
факультет математики та інформатики,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

Сучасна математична освіта орієнтується не лише на засвоєння учнями системи математичних понять, формул і алгоритмів, а й на формування здатності самостійно досліджувати математичні об'єкти, встановлювати закономірності, висувати припущення та обґрунтовувати отримані результати [1]. Особливого значення набуває розвиток дослідницьких умінь учнів старшої школи, оскільки саме в цей період створюються передумови для переходу від переважно алгоритмічного виконання навчальних дій до усвідомленого математичного дослідження.

Одним із розділів шкільного курсу математики, який має значний потенціал для розвитку дослідницького мислення, є тема «Логарифмічна функція. Логарифмічні рівняння та нерівності». Логарифмічні рівняння і нерівності поєднують алгебраїчні перетворення, властивості функцій, аналіз області допустимих значень, дослідження параметрів та графічну інтерпретацію [2]. Тому їх розв'язування може бути організоване не тільки як засвоєння певного алгоритму, а як цілісний процес математичного дослідження.

Традиційний підхід до навчання логарифмічних рівнянь часто передбачає послідовність: визначити область допустимих значень, застосувати властивості логарифмів, виконати перетворення, знайти корені та здійснити перевірку. Такий алгоритм є необхідним, проте його механічне використання не завжди забезпечує формування в учнів уміння аналізувати нестандартну ситуацію, передбачати результат або пояснювати, чому певний спосіб розв'язування є доцільним.

Дослідницький підхід передбачає іншу логіку діяльності: **проблема → запитання → припущення → дослідження → перевірка → висновок → узагальнення**. За такого підходу учень виступає не лише виконавцем готового алгоритму, а активним суб'єктом математичного пізнання.

Під дослідницькими уміннями учнів доцільно розуміти сукупність інтелектуальних і практичних дій, які забезпечують самостійне дослідження математичної проблеми: її постановку, аналіз, пошук способу розв'язання,

висунення припущень, перевірку гіпотез, інтерпретацію результатів та формулювання висновків.

У контексті навчання математики можна виокремити такі основні компоненти дослідницьких умінь:

 уміння бачити математичну проблему та формулювати дослідницьке запитання;

 аналізувати умову задачі та визначати істотні математичні властивості;

 висувати припущення і гіпотези щодо можливих способів розв'язання або характеру відповіді;

 визначати область допустимих значень та враховувати обмеження;

 обирати метод дослідження: аналітичний, графічний, функціональний або комбінований;

 проводити експериментальну перевірку на конкретних прикладах;

 порівнювати результати, отримані різними методами;

 обґрунтовувати висновки;

 узагальнювати отримані результати та переносити їх на нові математичні ситуації.

Логарифмічні рівняння та нерівності є особливо сприятливим матеріалом для реалізації зазначених умінь, оскільки під час їх розв'язування учень постійно має співвідносити алгебраїчні перетворення з властивостями логарифмічної функції.

Наприклад, при розв'язуванні рівняння $\log_2(x-1)=3$ учень може застосувати відому властивість логарифма та одразу отримати $x=9$. Однак дослідницький підхід передбачає постановку додаткових запитань: чому $x=9$ є допустимим значенням? Чи можна отримати цей результат графічно? Що зміниться, якщо основу логарифма замінити? Як залежить розв'язок від правої частини рівняння?

Таким чином, одне алгоритмічне завдання може перетворитися на невелике математичне дослідження.

Під час розв'язування логарифмічних рівнянь важливо формувати в учнів розуміння того, що область допустимих значень є не формальною частиною алгоритму, а математичним обмеженням, яке визначає можливість існування виразу.

Розглянемо рівняння $\log_2(x-1)+\log_2(x+3)=3$.

На першому етапі учень має встановити: $\begin{cases} x-1>0, \\ x+3>0, \end{cases}$ звідки $x>1$. Далі можна об'єднати логарифми: $\log_2(x-1)(x+3)=3$, тому $(x-1)(x+3)=8$. Отримуємо: $x^2+2x-11=0$, звідси $x=-1\pm 2\sqrt{3}$. Ураховуючи ОДЗ, маємо $x=-1+2\sqrt{3}$.

Якщо таке завдання використовується в дослідницькому форматі, учням можна запропонувати не лише знайти розв'язок, а й дослідити запитання: «Чи можна було передбачити кількість коренів рівняння до виконання обчислень?»

Для цього доцільно розглянути функцію $f(x)=\log_2(x-1)+\log_2(x+3)$. На області $x>1$ обидва доданки є зростаючими функціями, тому і функція $f(x)$ є зростаючою. Отже, рівняння $f(x)=3$ може мати не більше одного кореня. Після

знаходження кореня учень отримує не просто числову відповідь, а обґрунтування того, чому інший корінь неможливий.

Саме такі завдання формують уміння прогнозувати результат до виконання обчислень.

Важливим компонентом дослідницької діяльності є виявлення закономірностей. Наприклад, учням можна запропонувати дослідити рівняння $\log_a x = 2$, де $a > 0,\ a \neq 1$. Після розв'язання учні отримують $x = a^2$. Однак дослідження можна продовжити, запропонувавши змінювати основу a та спостерігати за зміною розв'язку. Наприклад: $\log_2 x = 2 \rightarrow\ x = 4$, $\log_3 x = 2 \rightarrow\ x = 9$, $\log_5 x = 2 \rightarrow\ x = 25$. Учні можуть самостійно сформулювати гіпотезу: «Розв'язок рівняння $\log_a x = 2$ дорівнює квадрату основи логарифма». Після цього гіпотеза доводиться загальним способом: $\log_a x = 2 \rightarrow\ x = a^2$. Наступним кроком може бути узагальнення: $\log_a x = n \rightarrow\ x = a^n$.

Отже, конкретне завдання стає основою для відкриття учнем загальної закономірності.

Цінність такого підходу полягає в тому, що математичне правило не просто повідомляється учневі, а може бути ним самостійно «відкрито» на основі серії конкретних випадків.

Логарифмічні нерівності створюють особливо сприятливі умови для розвитку дослідницьких умінь, оскільки вимагають врахування не тільки області допустимих значень, а й монотонності логарифмічної функції.

Розглянемо нерівність $\log_2(x - 1) > 3$. Оскільки основа $2 > 1$, то функція $y = \log_2 x$ є зростаючою, тому $x - 1 > 2^3$, $x > 9$.

Проте дослідницьке завдання може полягати у порівнянні цього випадку з нерівністю $\log_{\frac{1}{2}}(x - 1) > 3$. Тут основа задовольняє умову $0 < \frac{1}{2} < 1$, тому функція є спадною. Отже, знак нерівності змінюється: $x - 1 < \left(\frac{1}{2}\right)^3$, $x < \frac{9}{8}$. Разом з умовою $x > 1$ отримуємо: $1 < x < \frac{9}{8}$.

Таким чином, учням можна запропонувати дослідницьке питання: «Чому при зміні основи логарифма змінюється знак нерівності?»

Відповідь не повинна зводитися лише до запам'ятовування правила. Учні можуть дослідити графіки логарифмічних функцій з основами 2 та $\frac{1}{2}$, порівняти їхню монотонність і зробити висновок про причину зміни знака нерівності.

Для систематичного формування дослідницьких умінь доцільно використовувати завдання різного рівня складності.

Перший рівень – виявлення закономірності.

Наприклад: $\log_2 4 = 2$, $\log_2 8 = 3$, $\log_2 16 = 4$.

Запитання: яку закономірність можна сформулювати? Чи буде вона справедливою для довільного натурального n?

Другий рівень – перевірка гіпотези.

Розглянути твердження: «Логарифмічне рівняння з однаковими основами завжди має один корінь». Навести приклади, які підтверджують або спростовують твердження.

Третій рівень – дослідження залежності.

Дослідити кількість розв'язків рівняння $\log_2 x = a$ залежно від значення a.

Четвертий рівень – порівняння.

Порівняти розв'язування нерівностей $\log_2 x > 3$ та $\log_{\frac{1}{2}} x > 3$. Пояснити причину відмінності відповідей.

П'ятий рівень – відкрите дослідження.

Запропонувати учням самостійно скласти логарифмічне рівняння, яке має:

- один корінь;
- два кандидати на корені, з яких один не належить ОДЗ;
- заданий корінь $x = 4$;
- розв'язок на певному проміжку.

Після складання рівняння учень має обґрунтувати його властивості.

Ефективною може бути така модель організації роботи учнів:

1. ***Постановка проблеми***. Учитель створює математичну ситуацію, яка не має очевидного способу розв'язання.
2. ***Формулювання дослідницького запитання***. Учні визначають, що саме необхідно з'ясувати.
3. ***Висунення гіпотези***. Учні прогнозують можливий результат.
4. ***Математичне дослідження***. Виконуються обчислення, побудова графіків, аналіз властивостей функцій.
5. ***Перевірка гіпотези***. Результат порівнюється з початковим припущенням.
6. ***Формулювання висновку***. Учень пояснює, що було встановлено та чому.
7. ***Узагальнення***. З'ясовується, чи можна отриманий результат застосувати до ширшого класу задач.

Формування дослідницьких умінь учнів 10 класів може посилюватися використанням цифрових математичних середовищ, зокрема GeoGebra та Desmos. Графічні інструменти дають змогу швидко змінювати параметри, спостерігати за поведінкою функцій та формулювати гіпотези.

Наприклад, під час дослідження рівняння $\log_a x = b$ учні можуть змінювати значення a і b та спостерігати, як змінюється точка перетину графіка логарифмічної функції з прямою $y = b$.

Такий підхід створює умови для реалізації циклу:

зміна параметра → спостереження → припущення → перевірка → математичне обґрунтування.

Водночас цифровий інструмент не повинен замінювати математичне доведення. Його основна функція полягає у створенні середовища для експерименту та візуального аналізу. Остаточний висновок має бути сформульований мовою математики.

Формування дослідницьких умінь учнів 10 класів у процесі вивчення логарифмічних рівнянь і нерівностей є перспективним напрямом удосконалення математичної освіти. Зміст цієї теми створює широкі можливості для організації

навчальної діяльності, спрямованої не лише на засвоєння алгоритмів, а й на розвиток самостійного математичного мислення.

Дослідницький підхід передбачає залучення учнів до постановки запитань, висунення гіпотез, аналізу області допустимих значень, дослідження кількості коренів, порівняння способів розв'язування, виявлення закономірностей, роботи з параметрами та формулювання узагальнених висновків.

Особливу роль відіграють завдання відкритого типу, у яких не задається єдиний алгоритм діяльності. Наприклад, учень може досліджувати, скільки розв'язків має рівняння, як змінюється його розв'язок залежно від параметра, чи є певне перетворення рівносильним, або самостійно конструювати рівняння із заданими властивостями.

Використання графічних цифрових середовищ додатково розширює можливості дослідницької діяльності, оскільки дає змогу швидко проводити математичний експеримент, змінювати параметри та візуалізувати залежності. Водночас цифрові засоби доцільно розглядати як інструмент висунення та перевірки гіпотез, а не як заміну математичного обґрунтування.

Отже, навчання розв'язування логарифмічних рівнянь і нерівностей може бути організоване як систематична дослідницька діяльність, у процесі якої учень переходить від виконання готового алгоритму до самостійного аналізу математичної проблеми. Такий підхід сприяє розвитку математичної грамотності, критичного й логічного мислення, уміння аргументувати власні висновки та застосовувати набуті знання в нових ситуаціях.

Список літератури

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898.

2. Міністерство освіти і науки України. Модельна навчальна програма «Математика. 10-12 класи» для закладів загальної середньої освіти.

3. Поляков О. М. Логарифмічні рівняння та нерівності: методичні аспекти навчання. Київ : Освіта, 2021.

4. Слєпкань З. І. Методика навчання математики : підручник для студентів математичних спеціальностей педагогічних навчальних закладів. Київ : Вища школа, 2006.

LEGAL REGULATION OF CRIMINAL INTENT

Veresha Roman
Professor, Department of Criminal and
Administrative Law,
Academy of Advocacy of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine

In England, it is generally accepted that criminal intent (whether or not required by a specific legal regulation) does not require special proving, due to the presumption that any illegal action, executed by a compos mentis, so-called sentient human being is always an act of his or her will. This presumption has to be refuted by the accused person. Therefore, the volitional aspect is considered of primary importance in English law during the determination of criminal intent.

The Model Penal Code of the United States of America contains extended definitions of guilt forms. “Purposely” and “knowingly” are forms of intended guilt. The first one is defined as follows: “A person acts purposely with respect to a material element of an offense when:

- if the element involves the nature of his conduct or a result thereof, it is his conscious object to engage in conduct of that nature or to cause such a result; and
- if the element involves the attendant circumstances, he is aware of the existence of such circumstances or he believes or hopes that they exist”.

Intent can be both the result that the person pursues and the means for achieving another result [1].

The works of Japanese legal experts mention other elements of mens rea, apart from intention and negligence, especially frequently – the purpose.

The conducted analysis allows stating that the criminal law of certain countries shows a tendency of recognizing intent as an optional element of all crimes.

In Ukraine, criminal intent is an optional element of mens rea. It is not mentioned in all criminal law regulations. The following table 1 presents articles of the Criminal Code of Ukraine with a clearly defined criminal intent.

Table 1. Articles of the Criminal Code of Ukraine with a clearly defined criminal intent:

Articles of the Criminal Code of Ukraine with clearly defined criminal intent	Content of the articles of the Criminal Code of Ukraine with clearly defined criminal intent

Article 109. Actions aimed at forceful change or overthrow of the constitutional order or take-over of government.	Actions aimed at forceful change or overthrow of the constitutional order or take-over of government, and also a conspiracy to commit any such actions.
Article 110. Trespass against territorial integrity and inviolability of Ukraine.	Willful actions committed to change the territorial boundaries or national borders of Ukraine in violation of the order provided for in the Constitution of Ukraine, and also public appeals or distribution of materials with appeals to commit any such actions.
Article 149. Trafficking in human beings or other illegal agreement in which a human being is an object.	Trafficking in human beings or any other illegal agreement in which a human being is an object, as well as recruiting, moving, hiding, transferring or receiving a human being when committed by deceit, blackmailing, or with the use of any other vulnerable condition of the human being, for the purpose of exploitation.
Article 187. Brigandism.	An assault for the purpose of taking possession of somebody else's property, accompanied with violence dangerous to life and health of an assaulted person, or with threats of such violence (brigandism).
Article 200. Illegal actions in respect of remittance documents, payment cards and other means providing access to bank accounts, and equipment for their production.	Forgery of remittance documents, payment cards and other means providing access to bank accounts, and also purchase, storage, transportation or sending for selling purposes of counterfeit remittance documents or payment cards, or their use or sale.
Article 205. Sham business.	Sham business, that is the establishment or acquisition of businesses entities (legal entities) to cover illegal activities or engage in prohibited types of business.

Article 224. Making, sale and use of counterfeit non-government securities.	Making for selling purposes, sale or any other use of counterfeit non-government securities.
Article 307. Illegal production, making, purchasing, storage, transportation, sending or sale of narcotics, psychotropic substances or their analogues.	Illegal production, making, purchasing, storage, transportation, sending for selling purposes, and also illegal sale of narcotics, psychotropic substances or their analogues.

Depending on the presence or absence of criminal intent in crimes with indirect intention, the practice of criminal law enforcement can differ during crime classification and sentencing.

This is related to the fact that certain types of crimes have a distinctly expressed intent. For example, in case of robbery – a crime with direct intention – it is possible to state that the culprit intends to steal the property of another.

At that, such a crime with indirect intention as infliction of grievous bodily injuries, which caused the victim's death, also has its intent. Essentially, the intent is unrelated to the murder. For example, the culprit wanted to inflict bodily injuries to the victim, realizing the meaning of his or her action, but the culprit did not intend to murder the victim by inflicting bodily injuries. The determination of the criminal intent by such an example can be essential for the classification of the crime.

The analysis of regulations of other countries' criminal law shows that criminal intent is provided for by the legislation only in cases when the text of respective articles that characterize the corpus delicti use the words "purpose", "aim", "for", etc. The following table 2 presents articles of the Penal Code of South Korea with a clearly defined criminal intent [2].

Table 2. Articles of the Penal Code of South Korea with a clearly defined criminal intent:

Articles of the Penal Code of South Korea with a clearly defined criminal intent	Content of the articles of the Penal Code of South Korea with a clearly defined criminal intent
Article 87. Insurrection.	A person who creates a violence for the purpose of usurping the national territory or subverting the Constitution.

Article 109. Profanation of Foreign Flag or Foreign Emblem.	A person who, for the purpose of insulting a foreign country, damages, removes or stains a foreign national flag or emblem which is officially used for such country.
Article 114. Organization of Criminal Group.	A person who organizes a group whose purpose is to commit a crime, or who joins such group.
Article 138. Contempt of Court or National Assembly.	A person who insults a court or the National Assembly or creates a disturbance in or near a court or the National Assembly for the purpose of disturbing or threatening the conduct of a court or the discussion of the Assembly.
Article 199. Manufacture, etc. of Opium Smoking Instrument.	A person who manufactures, imports, or sells an instrument for smoking opium or who possesses it for the purpose of sale.
Article 207. Crimes of Counterfeiting Currency.	A person who, for the purpose of uttering, counterfeits or alters a current coin, paper money, or bank note of the Republic of Korea.
Article 225. Counterfeit or Alteration of Official Document, etc.	A person who, for the purpose of uttering, counterfeits or alters a document or drawing, of a public official or a public office.
Article 335. Quasi-Robbery.	A thief who uses violence or intimidation in order to resist recovery of stolen property, to escape arrest or to obliterate a trace of the crime.

Such direct provision of criminal intent is usually called a specific intent, i.e. an intent that is generally provided by specific criminal law regulations. The criminal intent can be determined immediately in such acts injurious to the public in general. Apart from that, criminal law regulations that do not contain such references and do not recognize intent as an obligatory element of mens rea are not exclusive of it. In turn, this complicates the legal classification of the crime, considering that the questions related to the criminal intent are at the intersection of a number of social sciences – psychology, psychophysiology, sociology, philosophy, and criminology.

Taking into consideration the fact that criminal intent is originally a psychological phenomenon, the issue of its analysis and study should be solved at levels, related to psychology and criminology, which will affect the research results.

In the author's opinion, determining criminal intent as a mens rea element allows determining the actual reason for the crime and administering the appropriate type and amount of penalty.

As a rule, intent is an imaginary result, which the culprit pursues when committing a crime. Thus, intent is understood as the desire of the person, committing an act injurious to the public in general, to achieve a harmful result.

In the author's opinion, criminal intent should be viewed as substantial and outlined features of a conscious imaginary image of the future desired result, which determines the orientation and ordering of various types of criminal activity.

Since criminal intent affects the degree of the criminal act, the legislator can recognize it as a classifying element in certain corpora delicti. At that, a certain criminal intent can reduce the level of public danger and the degree of certain corpora delicti; therefore, in specific cases, the legislator can relate them to crimes with extenuating circumstances.

The paper examined the problems of the criminal and legal characteristic of criminal intent. The author considers the results of this study theoretically and practically substantiated. It is suggested to recognize criminal intent as an optional element of mens rea.

Some authors suggest abandoning the motive as an element of mens rea altogether and investigating the criminal intent instead. For example, Yu.V. Orlov suggests amending the legislation (the Criminal Code of Ukraine) and report forms for state statistics, with a view to replacing the term "motive" as an obligatory element of mens rea by the term "intent". He also suggests using intent instead of motive in respective corpora delicti in the text of the Criminal Code of Ukraine [3, p. 118].

While disagreeing with this suggestion, it is worth noting that criminal motive and criminal intent are entirely different elements of mens rea, which require determination during crime investigation. It is possible to agree with the indicated author that the criminal motive should not be determined for all crimes. However, there are crimes, in which the criminal motive has to be determined (for example, murder), because the crime classification depends on the motive. If the criminal motive can be viewed as a compulsion to perform an act injurious to the public in general, then the intent is its desired result.

The research results, presented in this paper, relate to criminal law. They are aimed at its theoretical and practical improvement. The results can also be used to improve the Criminal Code of Ukraine.

For correct crime classification and fair penalty, it is important to determine the criminal intent. The problem of proper analysis of criminal intent is relevant in the criminal law theory.

Mens rea shows the volitional/non-volitional, conscious/unconscious manifestation of the criminal's mental state. Mens rea is an obligatory element of any act injurious to the public in general with corpus delicti. Criminal intent should be classified as an optional element of mens rea during crime investigation. Criminal intent is formed in the person's subconscious, and it can go beyond the scope of the preliminarily formed intent and manifest differently. In particular, an unwanted

manifestation of an intent that will not correspond to the wish of the person, who is committing an act injurious to the public in general.

The criminal law of certain countries provides for an opportunity to determine the intent in certain types of intentional crimes.

Determining criminal intent as an element of mens rea will allow determining the actual intent of crime and administering the appropriate type and amount of penalty.

Criminal intent should be viewed as substantial and outlined features of a conscious imaginary image of the future desired result, which determines the orientation and ordering of various actions, aimed at the commission of a crime.

Since criminal intent affects the degree of the criminal act, the legislator can recognize it as a classifying element in certain corpora delicti. Criminal motive and criminal intent are different elements of mens rea, which require separate determination during crime investigation.

References

1. Thomas, C. & Bishop, D., 1987. *Criminal law: understanding basic principles*, Sage publications.

2. Veresha, R.V., 2012. *Criminal law of Ukraine. General part. Guide* 2nd ed., K.: Educational Literature Center.

3. Orlov, Y.V., 2011. Motive as an element of mens rea: the essence and question of legislative enshrinement expediency. *Law and Safety*, (4 (41), pp.116–120.

ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Зоріна Валерія Юріївна
курсантка Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університет
імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник
Гальцова О.В.
кандидат юридичних наук, доцентка кафедри права Національної безпеки та правової роботи Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Військова служба є державною службою особливого характеру, яка вимагає від осіб не тільки певної фізичної підготовленості, але й психологічної стійкості [2]. Навантаження на особовий склад досягло критичної межі після повномасштабного вторгнення, відтак тривале перебування в зоні бойових дій, коли військовослужбовець або військовослужбовиця перебуває на межі фізичного та емоційного виснаження, призводить до природного бажання людини залишити своє місце служби. Відтак самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 Кримінального кодексу України (далі – КК) є одним із кримінальних правопорушень, передбачених кримінальним законодавством у військовій сфері [1; 4]. Отже, усі зусилля держави необхідно спрямувати на профілактичну роботу, щоб переорієнтувати та усунути реальні причини їх деструктивної поведінки [3].

Кримінологічний аналіз показує, що природа вчинення правопорушень у військовій сфері міцно пов'язана з психологією. Бійці місяцями виконують завдання під ворожим вогнем, які супроводжуються страхом за власне життя, постійною загрозою потрапити в полон або отримати важке каліцтво, що поступово призводить до виснаження психіки. У деяких випадках залишення позицій стає саме імпульсивною захисною реакцією організму на бойовий стрес, а не свідомим наміром підірвати обороноздатність країни. При цьому їх додатковим каталізатором нерідко виступають конфлікти з військовим керівництвом, тяжка хвороба членів родини чи інші невирішені сімейні проблеми. Якщо в таких випадках командування підходить формально й вбачає виключно порушення статуту, ігноруючи при цьому психологічний злам військовослужбовців, будь-яка превенція втрачає сенс [3].

На нашу думку, реальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби починається з правильної військовим керівництвом організації служби ще на рівні взводу або роти. Практична площина вимагає цілком конкретних кроків. Найперше – підрозділи потребують висококваліфікованих штатних психологів, яким солдати дійсно довірятимуть.

Молодшим командирам необхідно вміти розпізнавати перші ознаки бойової травми у своїх підлеглих. Офіцер має цікавитися моральним станом бійця, бути обізнаним і розуміти його сімейні обставини та вчасно застосовувати заохочення для підтримки бойового духу. Іноді звичайна людська повага та вчасна внутрішня ротація здатні повністю зняти ризик того, що військовослужбовці самовільно залишать військову частину або місце служби [3].

Сама по собі наявність кримінально-правової заборони не зупиняє вчинення кримінальних правопорушень, якщо це не підкріпити грамотною військовою психологією, яка покликана аналізувати поведінку та психіку людей під час військової служби, підготовки й бойових дій та надавати висококваліфіковану допомогу. Зниження випадків самовільного залишення військової частини або місця служби вимагає від командирів постійної роботи над стресостійкістю та мотивацією особового складу, яке проявляється, насамперед, в людяному ставленні та своєчасній реакції на емоційне вигорання, що допоможе зберегти найцінніше - дисципліну, боєздатність і життя військовослужбовців Збройних Сил України.

Список літератури

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.10.2026).

2. Про військовий обов’язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12 (дата звернення: 01.10.2026).

3. Гавловська А. О. Превенція (запобігання) самовільного залишення частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. Київський часопис права. 2025. № 2. С. 338–343. DOI: 10.32782/klj/2025.2.45.

4. Бабенко А. М., Домброван Н. В., Яцишена Г. А. Кримінально-правові та кримінально-процесуальні засади розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби. Південноукраїнський правничий часопис. 2024. № 4. С. 25–31. DOI: 10.32850/sulj.2024.4.5.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ МОНІТОРИНГУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Левков Євген Андрійович
Курсант 3 навчальної групи 4 навчального курсу
Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Півень Олександр Олександрович
Командир 2 відділення 3 навчальної групи 4 навчального курсу
Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник:
Савчук Олена Олександрівна
Кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафердри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Досліджуючи сучасний стан охорони довкілля в Україні, який наразі зазнає безпрецедентного антропогенного та військового навантаження, доцільно першочергово проаналізувати діючі еколого-правові механізми моніторингу земельних ресурсів, котрі концептуально закріплені в нормах базового екологічного законодавства, зокрема в Земельному кодексі України [3] та Законі України (далі - ЗУ) «Про охорону навколишнього природного середовища» [1].

Діюча інституційно-правова модель Державної системи моніторингу довкілля [4], яка формувалася переважно до виникнення безпрецедентних воєнних загроз, закріплює повноваження щодо систематичного збору й аналізу екологічних даних за цілою системою державних інституцій. Центральним суб'єктом реалізації екологічної політики виступає Державна екологічна інспекція України, яка функціонує у тісній координації з профільними підрозділами Міністерства економіки та довкілля України.

Зазначені нормативні інструменти, створюючись з орієнтацією на традиційні методи натурного обстеження, історично вимагають безпосередньої фізичної присутності фахівців на місцевості для відбору проб ґрунту або візуальної фіксації деградації земель [6]. За звичайних умов це цілком забезпечувало належний рівень контролю за станом земельного фонду та дозволяло уповноваженим інституціям безперешкодно реалізовувати свої управлінські функції, формуючи надійну доказову базу для притягнення порушників до юридичної відповідальності. При цьому процедурні аспекти здійснення зазначеного моніторингу знаходять свою деталізацію на рівні підзаконного нормативно-правового регулювання, а його нормами імперативно закріплено алгоритми складання актів натурного огляду, методологічні засади проведення лабораторних вимірювань та специфіку процесуального фіксування виявлених

деградаційних змін у структурі ґрунтового покриву [4], що формує цілісний, проте консервативний правовий механізм державного нагляду, орієнтований виключно на традиційні контактні методи збору інформації.

Зважаючи на реалії функціонування держави в умовах правового режиму воєнного стану [2], за яких значна частина земельного фонду України зазнала безпрецедентного негативного впливу внаслідок збройної агресії та залишається потенційно замінованою, забрудненою вибухонебезпечними предметами або ж фізично недоступною через близькість до зони ведення активних бойових дій, об'єктивно актуалізується складна еколого-правова проблематика. Її сутність зводиться до практичної неспроможності чинного консервативного інструментарію забезпечити належний рівень екологічного контролю, що своєю чергою, створює нагальну потребу в імплементації новітніх цифрових та аерокосмічних методів моніторингу, нормативно-правовий статус яких дотепер залишається неврегульованим [6].

Ключовою правозастосовною проблемою на сучасному етапі постає відсутність чітко регламентованого механізму легалізації результатів дистанційного зондування Землі, отриманих завдяки функціонуванню новітніх супутникових систем (зокрема європейської програми Copernicus). Судова та адміністративна практика продовжує базуватися на консервативних підходах до оцінки доказів, безальтернативно вимагаючи підтвердження виявлених екологічних змін традиційними актами натурного огляду та фактично нівелюючи процесуальний статус цифрових просторових знімків як самостійного й допустимого джерела інформації.

Зазначена нормативна прогалина зумовлює правову невизначеність: уповноважені органи, маючи у своєму розпорядженні високоточні дані щодо масштабів деградації земельного фонду з систем дистанційного зондування, позбавлені можливості покласти їх в основу розрахунку екологічних збитків [5] без ризику подальшого скасування таких нарахувань у суді. Це зумовлено саме недотриманням консервативних процедур формування доказової бази, які вимагають фізичної присутності фахівців на місцевості.

Окремої уваги потребує питання нормативної неврегульованості застосування безпілотних літальних апаратів суб'єктами владних повноважень під час екологічного моніторингу. В умовах воєнного стану [2] використання повітряного простору суворо лімітоване та перебуває під виключним контролем військового командування і відповідно, виникає необхідність розробки спеціального міжвідомчого механізму погодження моніторингових заходів, який би гарантував раціональний баланс між потребою оперативної дистанційної фіксації шкоди довкіллю та неухильним дотриманням інтересів національної безпеки.

Крім того, суттєвою інституційно-правовою перешкодою для модернізації системи екологічного моніторингу залишається фрагментованість державних інформаційних ресурсів, оскільки відсутність належної інтеграції між Державним земельним кадастром та профільними екологічними реєстрами де-факто блокує формування єдиної загальнонаціональної геоінформаційної

системи. Розробка таких комплексних цифрових рішень є одним із ключових зобов'язань України в межах євроінтеграційного курсу [6].

Подолання системної кризи у сфері державного екологічного контролю та його ефективна адаптація до сучасних екстремальних умов потребують не лише матеріально-технічного переоснащення органів, а насамперед концептуального оновлення нормативно-правової бази. Першочерговим кроком має стати законодавче закріплення юридичного статусу просторової інформації, отриманої за допомогою засобів дистанційного зондування та безпілотних технологій, із визнанням її належним джерелом доказування. Це вимагає внесення відповідних системних змін до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» та комплексного оновлення Положення про державну систему моніторингу довкілля. Практична реалізація таких ініціатив мінімізує безпекові ризики для посадових осіб під час виконання обов'язків і забезпечить формування процесуально легітимної доказової бази для стягнення екологічних збитків.

Список літератури

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

3. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку отримання, декларування та поводження з вогнепальною зброєю : Закон України від 20.08.2024 № 3899-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3899-20

4. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля : постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF

5. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22

6. Екологічне право України : підручник / за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2021. 552 с.

ПРО МІСЦЕ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Мазюк С. О.
аспірант кафедри фінансового права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Вчені-фінансисти зазначають, що джерела фінансового права мають як загальні ознаки, притаманні всім галузям права, так й спеціальні, що надають їм особливості. До загальних ознак джерел фінансового права слід віднести: формальну визначеність, нормативність, загальнообов'язковість, юридичну силу, загальновідомість, системність, видання уповноваженим органом (законність) [1;5;6]. У свою чергу, специфічними ознаками джерел фінансового права слід визнати: по-перше, особливість предмету правового регулювання; по-друге, численне коло джерел; по-третє, спрямованість на реалізацію публічних інтересів; по-четверте, імперативність.

Предметом фінансово-правового регулювання є суспільні відносини, що виникають у процесі формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів (публічних фінансів). Їхня основна мета полягає у забезпеченні виконання публічним суб'єктами своїх завдань і функцій. Множинне коло джерел фінансового права (серед яких Конституція, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, акти Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, чинні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України), демонструє всеосяжне проникнення публічної фінансової діяльності у суспільне життя, коли питаннями упорядкування фінансових відносин займається велика кількість державних органів та міжнародних установ. Спрямованість на реалізацію публічних інтересів підкреслює значення упорядкування руху публічних фінансів для держави з метою виконання її основних функцій. Нарешті, імперативність, як головний метод фінансово-правового регулювання, пронизує всю сукупність фінансових правовідносин, а це означає, що права та обов'язки учасників фінансових правовідносин мають бути встановлено чітко і повно джерелами фінансового права.

Правники, описуючи систему джерел фінансового права України, традиційно зазначають, що нею охоплено два шабля: вертикальний і горизонтальний. При цьому, вертикальна структура системи джерел фінансового права відображає ієрархічну супідрядність її елементів за критерієм юридичної сили. Цей вимір виконує найважливішу функцію забезпечення внутрішньої єдності й несуперечливості фінансового законодавства, де кожен нижчий за рангом акт має суворо відповідати приписам актів вищого рівня. Вертикальну вісь традиційно очолює Конституція України як нормативний фундамент, на засадах якого вибудовується весь масив законів та підзаконних нормативно-правових

актів органів публічної влади. Особливістю фінансового права в межах цієї вертикалі виступає наявність специфічних суб'єктів нормотворення, чиї акти володіють особливим правовим статусом, приміром, нормативно-правових актів Національного банку України у сфері грошово-кредитної та валютної політики. Водночас за сучасних підходів вертикальна структура джерел фінансового права зазнає суттєвих трансформацій, оскільки традиційна їх ієрархія доповнюється правовими позиціями Конституційного Суду України та рішеннями Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), які де-факто здатні скасовувати або коригувати дію актів галузевого законодавства у разі виявлення їх невідповідності відповідно Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зважаючи на предмет нашого дослідження, зосередимо увагу саме на рішеннях ЄСПЛ.

Окреслена роль ЄСПЛ фактично виходить за рамки джерел саме фінансового права, оскільки завдяки взаємодії України та її державних органів щодо імплементації рішень ЄСПЛ відбувається процес стрімкої реалізації євроінтеграційних процесів для України, а так само створюється найбільш сучасний та прогресивний досвід позитивного правового регулювання та правозастосування.

За своєю сутністю Європейський суд з прав людини (англ. European Court of Human Rights; фр. Cour européenne des droits de l'homme) є міжнародним судовим органом, який розташовано у Страсбурзі (Франція), і який розглядає скарги осіб чи організацій на порушення їхніх прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини. У статті 19 Конвенції визначено, що Європейський суд з прав людини створено з метою забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами [3]. Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на 46 держав – членів Ради Європи, що охоплює практично всі європейські країни з населенням приблизно 675 мільйонів станом на 2026 рік. Офіційними мовами ЄСПЛ є англійська та французька, власні рішення та усю комунікацію з урядами Європейський суд з прав людини веде саме цими мовами.

На доповнення положень статті 46 Європейської конвенції з прав людини обов'язковий юридичний зв'язок та застосування практики Європейського суду з прав людини на правове регулювання фінансових правовідносин та правозастосування з питань руху публічних фінансів в Україні офіційно закріплено у внутрішньому законодавстві Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [2]. Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає, що суди під час розгляду справ зобов'язані застосовувати Європейську конвенцію про захист прав людини та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. З цього випливає, що всі ланки вітчизняної судової системи повинні спиратися на правові позиції ЄСПЛ для правильного тлумачення і застосування положень національного законодавства.

З урахуванням імперативного припису пункту 1 статті 46 Європейської конвенції з прав людини застосування практики Суду його правові позиції стають обов'язковими для фінансово-правового регулювання, адже фактично встановлюється юридичний обов'язок держав-учасниць виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-яких справах, де вони є сторонами. При цьому держави, яких стосуються рішення Суду, зобов'язані не просто сплатити справедливу сатисфакцію (компенсацію), а й усунути першопричини порушень як у індивідуальній правозастосовній практиці, так і на рівні внутрішнього нормотворення і вдосконалення національного законодавства, що має бути гармонізовано та узгоджено зі змістом Європейської конвенції про захист прав людини. Такий підхід покликаний не лише уникнути подібних порушень у майбутньому, а й вибудувати норми позитивного права у дусі чіткого дотримання прав людини та основоположних свобод, що базується на принципі верховенства права, де людина, її життя, здоров'я та гідність є найвищою цінністю, а положення внутрішньо національного законодавства відповідали міжнародним стандартам та не порушували невід'ємних свобод людини.

У свою чергу, з цього випливають ті обставини, що завдяки практиці ЄСПЛ посилюється роль судового прецеденту як джерела права, і власне рішення Суду, коли вони прийняті з приводу конкретних суспільних відносин, зокрема щодо сфери фінансових правовідносин, стають основним джерелом права у внутрішньодержавному праві на теренах України. Дані тенденції фактично закономірно виникали з початку функціонування ЄСПЛ для всіх держав, що прийняли Статут Ради Європи та ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

У світлі викладеного, визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом фінансового права України поряд із іншими актуалізує потребу зосередження уваги на її прецедентному характері в межах фінансово-правового регулювання. Судова доктрина, яка формується рішеннями ЄСПЛ, де-факто володіє властивостями судового прецеденту, що суттєво трансформує класичну законоцентричну модель та зумовлює перегляд традиційних поглядів романо-германської правової сім'ї щодо заперечення нормотворчої ролі суду. Специфіка дії такого джерела права у фінансовій сфері полягає в тому, що правові позиції Суду не створюють абсолютно нових фінансово-правових норм, але виступають обов'язковим інтерпретаційним еталоном для з'ясування справжнього змісту вже чинних нормативних приписів, розглядаючи їх через призму верховенства права та справедливості. Завдяки цьому рішення Суду у царині публічних фінансів виконують важливу правокоригуючу функцію. Це дозволяє оперативно нейтралізувати прогалини законодавства та обмежувати дискреційні повноваження контролюючих органів у тих випадках, коли їхні дії загрожують безперешкодній реалізації прав та інтересів суб'єктів фінансових правовідносин.

Список літератури

1. Дмитрик О.О. Джерела фінансового права: проблеми та перспективи розвитку : монографія. Харків: Апостроф, 2010. 328 с.

2. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

4. Податкове право Європейського Союзу як цінність : колективна монографія / Р.О. Гаврилюк та ін.; за ред. Р.О. Гаврилюк. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024. 544 с.

5. Фінансове право : підручник; за ред. О.О. Дмитрик. Харків: Право, 2024. 704 с.

6. Фінансове право України: навчальний посібник / М.В. Ковалів, С.С. Єсімов, І.М. Проць, Р.М. Скриньковський, Ю.Р. Лозинський. Львів : СПОЛОМ, 2022.

ІНСТИТУТ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

Ментух Наталія Фелікіссімівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та судочинства
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

Роль корпоративного договору як в українському, так і у зарубіжному праві як однієї з форм встановлення, зміни зобов'язальних прав і обов'язків учасників господарських товариств поступово зростає.

Корпоративний договір у сучасному корпоративному управлінні став одним із провідних інструментів, за допомогою яких можна врегулювати ті аспекти відносин між учасниками товариства, які не можуть повністю бути охоплені статутом. На відміну від статутних правил, що визначають базову структуру компанії, корпоративним договором деталізується поведінка учасників, їх роль, інтереси та порядок прийняття рішень у конкретних ситуаціях.

На думку А.В. Денисенко, застосування корпоративних договорів на сьогоднішній день є досить поширеним у світовій практиці, проте єдиного, уніфікованого механізму регулювання корпоративних правовідносин не існує. Різним правовим сім'ям характерні свої особливості, які і відрізняють у різних країнах світу механізми регулювання корпоративних відносин [1, с. 60-61].

Світова поширеність корпоративних договорів обумовлена неможливістю врегулювання певних відносин між учасниками в установчих документах. У багатьох країнах світу саме корпоративні договори становлять дієвий засіб захисту прав інвесторів та популярний механізм, що надає змогу ефективно регулювати процес корпоративного управління у конкретному суспільстві, встановлювати кворум, передбачати шляхи вирішення конфліктів між учасниками, порядок голосування, відмінний від вимог, встановлених законом. Корпоративні договори за кордоном, на відміну від нашої держави, не лише давно нормативно інституціолізовані, але й активно використовуються бізнес-практикою.

У сучасних умовах, що характеризуються перевагою майнових відносин над іншими, істотно підвищилася роль договору як правового механізму, яким регулюються відносини між різними суб'єктами економічної діяльності. Корпоративний договір у цьому плані не є винятком. Інститут корпоративного договору призначений врегулювати процес корпоративного управління з метою створення сприятливих умов для ефективного підприємництва та розробки чіткіших і гнучкіших процедур для кожного окремого випадку, надаючи змогу учасникам реалізувати свої права та встановлювати певні обов'язки для сторін договору, сприяючи стабільності цивільного обігу.

Варто відзначити, що із набуттям чинності 17.06. 2018р. Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [2] практикою національного корпоративного законодавства було закріплено поняття корпоративного договору, відповідно до якого учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації.

Подібне визначення корпоративного договору закріплюється і новою редакцією Закону України «Про акціонерні товариства» від 27.07. 2022 р. [3]. Тут слід зазначити, що через закріплення корпоративного договору двома окремими законодавчими актами може виникнути термінологічна невизначеність та складність у формуванні єдиного підходу щодо нормативного регулювання корпоративних відносин.

Окремі юристи-практики підтримують тезу про те, що в акціонерних товариствах та товариствах з обмеженою відповідальністю саме з метою впровадження світового досвіду та удосконалення механізмів корпоративного управління і було прийнято дані законодавчі акти, які ввели в систему національного законодавства корпоративні договори [4].

Водночас М. Стеценко звертає увагу на те, що «і в праві України, і в праві іноземних держав корпоративні договори переважно стосуються корпоративних прав учасників товариства й регулюють способи їх реалізації або утримання від реалізації, що зрештою впливає на розподіл контролю над товариством серед учасників товариства та іноді третіх осіб (наприклад, кредиторів)» [5, с. 180].

Отож, норми прийнятих законодавчих актів надають широкі можливості задля врегулювання відносин між власниками бізнесу із застосуванням корпоративних договорів, ефективність яких доведена світовою практикою.

Корпоративний договір, як відзначають О. Мартинюк та М. Рябченко, «покликаний регулювати взаємовідносини між учасниками або акціонерами, встановлюючи чіткі правила і спрямовуючи на зниження ризиків при об'єднанні капіталів. При цьому не існує жодних обмежень щодо розміру чи джерела походження капіталу, що відкриває можливість залучення міноритарних акціонерів, а також використання позик або кредитів» [6, с. 86].

На думку Л.М. Дорошенко, «поява корпоративного договору в українському законодавстві обумовлена недосконалістю вітчизняного корпоративного законодавства і сподіваннями, що він стане ефективним інструментом регулювання організаційно-господарських відносин всередині господарських товариств, що обумовлене його гнучким характером, оперативністю внесення змін, конфіденційним характером, зрозумілістю для іноземних інвесторів» [7, с. 315].

Тобто, однією із вагомих цілей реформування корпоративного законодавства стало впровадження інституту корпоративного договору, як більш гнучкого інструменту для договірного регулювання відносин між учасниками.

Необхідність виникнення корпоративного договору в українському законодавстві пояснюється насамперед тим, що установчі документи господарських товариств не можуть в повній мірі регулювати різнопланові

відносини, що виникають між учасниками. Подібні угоди забезпечують диспозитивність, що дозволяє врахувати унікальність та своєрідність у корпоративних відносинах.

Науковці А.М. Бежевець та А.О. Монаршук вважають, що «корпоративний договір є новацією українського законодавства, яка побудована на принципах англійського права. Даний договір не є установчим документом, а відтак він є закритим і право підпису мають лише учасники товариства. Основна мета його полягає у забезпеченні інтересів учасників та створення належного механізму їх захисту. Даний договір покликаний розмежувати інтереси учасників товариства, захистити їх від зовнішніх загроз та влаштувати єдиний внутрішній порядок з метою мінімізації ризиків для учасників. Такий договір перешкоджає будь-яким махінаціям безпосередньо зі сторони учасників» [8, с. 185].

Нині велике значення має питання забезпечення балансу інтересів суб'єктів корпоративних відносин. Особливо це питання актуальне для таких корпоративних комерційних юридичних осіб, як господарські товариства – товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) та акціонерні товариства (АТ). У сьогоднішніх соціально-економічних умовах ТОВ та АТ, на наш погляд, є найпоширенішими формами ведення бізнесу, здійснення підприємницької діяльності у різних сферах. В даному випадку інтерес до правової категорії корпоративного договору обумовлюється змінами технологічних, соціально-економічних умов розвитку держави, процесами інвестиційної модернізації галузей промисловості, бізнесу, сфери підприємництва загалом.

Також слід зауважити, що крім акціонерних товариств та товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю до видів господарських товариств належать повні та командитні товариства, по відношенню до котрих не закріплено положення щодо корпоративних договорів ні у ЦК України [9], ні у Законі України «Про господарські товариства» [10].

У зв'язку з цим, професор П.Д. Пилипенко пропонує за доцільне уніфікувати правове регулювання корпоративних договорів через закріплення відповідної норми у ЦК України. На думку професора, саме даним кодифікованим актом повинно бути визначено загальні принципи та правила регулювання відносин між учасниками корпоративних юридичних осіб, а саме: правовий статус сторін договору; предмет корпоративного договору, яким охоплено питання управління корпоративними правами учасників і способи їх реалізації (здійснення чи утримання від здійснення); умови конфіденційності; види та підстави юридичної відповідальності; вимоги щодо форми договору тощо. Такого роду законодавче закріплення надасть змогу розширити сферу застосування корпоративного договору, підвищити стабільність корпоративних відносин та гармонізацію законодавства України у сфері підприємницької діяльності [11, с. 375].

Загалом, як відзначають Н.В. Никитченко та О.О. Роженюк, «інститут корпоративного договору є одним з наймолодших у корпоративному праві, тому ефективність його правового регулювання та законодавчих нововведень буде проявлятися помірно завдяки формуванню практики укладання корпоративних

договорів в Україні та судової практики у ході розгляду корпоративних спорів. Метою корпоративного договору, як відзначають дослідники, є попередження корпоративних конфліктів між учасниками товариства, акціонерами, ними та органами товариства чи самими товариством та його контрагентами (кредиторами); забезпечення системної, ефективної діяльності господарського товариства; збільшення прибутків товариства, збереження інвестицій засновників та підвищення його інвестиційної привабливості» [12, с. 66].

Отже, корпоративний договір є одним із найефективніших інструментів гнучкого регулювання відносин між учасниками (акціонерами) господарських товариств в Україні. Він дозволяє бізнесу вийти за рамки стандартного статуту та налаштувати «правила гри» під конкретні домовленості партнерів. Тобто, корпоративний договір допомагає учасникам компанії гнучко регулювати свої відносини, запобігати конфліктам та вирішувати складні ситуації.

Список літератури

1. Денисенко А.В. Моделі функціонування інституту корпоративних договорів: зарубіжний досвід. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* № 2(8). 2020. С. 58-65. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/8/5.pdf

2. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02. 2018р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. №13. Ст. 69.

3. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07. 2022 р. № 2465-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 18-19. Ст. 81.

4. Квят О., Фольварочна А. Корпоративний договір – новела корпоративного законодавства України. *Юридична газета онлайн.* 2017. Квітень. URL: http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/korporativniy-dogovir--novela-korporativnogo-zakonodavstvaukrayini.html

5. Стеценко М. Правова природа корпоративного договору. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2026. Том 17. С. 177-185. DOI: 10.18523/2617-2607.2026.17.177-185

6. Мартинюк О., Рябченко М. Корпоративний договір: особливості укладення та виконання в Україні. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки. 2025. Випуск 2(74). С. 84-88. DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.13

7. Дорошенко Л.М. Інститут корпоративного договору: компаративістський підхід. Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія. За ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС. 2021. С. 303-325.

8. Бежевець А.М., Монаршук А.О. Корпоративний договір як механізм захисту інтересів учасників товариств. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 4. С. 182-185. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/45.pdf

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. *Відомості Верховної Ради.* 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

10. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 49. Ст. 682.

11. Пилипенко П.Д. Правова природа корпоративного договору у проєкті оновленого Цивільного кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Випуск № 6. Частина 1. С. 373-377. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/58.pdf

12. Никитченко Н.В., Роженюк О.О. Поняття корпоративного договору та його особливості. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал.* 2022. Випуск 1 (8). С. 61-69. DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.61-69

ГАЗЛАЙТИНГ ЯК СПОСІБ УЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Панасюк Оксана Володимирівна
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності
Навчально-наукового інституту № 3 (підготовки фахівців з правоохоронної діяльності для підрозділів Національної поліції України)
Харківського національного університету внутрішніх справ

Новик Марія Юріївна
старший викладач кафедри адміністративної діяльності
Навчально-наукового інституту № 3 (підготовки фахівців з правоохоронної діяльності для підрозділів Національної поліції України)
Харківського національного університету внутрішніх справ

Газлайтинг становить різновид маніпулятивної поведінки, що може набувати ознак психологічного насильства та потребує оцінювання в контексті тривалих відносин контролю. Його виявлення ускладнюється тим, що насильницький характер окремих дій нерідко стає очевидним лише з урахуванням їх повторюваності та сукупного впливу на постраждалу особу. У науковій літературі газлайтинг пов'язують із послідовним запереченням або спотворенням фактів, дискредитацією пам'яті, сприйняття та емоційних реакцій іншої особи, унаслідок чого підривається її впевненість у здатності адекватно оцінювати дійсність [10; 11]. У сфері домашнього насильства такі практики можуть поєднуватися з ізоляцією від близьких, перекладанням відповідальності на постраждалу особу, формуванням емоційної залежності, контролем комунікацій і використанням цифрових технологій для приховування або викривлення інформації.

Для правової характеристики газлайтингу необхідно відмежовувати стійку модель психологічного впливу від окремого неправдивого твердження, розбіжностей у спогадах або міжособистісного конфлікту. Визначальне значення мають системність маніпуляцій, їх спрямованість на встановлення чи підтримання контролю, умисний характер впливу та його наслідки для психологічної автономії особи. Окремі висловлювання без урахування цих обставин не дають достатніх підстав для висновку про наявність газлайтингу. Встановлення відповідних критеріїв розмежування є передумовою юридично визначеного нормативного опису цього явища.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не виокремлює газлайтинг як самостійну форму домашнього насильства. Водночас передбачене ним визначення психологічного насильства охоплює, зокрема,

словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування та інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, за умови настання визначених законом наслідків: побоювання за власну безпеку чи безпеку третіх осіб, емоційної невпевненості, нездатності захистити себе або шкоди психічному здоров'ю [1]. Невичерпність законодавчого переліку відповідних діянь створює нормативні підстави для правової оцінки газлайтингу в межах психологічного домашнього насильства. Така оцінка потребує встановлення конкретних проявів поведінки, характеру відносин між особами та юридично значущих наслідків.

Адміністративно-правова та кримінально-правова кваліфікація відповідних діянь має ґрунтуватися на ознаках конкретного складу правопорушення. Окремий прояв психологічного домашнього насильства за відсутності ознак кримінального правопорушення може тягнути відповідальність за статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якщо встановлено всі передбачені цією нормою ознаки, зокрема заподіяння шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілої особи [3]. Стаття 126-1 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за умисне систематичне фізичне, психологічне або економічне насильство щодо подружжя, колишнього подружжя чи іншої особи, з якою винний перебуває або перебував у сімейних чи близьких відносинах, якщо таке насильство спричиняє фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрату працездатності, емоційну залежність або погіршення якості життя [2]. Отже, газлайтинг може розглядатися як спосіб учинення психологічного насильства, однак його кримінально-правова оцінка вимагає доведення всіх ознак відповідного складу кримінального правопорушення.

У практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду систематичність домашнього насильства розглядається з урахуванням повторюваності та взаємозв'язку насильницьких діянь. Зокрема, у постанові від 25 лютого 2021 року у справі № 583/3295/19 зазначено, що кримінальне правопорушення є закінченим із моменту вчинення відповідної форми насильства втретє, якщо внаслідок цього настав хоча б один із передбачених законом наслідків. Попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності не є обов'язковою передумовою кримінального провадження, а систематичність насильства може доводитися сукупністю допустимих доказів [9]. Для оцінювання проявів газлайтингу цей підхід передбачає дослідження окремих епізодів у їх взаємозв'язку, оскільки характер і наслідки психологічного впливу можуть виявлятися лише в межах тривалої моделі поведінки.

Специфіка доказування газлайтингу зумовлена переважно прихованим характером маніпулятивних практик, відсутністю безпосередніх свідків та можливою зовнішньою нейтральністю окремих висловлювань. Тривалий психологічний вплив може супроводжуватися невпевненістю, самозвинуваченням і труднощами послідовного викладення обставин постраждалою особою. Такі прояви самі по собі не свідчать про недостовірність її повідомлення та потребують оцінювання в сукупності з іншими матеріалами. Доказове значення можуть мати електронне листування, аудіо- та відеозаписи,

звернення до поліції або соціальних служб, показання осіб, яким повідомлялося про насильство, медичні й психологічні документи. Доцільно також досліджувати відомості про контроль облікових записів, видалення повідомлень, цифрове стеження, соціальну ізоляцію та зміни у повсякденному житті особи. Оцінка відповідних матеріалів має враховувати їх належність, допустимість, достовірність і взаємозв'язок.

Європейські правові підходи до протидії психологічному насильству орієнтовані на визначення забороненої поведінки та її наслідків. Стаття 33 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами передбачає криміналізацію умисної поведінки, яка шляхом примусу або погроз серйозно порушує психологічну цілісність особи. Стаття 51 Конвенції встановлює вимоги щодо оцінювання ризику летальних наслідків, серйозності ситуації та ризику повторного насильства [5]. Директива (ЄС) 2024/1385 визнає примусовий контроль поширеною складовою домашнього насильства та визначає вимоги до запобігання насильству, захисту й підтримки потерпілих [6]. При цьому зазначені акти не встановлюють окремого складу правопорушення під назвою «газлайтинг».

Порівняльно-правовий інтерес становлять законодавчі моделі Ірландії та Франції, у яких відповідальність пов'язується з конкретними характеристиками насильницької поведінки. Стаття 39 Закону Ірландії про домашнє насильство 2018 року передбачає відповідальність за свідому й тривалу контролюючу або примусову поведінку, яка справляє серйозний вплив на визначену законом особу та яку розумна особа вважала б здатною спричинити такий вплив [7]. Стаття 222-33-2-1 Кримінального кодексу Франції охоплює повторювані висловлювання або поведінку щодо подружжя чи партнера, метою або наслідком яких є погіршення умов життя, що виявляється в негативних змінах фізичного або психічного здоров'я; відповідна норма поширюється також на колишнє подружжя та колишніх партнерів [8]. Спільними для цих моделей є увага до повторюваності поведінки, її впливу на постраждалу особу та характеру відносин між учасниками.

Безпосереднє включення терміна «газлайтинг» до диспозиції кримінально-правової норми потребувало б його чіткого визначення відповідно до принципу юридичної визначеності. Розширене вживання цього поняття в публічному дискурсі для позначення неправди, заперечень або конфліктної комунікації ускладнює встановлення меж кримінально караної поведінки. Надмірно широке визначення може створити передумови для необґрунтованої криміналізації міжособистісних конфліктів, а надто вузьке — обмежити можливості правового реагування на інші прояви примусового контролю. Запровадження спеціальної мети, що полягає у формуванні сумнівів особи у власному сприйнятті, як обов'язкової ознаки складу правопорушення також може ускладнити доказування за наявності встановленого умисного психологічного насильства та передбачених законом наслідків.

З огляду на зазначене доцільним видається функціональний підхід, за якого газлайтинг конкретизується у спеціальному законодавстві та методичних документах як один із можливих проявів систематичного психологічного насильства або примусового контролю. Для його виявлення можуть використовуватися поведінкові індикатори: навмисне заперечення чи спотворення фактів, які піддаються перевірці; систематичне безпідставне приписування особі психічних розладів; дискредитація її пам'яті та здатності ухвалювати рішення; обмеження доступу до незалежних джерел інформації; маніпулювання цифровими даними; використання залежності чи авторитету для нав'язування викривленої інтерпретації подій. Ці індикатори слід оцінювати в сукупності та в контексті конкретних відносин. Застосування передбачених законом заходів захисту не слід ставити в залежність від установлення психіатричного діагнозу або попереднього доведення складу кримінального правопорушення.

Практична реалізація такого підходу передбачає уточнення індикаторів, що застосовуються відповідно до Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства [4]. Доцільно забезпечити цілеспрямоване виявлення систематичного заперечення задокументованих подій, контролю комунікацій, ізоляції, формування емоційної залежності, цифрового стеження та обмеження доступу до інформації. Під час оцінювання ризиків поліцейський має враховувати місце окремого епізоду в загальній моделі контролю, частоту й тривалість відповідних дій, їх ескалацію та поєднання з іншими формами насильства. Значення мають також вплив цих дій на повсякденне життя та сприйняття небезпеки самою постраждалою особою.

Отже, нормативне врахування газлайтингу потребує визначення чітких і придатних до доказування ознак відповідної поведінки. Українське законодавство створює підстави для її оцінювання як прояву психологічного домашнього насильства за наявності встановлених законом ознак. Подальше вдосконалення правового реагування доцільно спрямувати на конкретизацію поведінкових індикаторів у підзаконному регулюванні, інструментах оцінювання ризиків і професійних рекомендаціях, а також на підготовку поліцейських, прокурорів та суддів до аналізу тривалих моделей примусового контролю. Правова оцінка газлайтингу має ґрунтуватися на встановлених діяннях, їх системності, контексті контролю та наслідках для постраждалої особи. Такий підхід сприятиме своєчасному застосуванню заходів захисту з дотриманням принципу юридичної визначеності.

Список літератури

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення: 19.08.2026).

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.08.2026).

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 19.08.2026).

4. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019 № 369/180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text (дата звернення: 19.08.2026).

5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 19.08.2026).

6. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence. Official Journal of the European Union. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1385/oj/eng (accessed: 19.08.2026).

7. Domestic Violence Act 2018. Section 39: Offence of coercive control. Irish Statute Book. URL: https://www.irishstatutebook.ie/eli/2018/act/6/section/39/enacted/en/html (accessed: 19.08.2026).

8. Code pénal de la République française. Article 222-33-2-1. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000042193490 (accessed: 19.08.2026).

9. Домашнє насильство: практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Верховний Суд. 28.03.2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1401143/ (дата звернення: 19.08.2026).

10. Sweet P. L. The Sociology of Gaslighting. American Sociological Review. 2019. Vol. 84, No. 5. P. 851–875. DOI: https://doi.org/10.1177/0003122419874843.

11. Abramson K. Turning Up the Lights on Gaslighting. Philosophical Perspectives. 2014. Vol. 28, No. 1. P. 1–30. DOI: https://doi.org/10.1111/phpe.12046.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ОБОРОННОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Рачинський Арсеній Артемович
Командир 3 навчальної групи 4 навчального курсу
Військово-юридичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Черепов Владислав Костянтинович
Курсант 3 навчальної групи 4 навчального курсу
Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник:
Савчук Олена Олександрівна
Кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафердри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Введення правового режиму воєнного стану та розгортання сил сектору безпеки і оборони зумовили суттєві зміни у структурі земельного фонду України, зокрема шляхом розширення площ земель оборонного призначення за рахунок їх вилучення з цивільного обороту. Облаштування нових місць постійної дислокації, розгортання мережі тимчасових полігонів та зведення комплексних фортифікаційних споруд супроводжується інтенсивним техногенним та антропогенним впливом на екосистеми, що створює значне навантаження на довкілля. За таких умов дослідження еколого-правових механізмів охорони цієї категорії земель набуває особливої актуальності, оскільки на практиці виникає об'єктивна необхідність забезпечення правового балансу між пріоритетними інтересами національної безпеки, пов'язаними з відсіччю збройній агресії, та дотриманням екологічних імперативів, спрямованих на збереження навколишнього природного середовища.

Нормативною основою правового режиму земель оборони виступають положення статті 77 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) [1] та Закону України (далі – ЗУ) «Про використання земель оборони» [2], згідно з якими до вказаної категорії належать земельні ділянки, надані для розміщення і діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України (далі – ЗСУ), а також інших утворених відповідно до законів України військових формувань [2]. Водночас екологічні вимоги щодо експлуатації таких територій визначаються ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» [3], зокрема його статтею 55, яка закріплює за суб'єктами військової діяльності обов'язок вживати заходів для запобігання забрудненню, псуванню та виснаженню природних ресурсів [3].

Враховуючи особливості функціонування військових інституцій, реалізація зазначених екологічних приписів здійснюється у системному зв'язку з нормами загальновійськових статутів ЗСУ [5], відповідно до яких контроль та відповідальність за дотримання стандартів екологічної безпеки під час організації бойової підготовки, повсякденної діяльності підрозділів та поводження з військовою технікою покладається безпосередньо на командирів відповідних рівнів [5].

Аналіз правозастосовної практики свідчить про наявність прогалин у нормативному регулюванні досліджуваної сфери, серед яких окремої уваги потребує відсутність закріпленого на рівні підзаконних актів спеціального порядку екологічної рекультивації земель оборони. На практиці це призводить до того, що після завершення використання територій для військових потреб, зокрема у разі згортання тимчасових полігонів чи зміни місць дислокації підрозділів, такі земельні ділянки залишаються забрудненими залишками паливно-мастильних матеріалів, важкими металами від детонації боєприпасів та вибухонебезпечними предметами, ці чинники фактично унеможливлюють безпечне повернення цих земель у цивільний оборот, насамперед для ведення сільського чи лісового господарства, без проведення комплексного процесу відновлення, правовий механізм якого на сьогодні залишається неврегульованим [1; 3].

Поряд із цим, окремої дослідницької уваги та нагального нормативного врегулювання потребує проблематика поводження зі специфічними військовими відходами, оскільки процеси їх збирання, сортування та подальшої утилізації в польових умовах об'єктивно здійснюються з вимушеним відхиленням від імперативних вимог ЗУ «Про управління відходами» [4]. Така правозастосовна практика зумовлюється не лише відсутністю належної екологічної та логістичної інфраструктури в районах виконання завдань за призначенням, але й беззаперечною пріоритетністю забезпечення бойової готовності підрозділів, враховуючи, що в умовах реальної загрози життю особового складу та необхідності оперативного реагування на зміну тактичної обстановки дотримання класичних екологічних нормативів відходить на другий план. Більше того, у площині здійснення державного екологічного нагляду формується складна юрисдикційна колізія, коли законні повноваження посадових осіб Державної екологічної інспекції України щодо безперешкодного доступу до земельних ділянок з метою фіксації фактів негативного впливу на довкілля вступають у пряму суперечність із нормами законодавства про державну таємницю та приписами загальновійськових статутів [5], які встановлюють суворий пропускний режим на об'єктах оборонного призначення. Як наслідок, процедура процесуального документування екологічних правопорушень суттєво ускладнюється, адже неможливість як своєчасного проведення огляду місця події так і відбору проб ґрунту й складання відповідних актів перевірки безпосередньо унеможливлює об'єктивний розрахунок завданої шкоди за затвердженими методиками, що, зрештою, фактично паралізує дію правового механізму

притягнення суб'єктів до еколого-правової відповідальності за забруднення земель оборони.

Наявний комплекс еколого-правових проблем у сфері використання земель оборонного призначення зумовлений насамперед відсутністю належної нормативної адаптації загальних екологічних імперативів до специфіки військової діяльності в умовах воєнного стану. З огляду на це, подолання окреслених юрисдикційних колізій та прогалин у правозастосуванні вбачається не у фрагментарному використанні загальних норм екологічного чи адміністративного права, а у системній оптимізації чинної нормативно-правової бази шляхом розробки та затвердження спеціалізованого відомчого регламенту, який би комплексно визначав порядок забезпечення екологічної безпеки у ЗСУ.

Концептуальною основою розробки такого документа має стати поетапна, юридично виважена імплементація передових міжнародних практик, зокрема керівних положень STANAG 7141 «Спільна доктрина НАТО з охорони довкілля під час військової діяльності» [6], що, враховуючи об'єктивні потреби оборонного сектору, дозволить сформувати дієвий правовий механізм, здатний забезпечити необхідний баланс між пріоритетними завданнями підтримання національної безпеки та конституційним обов'язком збереження навколишнього природного середовища [3].

Список літератури

1. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

2. Про використання земель оборони : Закон України від 27.11.2003 № 1345-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12

4. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20

5. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14

6. STANAG 7141. Joint NATO doctrine for environmental protection during NATO-led military activities: Edition 6. Brussels: NATO Standardization Office, 2014. 54 p.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС У КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ «ЗВИЧАЙНИХ ЦІН» ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Троценко Владислав Олександрович
аспірант кафедри цивільного та господарського права

Процес рекодифікації приватного права в Україні та остаточне скасування Господарського кодексу (ГК) України змінює підхід до формування договірної практики. Зазначені зміни є цілком логічними з огляду на триваючі процеси гармонізації законодавства України з правом ЄС та потреби в його серйозній модернізації, оскільки фрагментарні зміни, що періодично вносяться до Господарського кодексу України не вирішують проблеми створення законодавства європейського типу [1]. Однією з найбільш фундаментальних змін є відхід від жорстких вимог щодо погодження істотних умов договору, зокрема стосовно погодження ціни.

Якщо скасована ст. 180 ГК України норма імперативно впроваджувала ціну, як істотну умову договору в будь-якому господарському договорі (відсутність чого тягла за собою визнання договору неукладеним), то в Цивільний кодекс України передбачає ширшу варіативність регулювання цієї умови, оскільки починає застосовуватися частина 4 статті 632 ЦК України за якою встановлено, що якщо ціна у договорі не встановлена і не може бути визначена виходячи з його умов, вона визначається виходячи зі «звичайних цін», що склалися на аналогічні товари на момент укладення договору [2]. Проте, якщо для цивільного права така норма є гнучким інструментом, то в контексті захисту прав споживачів сільськогосподарської продукції вона ставить під удар майнові інтереси звичайних покупців. Невизначеність ціноутворення на базовому етапі B2B (між фермером-виробником сировини та переробником/дистриб'ютором) каскадним шляхом трансформується у пряме порушення майнових прав кінцевого споживача (B2C).

Термін «звичайні ціни» у цивільному праві є оціночним поняттям. Через прогалини в законодавстві суди на практиці будуть змушені застосовувати міжгалузеву аналогію, звертаючись до Податкового кодексу України (п. 14.1.71 ПКУ), яким зазначено, що звичайна ціна відповідає рівню ринкових цін, якщо не доведено зворотне [3].

При цьому сільськогосподарська продукція відрізняється винятковою специфікою: часті коливання цін, сезонність, обмежені терміни зберігання сировини. В умовах воєнного стану на додачу мають місце часті логістичні розриви, раптові зміни вартості енергоносіїв та добрив. В таких умовах об’єктивно визначити «звичайну ринкову ціну» на пшеницю, сире молоко чи м'ясо на момент укладення довгострокового договору (наприклад, контрактації або ф'ючерсної поставки) фактично неможливо. Застосування ст. 632 ЦК

України тут перетворюється на фікцію, що створює простір для маніпуляцій з боку сильнішої сторони договору.

Існує помилкове бачення, що порядок визначення ціни за договором поставки лежить виключно у площині комерційних ризиків підприємців. Насправді ж кінцевим платником за будь-які прогалини в ланцюгу постачання агропродукції є звичайний споживач. Коли переробні підприємства (молокозаводи, пекарні, м'ясокомбінати) укладають договори без фіксації ціни сировини, вони втрачають здатність прогнозувати собівартість, тому аби уникнути збитків на момент розрахунку за «звичайними цінами», переробник штучно закладає максимальну маржу (так звану «премію за ризик») у відпускну оптову ціну готового продукту. Відтак споживач у супермаркеті оплачує не об'єктивну вартість товару, а страхує бізнес-ризики контрагентів.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», покупець має невід'ємне право на отримання достовірної інформації про ціну продукції до моменту її придбання [4]. Проте динамічне «звичайне» ціноутворення між постачальниками та рітейлом призводить до постійних коливань закупівельних цін, через що фізичні цінники не встигають змінювати. Тобто зазначена невизначеність у цивільному законодавстві також ускладнює ефективність захисту прав споживачів.

Директивою Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/633 від 17 квітня 2019 року про недобросовісні торговельні практики в ланцюгу постачання сільськогосподарських та продовольчих товарів віднесено односторонню зміну ціни або відсутність чітко зафіксованих письмових умов щодо вартості сировини до категорії заборонених недобросовісних практик [5]. Відтак, імперативне закріплення ціни в ЦК України для договорів контрактації та поставки усунуло б можливість маніпулювання ціноутворенням на етапі B2B, що забезпечить стабільність ринку соціально значущих продовольчих товарів відповідно до стандартів ЄС.

Таким чином, можна стверджувати, що сліпе перенесення загальних конструкцій цивільного права на сферу ціноутворення сільськогосподарської продукції становить системну загрозу майновим інтересам кінцевих споживачів. Споживач є найслабшою ланкою, що позбавлена впливу на комерційні угоди, але саме він покриває фінансові наслідки договірної невизначеності. З метою побудови дієвого механізму цивільно-правового захисту споживачів агропродукції пропонується внести доповнення до ст. 638 ЦК України, визначивши, що для договорів поставки та контрактації сільськогосподарської сировини, яка використовується для виробництва соціально значущих продовольчих товарів, умова про ціну (або чіткий алгоритм її розрахунку) є обов'язковою істотною умовою.

Список літератури

1. Щербина В. С. Кодифікація економічного законодавства — нагальна потреба сьогодення. 2024. URL: https://pravo.ua/kodyfikatsiia-ekonomichnoho-zakonodavstva-nahalna-potreba-sohodennia/ (дата звернення: 03.10.2026).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 03.10.2026)

3. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 03.10.2026).

4. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text (дата звернення: 03.10.2026).

5. Про недобросовісні торговельні практики у відносинах між підприємствами у сфері сільського господарства та продовольства : Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/633 від 17 квітня 2019 р. Official Journal of the European Union. 2019. L 111. P. 59–72. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/633/oj/eng (дата звернення: 03.10.2026).

DIGITAL MODELLING OF LEADERSHIP BEHAVIOUR OF FUTURE TANK UNIT COMMANDERS IN PROFESSIONAL TRAINING

Zaika Svitlana Oleksandrivna
Candidate of Economic Sciences, Professor
State Biotechnological University, Ukraine

Sagachko Yuliia Mykolaivna
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
State Biotechnological University, Ukraine

Nagayev Viktor Mikhailovich
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
State Biotechnological University, Ukraine

Professional training of future tank unit commanders involves the development of managerial competence, within which leadership qualities determine a commander's ability to organise the work of subordinates, distribute authority, maintain team coordination, motivate personnel, and assume responsibility for decisions taken. The significance of leadership qualities is revealed primarily through the commander's specific behaviour while performing managerial functions, when professional knowledge is combined with independence, initiative, responsibility, and the ability to work with people.

Leadership behaviour of a future commander should be considered through characteristics that can be observed during the performance of a training task and assessed according to established criteria. Such characteristics include clarity in setting tasks, justification of the distribution of authority, timely transmission of information, the ability to maintain coordination among subordinates, readiness to assume responsibility for one's own choices, independence when initial data change, and the ability to maintain team motivation.

The use of digital technologies makes it possible to reproduce professional situations in which these characteristics become observable. Academic studies consider digital means as resources for developing managerial competence and leadership qualities among managers [1; 2]. In the training of military leaders, their use is associated with digital scenarios, simulations, training models, and automated assessment [3]. The combination of these means makes it possible to vary initial data, time limits, available resources, and the composition of participants while preserving the purpose of the training task.

Digital modelling in the professional training of future tank unit commanders should be based on the reproduction of managerial situations that require the combination of professional knowledge and leadership qualities. A scenario may include assigning tasks to subordinates, allocating resources, changing previously

received information, reducing the time available for completion, the emergence of disagreement within the group, or a decline in the motivation of individual participants. In each of these situations, the behaviour of a future commander is characterised by certain observable manifestations that can be recorded during task performance.

The provisions of Mission Command are highly relevant to this format of training, as a lower-level commander is expected to understand the intent of a senior commander, demonstrate initiative, independently determine how to accomplish an assigned task, and assume responsibility within the limits of delegated authority. The study by H.-C. Knevelsrud, H. O. Sørlie, and S. Valaker confirms the relationship between Mission Command, military personnel autonomy, and intrinsic motivation [4]. Accordingly, a digital scenario should provide sufficient scope for independent choice and justification of the decision taken.

Modelling the process of assigning a task to subordinates makes it possible to assess the commander's communication skills, ability to define the objective, establish areas of responsibility, and explain the expected outcome. A time-limited scenario makes it possible to observe self-control, responsibility, and the ability to maintain the controllability of group work. When new information becomes available, assessment may focus on independence, initiative, and the ability to revise an earlier decision in a timely manner.

Situations involving resource allocation make it possible to assess a commander's ability to determine task priorities, relate available opportunities to the established objective, and distribute authority among subordinates. Where disagreement arises within the group, communication skills, the ability to coordinate participants' work, and the capacity to support the completion of a shared task can be assessed. Scenarios in which the motivation of individual participants changes may be used to assess the commander's ability to explain the objective, maintain working contact, and take account of the professional capabilities of subordinates.

The generalisation of these provisions made it possible to develop a matrix for the digital modelling of leadership behaviour of a future tank unit commander (Table 1).

Table 1 – Matrix for the digital modelling of leadership behaviour of a future tank unit commander

Managerial situation	**Manifestation of leadership behaviour**	**Digital modelling format**	**Assessment criterion**
Assigning a task to subordinates	Communication skills, responsibility	Digital command scenario	Clarity of the objective and comprehensibility of the task
Time constraints	Self-control, responsibility	Time-limited simulation	Justification of the decision and use of time
Incomplete information	Independence, initiative	Situational simulation	Ability to determine a sufficient amount of information
Change in initial data	Initiative, self-control	Digital scenario with	Timeliness of

		changing conditions	decision revision
Disagreement within the group	Communication skills, coordination	Digital role-based scenario	Ability to coordinate participants' work
Allocation of limited resources	Responsibility, coordination	Digital model of a resource allocation situation	Justification of resource allocation
Decline in subordinates' motivation	Ability to motivate	Digital case	Justification of the chosen communication method
Completion of a shared task	Coordination, communication skills	Group simulation	Coherence of participants' work

The proposed matrix is intended for assessing leadership behaviour in a specific managerial situation. Responsibility, for example, may be assessed during a time-limited task through the justification of the decision and the ability to explain one's choice, whereas in a resource allocation situation its manifestation may be associated with the correspondence between the decision taken, the defined objective, and the available opportunities.

Initiative should be assessed in situations where the learner is not provided with a predetermined way of solving the task. Within this format, the future commander independently develops a decision option, explains it, and determines the procedure for the work of subordinates. A subsequent change in part of the initial data makes it possible to establish how quickly the future commander can revise the previous choice and maintain group coordination.

Communication skills should be assessed through the quality of task assignment, the timeliness of information transmission, and the ability to maintain working contact with subordinates. Digital command scenarios make it possible to record the time of message transmission, the content of assigned tasks, the distribution of authority, and the character of coordination among participants. The data obtained may then be used for further analysis of the learner's behaviour.

Self-control should be examined in scenarios that involve time constraints, receipt of new information, or changes in available resources. Observation of a future commander's behaviour in such situations makes it possible to assess the ability to maintain concentration, preserve the controllability of group work, and make justified decisions after the initial conditions have changed.

An important area of digital modelling is the recording of information on the course of a training scenario. It is advisable to record the time taken to make a decision, the number of options considered, the volume of information used, the character of resource allocation, revisions of the previous decision, and the method of communication with subordinates. Taken together, these data make it possible to form an individual profile of the future commander's leadership behaviour according to several criteria.

An individual profile may include indicators of communication skills, independence, initiative, responsibility, self-control, coordination, and the ability to motivate subordinates. Repeated completion of scenarios with related content makes it

possible to compare the obtained assessments and identify changes in the learner's behaviour over a certain period of training. The results of such assessment may be used to determine areas for further professional development.

After completion of a digital scenario, it is advisable to conduct a review of the completed task, during which the future commander explains the decisions taken, describes the distribution of authority, assesses communication with subordinates, and compares the obtained outcome with the established objective. The significance of reflection in the professional training of military leaders is confirmed by studies of Mission Command and after-action review [5]. Combining digital recording of results with subsequent discussion provides a basis for reasoned assessment of the future commander's behaviour.

Digital modelling of leadership behaviour makes it possible to combine the reproduction of a professional situation with the recording of information on task performance and subsequent assessment. Within the professional training of future tank unit commanders, this form of work enables the observation of leadership qualities in specific managerial situations, comparison of behaviour under different initial conditions, and identification of areas for further development of managerial competence.

Therefore, digital modelling of leadership behaviour of future tank unit commanders should be based on the reproduction of managerial situations in which responsibility, initiative, independence, communication skills, self-control, and the ability to coordinate and motivate subordinates are manifested. The proposed matrix links the managerial situation with the manifestation of leadership behaviour, the digital modelling format, and the assessment criterion. Its use may provide a basis for developing a system of digital observation and assessment of leadership behaviour in the professional training of future tank unit commanders.

References

1. Нагаєв В. М., Заїка С. О., Грідін О. В., Безнос Є. О. Модель цифровізації формування лідерських якостей менеджерів аграрних формувань в процесі розвитку їх управлінської компетентності. *Вісник науки та освіти*. 2026. № 1(43). С. 2367-2384. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-1(43)-2367-2384.

2. Нагаєв В. М., Сагачко Ю. М., Міненко С. І., Червоний С. О. Формування управлінської компетентності та лідерських якостей менеджерів засобами цифрових технологій. *Перспективи та інновації науки*. 2026. № 1(59). С. 1162-1175. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-1(59)-1162-1175.

3. Zaika S., Hridin O., Nagayev V. Management of cadets' educational and creative activities within the SMART educational technology for the professional training of military leaders. *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum*. 2026. Vol. 1, No. 8. P. 4-30. DOI: https://doi.org/10.65237/2336-3630.2026-8(1)-1. URL: https://repo.btu.kharkiv.ua/handle/123456789/83283.

4. Knevelsrud H.-C., Sørlie H. O., Valaker S. Mission command. A self-determination theory perspective. *Military Psychology*. 2024. Vol. 36, No. 6. P. 672-688. DOI: https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2252718.

5. Moilanen J. H. The wisdom of tacit knowing-in-action and mission command. *Adult Learning*. 2015. Vol. 26, No. 3. P. 101-108. DOI: https://doi.org/10.1177/1045159515583258.

ПРИНЦИП ECM ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ РУХУ В ПРОЦЕСІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВ ЄС ДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ

Красноштан Олександр,
Доктор технічних наук, професор,
професор кафедри Автомобілів та транспортного менеджменту
Вінницький національний технічний університет

Буреш Франтішек
аспірант кафедри Автомобілів та транспортного менеджменту
Вінницький національний технічний університет

В ході реформування системи залізничного транспорту України ECM слід розглядати як механізм підзвітності впродовж життєвого циклу.

Суб'єкт, відповідальний за технічне обслуговування (ECM – Entity in Charge of Maintenance), є інституційним механізмом, завдяки якому відповідальність за технічний стан залізничного транспортного засобу стає безперервною, визначеною та придатною до зовнішньої перевірки. До використання транспортного засобу в мережі йому має бути призначено один ECM, який вноситься до відповідного реєстру транспортних засобів. ECM може бути залізничним підприємством, управителем інфраструктури, утримувачем транспортного засобу, лізинговою компанією, виробником або спеціалізованою організацією з технічного обслуговування; його юридична форма є другорядною порівняно з тим, що один суб'єкт зберігає підзвітність за підтримання транспортного засобу в безпечному для експлуатації стані [1], [2].

Ця конструкція вирішує конкретну проблему врядування, створену лібералізацією та транскордонним використанням транспортних засобів. Власність, експлуатація й фізичне виконання технічного обслуговування можуть бути розподілені між різними суб'єктами та змінюватися протягом життєвого циклу транспортного засобу. Без призначеного ECM відповідальність могла б фрагментуватися між утримувачем, оператором і майстернею. Тому рамка ЄС не вимагає єдиної вертикально інтегрованої організації технічного обслуговування; вона вимагає безперервного й простежуваного ланцюга відповідальності.

ECM не слід ототожнювати з майстернею. Майстерня виконує роботи з технічного обслуговування; ECM управляє системою технічного обслуговування й залишається відповідальним за результат, зокрема коли технічні роботи передано на аутсорсинг. Призначення ECM також не замінює обов'язку залізничного підприємства безпечно експлуатувати транспортний засіб. ECM надає підтвердження та інформацію щодо технічного обслуговування, на які спирається оператор, тоді як оператор залишається відповідальним за безпечне формування та експлуатацію поїзда.

Правова еволюція ілюструє цей функціональний зсув. Директива 2004/49/ЄС уперше включила відповідальність за технічне обслуговування до спільної рамки безпеки на залізничному транспорті, Регламент (ЄС) № 445/2011 установив гармонізовану сертифікацію ЕСМ, відповідальних за вантажні вагони, а Директива (ЄС) 2016/798 разом з Імплементаційним регламентом (ЄС) 2019/779 поширили спільні вимоги до системи технічного обслуговування на всі категорії транспортних засобів. Водночас чинний режим розмежовує універсальний обов'язок виконувати вимоги до системи технічного обслуговування та конкретний спосіб, за допомогою якого відповідність перевіряється незалежно [1], [2], [3], [4].

В країнах ЄС запроваджено чотирифункціональну архітектуру технічного обслуговування. Відповідно до неї, система технічного обслуговування організована через чотири функції:

1. Управлінська функція (ЕСМ I) координує систему в цілому та здійснює нагляд за нею.

2. Функція розроблення технічного обслуговування (ЕСМ II) створює й оновлює файл технічного обслуговування, зокрема вимоги до технічного обслуговування, граничні значення, технічні інструкції та зміни на основі зворотного зв'язку.

3. Функція управління технічним обслуговуванням парку (ЕСМ III) контролює стан окремих транспортних засобів, ухвалює рішення про їх виведення для технічного обслуговування, обирає або координує виконання технічного обслуговування та контролює їх повернення до експлуатації.

4. Функція виконання технічного обслуговування (ЕСМ IV) виконує замовлені технічні роботи й оформлює документований допуск після технічного обслуговування [1], [2].

Ці функції утворюють єдиний ланцюг ухвалення рішень, а не чотири незалежні підрозділи. ЕСМ II визначає, що саме та за яких технічних умов має бути виконано. ЕСМ III перетворює ці вимоги на замовлення на технічне обслуговування конкретних транспортних засобів і рішення щодо строків. ЕСМ IV виконує роботи та звітує про результати. ЕСМ III перевіряє докази й видає повідомлення про повернення до експлуатації, зокрема із зазначенням будь-яких обмежень використання. ЕСМ I управляє інтерфейсами, контролює результативність і забезпечує, щоб висновки приводили до ко4ригувальних дій або перегляду системи технічного обслуговування.

Отже, межа аутсорсингу є функціональною. ЕСМ II, III та IV можуть виконуватися внутрішньо або повністю чи частково передаватися за договором, а допоміжні завдання в межах ЕСМ I також можуть виконуватися із залученням зовнішніх виконавців. Однак ЕСМ повинен зберігати управлінську функцію в цілому: загальна координація, моніторинг і підзвітність за результат технічного обслуговування не можуть бути передані підряднику. Сертифікація переданої на аутсорсинг функції технічного обслуговування може надати додаткове підтвердження, але не замінює відповідальності ЕСМ [2], [5].

Це розмежування є принципово важливим для великих залізничних груп. Залізничне підприємство може володіти майстернями та виконувати всі чотири функції внутрішньо; утримувач транспортного засобу може управляти технічним обслуговуванням, купуючи потужності майстерень; або виробник може взяти на себе відповідальність за життєвий цикл за договором про надання послуг. Ці конфігурації юридично відрізняються, але є функціонально зіставними, якщо управлінська функція, інтерфейси ухвалення рішень і докази залишаються визначеними.

Цикл контролю технічного обслуговування та обмін інформацією в рамках ECM перетворює технічне обслуговування з послідовності ремонтів на контрольований процес життєвого циклу. Вимоги до технічного обслуговування можуть активуватися строком, пробігом, експлуатаційними циклами, станом компонента, результатами діагностики, дефектами або подіями у сфері безпеки. Коли досягнуто відповідного граничного значення або безпечний стан більше неможливо підтвердити, ECM III повинен забезпечити виведення транспортного засобу з регулярної експлуатації та оформлення авторизованого замовлення на технічне обслуговування. ECM IV може випустити транспортний засіб із майстерні лише після завершення та документування замовлених робіт [2], [5].

Допуск після технічного обслуговування та повернення до експлуатації є пов’язаними, але відмінними записами. Допуск після технічного обслуговування є простежуваним підтвердженням від ECM IV до ECM III того, що замовлене технічне обслуговування виконано відповідно до застосовної документації. На цій підставі ECM III оформлює повернення до експлуатації та підтверджує утримувачу транспортного засобу або залізничному підприємству, що транспортний засіб може використовуватися з урахуванням будь-яких зазначених обмежень. Таке розмежування не дозволяє автоматично трактувати фізичне завершення робіт у майстерні як операційне рішення [2], [5].

Цикл технічного обслуговування замикається лише тоді, коли записи та висновки повертаються до функцій розроблення й управління. Повторювані дефекти, надмірне зношення, результати випробувань і висновки щодо критичних для безпеки компонентів повинні впливати на інтервали технічного обслуговування, технічні інструкції, вимоги до компетентності або контроль підрядників. Без такого зворотного зв’язку чотирифункціональна модель залишалася б формальним розподілом завдань, а не системою технічного обслуговування, що навчається.

Отже, обмін інформацією є регуляторною вимогою, а не договірною зручністю. Залізничні підприємства й управителі інфраструктури повинні надавати ECM операційну інформацію, релевантну для технічного обслуговування; ECM повинен надавати інформацію про технічне обслуговування та обмеження, необхідну для безпечної експлуатації; а утримувачі транспортних засобів, виробники, власники авторизацій, майстерні й органи влади повинні отримувати релевантні для безпеки висновки, де це необхідно. У разі зміни призначеного ECM документацію з технічного

обслуговування необхідно передати, а реєстр транспортних засобів — оновити; за відсутності нового ЕСМ реєстрація призупиняється [2].

Важливими аспектами запровадження ЕСМ є сертифікація, нагляд і межі доказовості. Так, імплементаційний регламент (ЄС) 2019/779 відокремлює змістовний обов'язок щодо технічного обслуговування від способу сертифікації. Кожен ЕСМ повинен відповідати вимогам Додатка II. Сертифікат ЕСМ є обов'язковим для ЕСМ, відповідальних за вантажні вагони, та для інших конфігурацій ЕСМ, охоплених статтею 3(2). Залізничне підприємство або управитель інфраструктури, що здійснює технічне обслуговування невантажних транспортних засобів виключно для власної експлуатації, натомість може підтвердити відповідність у межах процесу сертифікації безпеки або авторизації з безпеки, хоча може обрати добровільну окрему сертифікацію ЕСМ. Цей обмежений спосіб не слід узагальнювати як звільнення від вимог до системи технічного обслуговування [2].

Це розмежування має значення як для правової точності, так і для інституційного проєктування. Сертифікат не робить орган сертифікації відповідальним за технічне обслуговування, а оцінювання в межах сертифікації безпеки не перетворює Національний орган з безпеки на ЕСМ. ЕСМ зберігає операційну підзвітність; зовнішній орган перевіряє, чи відповідає система технічного обслуговування застосовним вимогам і чи продовжує вона їм відповідати.

Органи сертифікації можуть бути акредитованими, визнаними або, якщо держава-член обрала такий механізм, Національний орган з безпеки може діяти як орган сертифікації. Сертифікати чинні не більше п'яти років і підлягають інспекційному нагляду, повідомленню про зміни та можливому обмеженню, призупиненню або відкликанню. ERA через ERADIS публікує базову інформацію про органи сертифікації, сертифікати ЕСМ і сертифікати переданих на аутсорсинг функцій технічного обслуговування, підтримуючи транскордонну прозорість і взаємну довіру [2], [6].

Ланцюг нагляду також повинен ураховувати, чи сертифіковано ЕСМ окремо. Якщо докази вказують на невідповідність сертифікованого ЕСМ, необхідно повідомити орган сертифікації та відповідний Національний орган з безпеки. Якщо ЕСМ не сертифіковано окремо в межах дозволеного способу для залізничного підприємства або управителя інфраструктури, відповідність перевіряється через сертифікацію безпеки чи авторизацію та подальший нагляд за безпекою. Отже, Національні органи з безпеки залишаються важливими, але вони не є автоматично основним органом сертифікації для кожного ЕСМ[2].

Не менш важливою є межа доказовості. Сертифікація ЕСМ перевіряє систему управління технічним обслуговуванням у межах заявленої сфери. Вона не сертифікує кожен окремий ремонт, не гарантує постійну надійність транспортного засобу, не замінює авторизацію залізничного транспортного засобу й не усуває обов'язку залізничного підприємства перевіряти, чи може транспортний засіб безпечно використовуватися у конкретному поїзді та

експлуатаційному контексті. Трактування сертифіката як універсальної технічної гарантії послабило б, а не посилило підзвітність.

Важливо розглянути структурний вплив і значення ЕСМ для України. У структурному вимірі режим ЕСМ відокремлює підзвітність протягом життєвого циклу від власності та ринкової позиції. Транспортний засіб може переходити між операторами й державами-членами, не втрачаючи визначеного суб'єкта, відповідального за технічне обслуговування. Організації, що залучені до процесу ТО і Р залізничного рухомого складу, можуть конкурувати та спеціалізуватися, не стаючи кінцевими носіями ризику технічного обслуговування. Залізничні підприємства можуть передавати технічні роботи на аутсорсинг, не передаючи свого обов'язку використовувати лише транспортні засоби з відомим статусом технічного обслуговування та обмеженнями. Органи влади можуть здійснювати нагляд за системами й доказами замість спроб безпосередньо перевіряти кожну дію з технічного обслуговування.

Ця архітектура також підтримує відкриття ринку. Чинні й нові залізничні підприємства можуть використовувати різні моделі власності на парк і технічного обслуговування, але кожен транспортний засіб повинен залишатися пов'язаним з одним підзвітним ЕСМ і простежуваним записом про технічне обслуговування. Отже, нейтральність не вимагає однакових організаційних структур; вона вимагає еквівалентних обов'язків щодо технічного обслуговування, незалежної перевірки та надійних інформаційних інтерфейсів.

Для України впровадження має розпочатися з надійного реєстру транспортних засобів і чіткого призначення ЕСМ, після чого слід юридично визначити чотири функції, запровадити спільну рамку оцінювання системи технічного обслуговування та контрольований перехід для наявного парку. Реформу не слід зводити до сертифікації майстерень. Компетентність майстерень є важливою, але структурно відсутньою функцією є врядування протягом життєвого циклу: відповідальність за вимоги до технічного обслуговування, рішення про виведення з експлуатації, контроль підрядників, повернення до експлуатації та зворотний зв'язок для всього парку транспортних засобів.

Послідовність упровадження також має залишатися узгодженою з Розділом IV. До укладення договору в рішеннях щодо закупівлі та відновлення парку необхідно визначити майбутнього ЕСМ, документацію з технічного обслуговування, спроможність депо, постачання запасних частин, вимоги до компетентності та інформаційні інтерфейси. Жоден транспортний засіб не повинен вводитися в регулярну експлуатацію без реєстрації та закріпленої відповідальності за технічне обслуговування; жоден транспортний засіб не повинен залишатися в експлуатації після досягнення обов'язкового граничного строку технічного обслуговування або за наявності невирішеного дефекту, релевантного для безпеки; і жоден транспортний засіб не повинен повертатися до регулярної експлуатації без простежуваних доказів допуску після технічного обслуговування та повернення до експлуатації.

Отже, аналітичний еталон, перенесений до Розділів III і IV, полягає не в тому, чи запровадить Україна абревіатуру ECM, а в тому, чи стане технічне обслуговування транспортних засобів замкненим і придатним до зовнішньої перевірки циклом відповідальності. Визначальними тестами є те, чи зберігає один суб'єкт підзвітність, чи пов'язані між собою чотири функції, чи надходить інформація оператору й органам влади, чи контролюються передані на аутсорсинг роботи та чи змінюють висновки технічного обслуговування майбутні рішення.

Посилання:

1. "European Parliament and Council, Regulation (EU) 2016/796 on the European Union Agency for Railways, OJ L 138, 26 May 2016. [Online].," [Online]. Available: Available: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0796.European Commission, "Ukraine 2025 Report", 2025. [Online]. Available: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en.

2. "European Union Agency for Railways, Cooperation agreement signed with German Federal Railway Authority (EBA), press release, 9 April 2019. [Online].," [Online]. Available: Available: https://www.era.europa.eu/content/cooperation-agreement-signed-german-federal-railway-authority_en.

3. "European Union Agency for Railways, ERTMS Implementation Report 2024, Valenciennes, 2024. [Online].," [Online]. Available: Available: https://www.era.europa.eu/system/files/2024-06/ERTMS%20Implementation%20Report%202024.pdf.

4. "Bundesrechnungshof, Bericht an den Haushaltsausschuss des Deutschen Bundestages nach § 88 Abs. 2 BHO – Digitale Schiene Deutschland (ETCS-Rollout), Bonn, 2023. [Online].," [Online]. Available: Available: https://www.bundesrechnungshof.de.

5. "Ministerstvo dopravy České republiky, ETCS: exclusive operation of the higher safety level of Czech railways starts, 6 February 2025. [Online].," [Online]. Available: Available: https://md.gov.cz/Media/Media-a-tiskove-zpravy/ETCS-startuje-vyhradni-provoz-vyssiho-stupne-zabe?lang=en-GB.

6. "ČD Cargo, ČD Cargo expands international operations to Italy, press release, Prague. [Online].," [Online]. Available: Available: https://www.cdcargo.cz.

РАННЯ ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНА КОГНІТИВНА ДИСФУНКЦІЯ ПІСЛЯ ОПЕРАЦІЙ НА ВЕРХНІЙ КІНЦІВЦІ

Литвиненко Артем Олегович
лікар-анестезіолог, відділення анестезіології та інтенсивної терапії
Київська міська клінічна лікарня № 7, м. Київ, Україна

Лісний Іван Іванович
доктор медичних наук, професор, завідувач відділення анестезіології та інтенсивної терапії Центру хірургії
Національний інститут раку, м. Київ, Україна

Актуальність. Післяопераційне когнітивне зниження є важливою складовою раннього відновлення після хірургічного втручання. Навіть короткочасне погіршення уваги, швидкості обробки інформації та виконавчих функцій може ускладнювати активізацію пацієнта і виконання реабілітаційних рекомендацій. Механізми таких змін є багатофакторними та можуть бути пов’язані з вихідним станом пацієнта, хірургічною травмою, нейроендокринною стрес-реакцією, болем, порушенням сну та особливостями анестезіологічного забезпечення [1–4]. Для ортопедичних операцій на верхній кінцівці ця проблема залишається недостатньо вивченою, особливо при комплексній оцінці когнітивної динаміки разом із клінічними та біохімічними показниками.

Мета роботи. Оцінити особливості раннього післяопераційного перебігу у пацієнтів після ортопедичних операцій на верхній кінцівці в умовах комбінованої анестезії із застосуванням пропофолу, фентанілу та регіонарного компонента з акцентом на динаміку когнітивних функцій, якість сну, інтенсивність болю, стрес-реакцію, рівень нейронспецифічної енолази та гемодинамічну стабільність.

Матеріали та методи. Проведено проспективний клінічний аналіз 45 дорослих пацієнтів, яким виконували планові ортопедичні втручання на верхній кінцівці. До дослідження включали пацієнтів із фізичним статусом ASA I–III, здатних виконувати нейропсихологічні тести та після отримання письмової інформованої згоди. Середній вік становив 56,8 ± 16,3 року; 27 (60,0 %) пацієнтів були жінками та 18 (40,0 %) — чоловіками. Анестезіологічне забезпечення включало тотальну внутрішньовенну анестезію на основі пропофолу та фентанілу в поєднанні з ультразвуково-контрольованою регіонарною анестезією.

Когнітивні функції оцінювали до операції, на першу, третю та сьому післяопераційну добу за Montreal Cognitive Assessment (MoCA), Mini-Mental State Examination (MMSE), Frontal Assessment Battery (FAB), Trail Making Test Part B (TMT-B) та Symbol Digit Modalities Test (SDMT). Клінічно значущим погіршенням вважали зниження MoCA, MMSE або FAB на ≥2 бали, зниження

SDMT на ≥5 балів та збільшення часу TMT-B на ≥20 % від доопераційного рівня. Якість сну оцінювали за Richards-Campbell Sleep Questionnaire (RCSQ), біль — за числовою рейтинговою шкалою. Додатково визначали глюкозу, кортизол і нейронспецифічну енолазу (NSE), аналізували інтра- та післяопераційну гемодинаміку.

Статистичний аналіз виконували з використанням критерію Фрідмана для повторних вимірювань, критерію Вілкоксона з поправкою Holm для попарних порівнянь, Kendall's W для оцінки розміру ефекту та Spearman's rho для кореляційного аналізу. Статистично значущими вважали результати при $p < 0,05$ після відповідної корекції. Дослідження схвалено комісією з питань біоетики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (протокол № 186 від 24.06.2024 р.).

Результати. На першу добу після операції встановлено односпрямоване погіршення результатів усіх п'яти когнітивних тестів. Найвираженіші зміни стосувалися SDMT і TMT-B. Середній показник SDMT знизився з 47,00 ± 9,96 до 39,62 ± 11,25 бала, тобто на 7,38 бала, тоді як час виконання TMT-B збільшився зі 105,93 ± 30,03 до 125,47 ± 33,50 с, тобто на 19,53 с. Для всіх когнітивних показників загальна динаміка була статистично значущою ($p < 0,001$). Найбільший розмір ефекту визначено для SDMT (Kendall's W = 0,797) та TMT-B (W = 0,625).

Клінічно значуще погіршення SDMT на першу добу виявлено у 77,8 % пацієнтів, TMT-B — у 48,9 %. Погіршення хоча б за одним когнітивним тестом на першу добу спостерігалося у 43 із 45 пацієнтів, а за двома і більше тестами — у 62,2 %. На третю добу відзначалося часткове відновлення когнітивної продуктивності. На сьому добу більшість показників наближалася до доопераційного рівня; MoCA та TMT-B статистично вже не відрізнялися від вихідних значень.

Якість сну за RCSQ найбільше погіршувалася на першу добу: середній показник знизився з 69,67 ± 10,34 до 51,18 ± 12,64 мм, тобто на 18,49 мм ($p < 0,001$), після чого поступово відновлювався. Погіршення якості сну на першу добу було пов'язане з погіршенням TMT-B ($\rho = 0,551$; p Holm = 0,0016). Інтраопераційний приріст кортизолу також асоціювався з погіршенням TMT-B ($\rho = 0,440$; p Holm = 0,043). Ці кореляції мають пошуковий характер і не доводять причинно-наслідкового зв'язку.

Глюкоза та кортизол підвищувалися інтраопераційно. Середній рівень кортизолу зростав з 15,17 ± 2,49 до 18,32 ± 3,36 мкг/дл ($p < 0,001$), а після операції знижувався до 15,57 ± 3,21 мкг/дл і статистично не відрізнявся від доопераційного рівня. NSE мала невелику статистично значущу висхідну динаміку, однак стійкого зв'язку між її змінами та когнітивними тестами не встановлено.

Інтраопераційні та ранні післяопераційні гемодинамічні показники залишалися стабільними. Біль при рухах був найбільш вираженим у перші 6 годин, а через 24 години зменшувався до 1,82 ± 0,72 бала. Додаткового введення

морфіну потребували лише 2 із 45 пацієнтів (4,4 %), що свідчило про низьку потребу в рятувальній опіоїдній аналгезії.

Обговорення. Отримані результати свідчать, що найбільш виражені когнітивні зміни формуються саме у першу післяопераційну добу. Їх подальше зменшення на третю та сьому добу відповідає транзиторному характеру раннього післяопераційного когнітивного зниження. Важливо, що за наявного дизайну ці зміни не можна трактувати як прямий негативний вплив анестезії: у дослідженні аналізувалася одна клінічна група без прямого порівняння з іншим методом анестезіологічного забезпечення. Тому отримані дані характеризують перебіг раннього післяопераційного періоду в умовах комбінованої анестезії із застосуванням пропофолу, фентанілу та регіонарного компонента, але не доводять переваги або недоліку конкретної анестезіологічної методики.

Особливу увагу привертає різна чутливість використаних нейропсихологічних тестів. Глобальні скринінгові шкали дозволяли оцінити загальний когнітивний статус, тоді як SDMT і TMT-B демонстрували найбільшу амплітуду ранніх післяопераційних змін. SDMT відображає насамперед швидкість обробки інформації, стійкість уваги та психомоторний темп, а TMT-B потребує збереження виконавчого контролю, когнітивної гнучкості й здатності швидко переключатися між послідовностями. Саме тому ці тести виявилися інформативними для фіксації тонких змін, які можуть не повністю відображатися лише глобальними скринінговими шкалами. Практично це означає, що при дослідженні раннього післяопераційного відновлення доцільно поєднувати загальну когнітивну оцінку з тестами, орієнтованими на швидкість обробки інформації та виконавчі функції.

Окремий напрям аналізу стосувався якості післяопераційного сну. Найбільше зниження RCSQ спостерігалося на першу добу, тобто в той самий період, коли реєструвалися максимальні зміни когнітивних показників. Виявлена асоціація між погіршенням RCSQ і збільшенням часу виконання TMT-B зберігала статистичну значущість після поправки Holm. Водночас зв’язок погіршення сну зі змінами SDMT після корекції вже не був статистично стійким. Це підкреслює необхідність обережної інтерпретації кореляцій: вони не встановлюють причинно-наслідковий механізм, але вказують, що якість сну може бути важливою складовою комплексної оцінки раннього нейрокогнітивного відновлення.

Подібний підхід необхідний і при оцінці гормональної стрес-реакції. Інтраопераційне підвищення кортизолу було очікуваною відповіддю на операційну травму, однак його приріст мав помірну асоціацію з погіршенням TMT-B. Після операції рівень кортизолу знижувався і статистично не відрізнявся від вихідного. Отже, у межах дослідженої групи найбільш інформативним був не ізольований післяопераційний показник, а саме динаміка стрес-маркера у періопераційному періоді. Для приросту глюкози статистично стійких асоціацій із раннім когнітивним погіршенням не встановлено.

Динаміка NSE мала інший характер. Незважаючи на невелике статистично значуще підвищення показника, стійкого зв’язку між змінами NSE та

погіршенням нейропсихологічних тестів не виявлено. Тому отримані дані не дають підстав використовувати NSE як самостійний маркер ранніх когнітивних змін у цій клінічній групі. Біохімічні показники доцільно розглядати лише разом із клінічними даними та результатами стандартизованого когнітивного тестування.

Клінічний перебіг раннього післяопераційного періоду загалом характеризувався стабільними гемодинамічними показниками та низькою потребою в додатковій опіоїдній аналгезії. Найбільша інтенсивність болю при рухах спостерігалася у перші години після втручання, а через 24 години середній показник суттєво знижувався. Додаткового введення морфіну потребували лише 2 пацієнти з 45. Ці спостереження важливі для інтерпретації когнітивної динаміки, оскільки раннє відновлення оцінювалося не ізольовано, а в контексті болю, сну, гемодинаміки та стрес-реакції.

Практичне значення. Комплексна оцінка раннього післяопераційного відновлення може включати короткі стандартизовані когнітивні тести разом з оцінкою болю та сну. У дослідженій групі найбільш чутливими інструментами були SDMT і TMT-B, тому їх застосування може бути корисним для динамічного спостереження у перші післяопераційні дні. Такий підхід дозволяє виявляти зміни, які можуть мати значення для активізації пацієнта, виконання реабілітаційних рекомендацій і планування подальшого спостереження. Водночас результати мають застосовуватися як характеристика дослідженої клінічної групи, а не як доказ причинного впливу окремого компонента анестезії.

Обмеження дослідження. До основних обмежень належать відсутність групи прямого порівняння з іншою методикою анестезіологічного забезпечення, відносно невеликий обсяг вибірки та неоднорідність оперативних втручань. До вибірки входили артроскопічні операції, реконструктивні втручання, металоостеосинтез та окремі випадки ендопротезування плечового суглоба. Така структура відображає реальну клінічну практику, але обмежує можливість узагальнення результатів для конкретного типу операції.

Період спостереження становив сім післяопераційних діб, що дозволяло оцінити ранню динаміку, але не віддалені нейрокогнітивні наслідки. Повторне виконання нейропсихологічних тестів могло супроводжуватися ефектом навчання і частково впливати на позитивну динаміку на третю та сьому добу. Біохімічна оцінка була обмежена глюкозою, кортизолом і NSE. Тому подальші дослідження потребують більшої вибірки, стандартизації регіонарного компонента, довшого спостереження та порівняльного дизайну, який дозволить окремо оцінити внесок різних варіантів анестезіологічного забезпечення.

Інтерпретація когнітивної динаміки. Виявлене погіршення на першу добу мало односпрямований характер за всіма п’ятьма тестами, однак вираженість змін була неоднаковою. Це має методологічне значення, оскільки післяопераційне когнітивне зниження може проявлятися не лише зменшенням загального скринінгового бала, а й більш вибірковими змінами швидкості обробки інформації, уваги та виконавчого контролю. Відновлення показників протягом наступних діб також було неоднорідним. На сьому добу MoCA і TMT-

В статистично вже не відрізнялися від вихідного рівня, тоді як загальна картина свідчила про поступове наближення більшості показників до доопераційних значень. Отже, для коректної оцінки раннього післяопераційного стану важливим є саме повторне тестування у динаміці, а не одноразове вимірювання після операції.

Отримані результати також підкреслюють необхідність розглядати когнітивне відновлення як багатокомпонентний процес. У ранньому післяопераційному періоді на результати тестування потенційно можуть накладатися біль, порушення сну, стресова гормональна відповідь, втома та загальний функціональний стан пацієнта. У представленому дослідженні одночасна оцінка цих компонентів дала змогу показати, що найбільш стійкі асоціації стосувалися TMT-B, якості сну та інтраопераційного приросту кортизолу. Водночас відсутність стійких зв'язків для інших показників не означає відсутності їх клінічного значення, а лише відображає результати саме цієї вибірки та обраного статистичного аналізу.

Перспективи подальших досліджень. Подальший етап доцільно будувати як порівняльне дослідження з чітко визначеними варіантами анестезіологічного забезпечення, стандартизованою технікою регіонарної анестезії та однаковими часовими точками нейропсихологічної оцінки. Збільшення вибірки дозволить точніше аналізувати вплив віку, виду оперативного втручання та інших клінічних факторів. Доцільним є також продовження спостереження за межі сьомої післяопераційної доби, оскільки представлена робота характеризує насамперед ранній період і не дає підстав робити висновки щодо віддалених нейрокогнітивних наслідків. Такий дизайн може допомогти відокремити внесок конкретної анестезіологічної методики від загального періопераційного навантаження.

Висновки. Після ортопедичних операцій на верхній кінцівці в умовах комбінованої анестезії спостерігається раннє транзиторне зниження когнітивної продуктивності з максимальними змінами на першу післяопераційну добу та подальшим поступовим відновленням. Найбільш чутливими до ранніх змін виявилися SDMT і TMT-B. Погіршення якості сну та інтраопераційний приріст кортизолу були асоційовані з погіршенням TMT-B. Водночас гемодинаміка залишалася стабільною, потреба в додатковому морфіні була низькою, а стійкого зв'язку NSE з когнітивною динамікою не виявлено. Отримані результати обґрунтовують доцільність комплексної оцінки раннього післяопераційного відновлення з урахуванням когнітивних тестів, сну та маркерів стрес-реакції.

Список літератури

1. Evered L., Silbert B., Knopman D.S. et al. Recommendations for the nomenclature of cognitive change associated with anaesthesia and surgery-2018. Br J Anaesth. 2018;121(5):1005–1012. doi: 10.1016/j.bja.2017.11.087.

2. Tasbihgou S.R., Absalom A.R. Postoperative neurocognitive disorders. Korean J Anesthesiol. 2021;74(1):15–22. doi: 10.4097/kja.20294.

3. Yang T., Velagapudi R., Terrando N. Neuroinflammation after surgery: from mechanisms to therapeutic targets. Nat Immunol. 2020;21(11):1319–1326. doi: 10.1038/s41590-020-00812-1.

4. Wang X., Hua D., Tang X. et al. The Role of Perioperative Sleep Disturbance in Postoperative Neurocognitive Disorders. Nat Sci Sleep. 2021;13:1395–1410. doi: 10.2147/NSS.S320745.

5. Deng L., Jiao B., Cai J. et al. The use of peripheral nerve block decrease incidence of postoperative cognitive dysfunction following orthopedic surgery: A systematic review and meta-analysis. BMC Anesthesiol. 2024;24(1):354. doi: 10.1186/s12871-024-02743-y.

6. Zhang X., Leng Y., Yuan X. et al. Efficacy of perioperative dexmedetomidine in postoperative pain and neurocognitive functions in orthopedic surgery: a systematic review and meta-analysis with trial sequential analysis of randomized controlled trials. Int J Surg. 2025;111(5):3525–3542. doi: 10.1097/JS9.0000000000002315.

7. Khaled M., Sabac D., Fuda M. et al. Postoperative pain and neurocognitive outcomes after noncardiac surgery: a systematic review and dose-response meta-analysis. Br J Anaesth. 2025;134(1):89–101. doi: 10.1016/j.bja.2024.08.032.

8. Peden C.J., Miller T.R., Deiner S.G., Eckenhoff R.G., Fleisher L.A. Improving perioperative brain health: an expert consensus review of key actions for the perioperative care team. Br J Anaesth. 2021;126(2):423–432. doi: 10.1016/j.bja.2020.10.037.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ФАНТОМНИМ БОЛЕМ З УРАХУВАННЯМ КЛІНІКО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ

Орловський Михайло Сергійович
аспірант кафедри біобезпеки та здоров'я людини,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Іващенко Сергій Миколайович
доктор медичних наук, професор,
професор кафедри біобезпеки і здоров'я людини,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Проблема медико-соціальної реабілітації пацієнтів після ампутацій кінцівок набула особливої гостроти та пріоритетності для системи охорони здоров'я України [1, 2]. Внаслідок ведення бойових дій суттєво зросла кількість осіб працездатного віку, які отримали важкі мінно-вибухові й вогнепальні травми, що призвели до незворотної втрати сегментів кінцівок [3]. Одним із найскладніших довготривалих наслідків ампутації є розвиток фантомно-больового синдрому (ФБС), який діагностується у 60–80% пацієнтів [2]. Фантомний біль кінцівок (ФБК) належить до складних для лікування хронічних больових синдромів. Варіанти лікування ФБК значною мірою залежать від рівня розуміння його механізмів та природи. Дослідження та клінічні дані визнають нейропатичну природу ФБК, а також припускають, що як периферичні, так і центральні механізми, включаючи нейропластичні зміни в центральній нервовій системі, можуть сприяти розвитку ФБК. Нейровізуалізаційні дослідження ФБК вказали на зв'язок між ФБК та нейропластичними змінами. Крім того, було показано, що патологічні нейропластичні зміни можна усунути, і існує паралель між покращенням (зворотністю) нейропластичних змін при ФБК та полегшенням болю [4].

Фантомний біль впливає на фізичний та психоемоційний стан пацієнта [4, 5]. Крім того, він створює серйозні бар'єри для подальшого етапу протезування, погіршує якість життя та інтеграцію людини в суспільство. Сучасний погляд на етіологію ФБС базується на концепціях нейропластичності та дезадаптивної коркової реорганізації соматосенсорної кори головного мозку [1, 5]. У науковій літературі доведено виражену перевагу неінвазивних нейропсихологічних та фізичних методів перед виключно медикаментозною терапією [3, 5]. Дослідники виділяють високу клінічну ефективність таких інноваційних засобів, як дзеркальна терапія (Mirror Visual Feedback) [1, 6], тренування уявних рухів (Graded Motor Imagery) [7], а також методів локального впливу – сенсорної

десенсибілізації кукси та компресійної терапії [8]. Також вивчаються підходи до інтеграції медикаментозних інтервенцій, зокрема ботулінотерапії, у загальний мультидисциплінарний реабілітаційний план [9]. В останні роки все більше уваги приділяється програмам фізичної терапії.

Диференційований підбір методів фізичної терапії залежить від виявлених порушень, програма адаптується індивідуально за допомогою комбінації сучасних засобів (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості диференційованого призначення методів фізичної терапії пацієнтів із ФБС

Клінічний маркер / Стан пацієнта	**Пріоритетні методи фізичної терапії**	**Очікуваний ефект**
Висока інтенсивність ФБС, виражений центральний механізм болю	Дзеркальна терапія (Mirror Therapy), тренування уявних рухів (Motor Imagery).	Модифікація нейропластичності кори головного мозку, стійке зменшення болю.
Гіперестезія шкіри кукси, страх доторку (алодинія)	Сенсорна десенсибілізація (масаж кукси різними текстурами – шовк, шерсть, щітки), легке простукування.	Зниження локальної чутливості, підготовка до протезування.
Локальний набряк кукси, порушення мікроциркуляції	Еластичне бинтування (компресійна терапія), Кріотерапія, лімфодренажний масаж.	Зменшення набряку, формування форми кукси, зниження больових імпульсів.
М’язовий дисбаланс, слабкість, контрактури суглобів	Специфічні силові та координаційні вправи, PNF-терапія, стретчинг.	Попередження контрактур, відновлення біомеханіки, підготовка м’язів до керування протезом.
Порушення рівноваги (при ампутації нижніх кінцівок)	Вправи на баланс і стабільність корпусу, тренування на нестабільних платформах.	Відновлення відчуття схеми тіла, профілактика падінь, адаптація до зміни центру тяжіння.

Аналіз показує, що ефективність подолання ФБС залежить від точного співвідношення провідного клінічного маркера пацієнта та специфіки реабілітаційного впливу. За наявності виражених центральних механізмів болю терапевтичний фокус зміщується на центральну нервову систему за допомогою нейропсихологічних методик [1, 2]. Застосування дзеркальної терапії та рухових уявних тренувань дозволяє штучно реорганізувати соматосенсорну кору та нівелювати «конфлікт» між зоровим сприйняттям і моторними командами [3, 5]. На противагу цьому, виявлення суто локальних порушень потребує залучення

механічних та фізикальних чинників впливу. Так, сенсорна десенсибілізація спрямована на подолання периферичної алодинії та гіперестезії кукси через поступову адаптацію механорецепторів шкіри. Лімфодренаж і компресійна терапія вирішують судинні та гідродинамічні проблеми ампутаційного залишку, мінімізуючи ішемічний та набряковий компоненти болю [1, 4]. У свою чергу, біомеханічний блок (кінезіотерапія, PNF та баланс-тренінг) є універсальним для відновлення загального рухового стереотипу та підготовки опорно-рухового апарату пацієнта до етапу біомеханічного протезування [7].

Отже, індивідуалізація програм фізичної терапії на основі детального оцінювання клініко-функціонального стану є обов'язковою умовою досягнення стабільного анальгетичного ефекту при фантомно-больовом синдромі, оскільки шаблонний підхід не здатний охопити його мультифакторну природу.

Впровадження індивідуалізованих програм у практику фізичної терапії дозволяє знизити інтенсивність хронічного болю та скоротити термін підготовки до протезування.

Список літератури

1. Гураль, А. Л., & Галащко В. В. (2026). Методика фізичної терапії при фантомному болю у військовослужбовців з ампутаціями верхніх кінцівок. *Сучасні тенденції спрямовані на збереження здоров'я людини: зб. наук. пр., присвяч. пам'яті О. В. Пєшкової, 7,* 33-36.

2. Limakatso, K., Bedwell, G. J., Madden, V. J., & Parker, R. (2020). The prevalence and risk factors for phantom limb pain in people with amputations: A systematic review and meta-analysis. *PloS one, 15*(10), e0240431. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240431

3. Беспаленко А. А., Щеглюк О. І., Кіх А. Й., Бур'янов О. А., Волянський О. М., Корченок В. В. та Михайловська М. (2020). Алгоритм реабілітації пацієнтів бойових дій з ампутаціями кінцівок на основі багатопрофесійного та індивідуального підходу. *Український журнал військової медицини, 1*(1), 64–72. https://doi.org/10.46847/ujmm.2020.1(1)-064.

4. Knotkova, H., Cruciani, R. A., Tronnier, V. M., & Rasche, D. (2012). Current and future options for the management of phantom-limb pain. *Journal of pain research, 5*, 39–49. https://doi.org/10.2147/JPR.S16733.

5. Білошицький, В. В., & Білошицька, М. В. (2025). Фармакологічне та інтервенційне лікування фантомного болю. *Український нейрохірургічний журнал, 31*(1), 3–11. https://doi.org/10.25305/unj.318305.

6. Mallik, A. K., Pandey, S. K., Srivastava, A., Kumar, S., & Kumar, A. (2020). Comparison of Relative Benefits of Mirror Therapy and Mental Imagery in Phantom Limb Pain in Amputee Patients at a Tertiary Care Center. *Archives of rehabilitation research and clinical translation*, *2*(4), 100081. https://doi.org/10.1016/j.arrct.2020.100081.

7. American Physical Therapy Association. (2018). Physical therapy guide to phantom limb pain. *ChoosePT*. https://www.choosept.com/guide/physical-therapy-guide-phantom-limb-pain.

8. Маркович, О., Прокопчук, В., & Рижковський, В. (2024). Вплив нейропсихологічної рухової фізичної терапії на динаміку фантомного болю при ампутації нижніх кінцівок. *PHYSICAL CULTURE AND SPORT: SCIENTIFIC PERSPECTIVE*, *2*(1), 188-194. https://doi.org/10.31891/pcs.2024.1.68

9. Markovska, O., Sushetska, A., Samoilova, H., Lapshyna, I., & Sinko, Y. (2026). Integrating botulinum toxin therapy into the rehabilitation of a patient with phantom limb pain: a case report. *Psychiatry, Neurology and Medical Psychology*, *13*(1(33), 207–223. https://doi.org/10.26565/2312-5675-2026-33-14.

THE EFFECTIVENESS OF DISTANCE LEARNING IN TEACHING ENGLISH IN UZBEKISTAN

Daniyeva Maysara Djamalovna
Doctor of philological sciences, professor

Kodirova Sevinch Fazliddin kizi
Master's student of the EPU,
Karshi city, Republic of Uzbekistan

The development of information and communication technologies has considerably changed the organization of education throughout the world. Traditional classroom instruction is increasingly complemented or replaced by online and distance learning formats, enabling learners to access educational resources regardless of geographical location and, in many cases, regardless of time. Foreign language education represents one of the fields in which digital technologies have particularly significant potential because language learning requires continuous exposure to linguistic input, opportunities for communication, independent practice, and access to diverse authentic materials. English occupies a particularly important position in Uzbekistan. Its role has expanded in higher education, science, international communication, tourism, business, information technology, and professional development. Consequently, improving the effectiveness of English language teaching has become an important educational objective. Digitalization creates additional opportunities for this process by providing learners with access to electronic dictionaries, online courses, educational videos, interactive exercises, virtual communication, digital libraries, and other resources. Distance learning is especially relevant in a context in which educational institutions seek to make learning more flexible and accessible. However, the existence of technological resources does not automatically guarantee effective language acquisition. English is a communicative subject, and successful learning depends not only on receiving information but also on active interaction, practice, feedback, motivation, and meaningful use of the language.

The effectiveness of distance English language teaching in Uzbekistan therefore requires consideration of several interconnected factors. These include the technological environment, teachers' digital and methodological competence, students' readiness for independent learning, the quality of online materials, methods of assessment, and opportunities for synchronous and asynchronous communication. The purpose of this article is to analyse the effectiveness of distance learning in teaching English in Uzbekistan and to identify the principal pedagogical conditions that influence the success of online foreign language education. Distance learning can generally be understood as an educational process in which teachers and learners are separated by physical distance and interact through technological means [10]. Modern distance education may involve learning management systems, videoconferencing platforms, electronic textbooks, educational applications, discussion forums, recorded

lectures, online assignments, and other digital resources [1]. Unlike correspondence-based forms of education, contemporary distance learning can provide relatively immediate communication between teachers and learners. Synchronous lessons allow students and teachers to communicate in real time, while asynchronous activities provide learners with greater flexibility in organizing their individual study time.

The experience of remote education during the COVID-19 pandemic accelerated the adoption of online educational practices in many countries, including Uzbekistan. Educational institutions were required to adapt rapidly to circumstances in which conventional classroom interaction was restricted. This period demonstrated both the potential of digital education and the practical difficulties associated with its large-scale implementation [2]. One important outcome was the increased familiarity of teachers and students with online communication and digital educational resources. Video-conferencing services, learning management systems, messaging applications, electronic materials, and online assessment tools became more widely incorporated into educational practice. For English language teaching, this digital environment created opportunities for access to international resources. Learners can use materials produced by international educational organizations, universities, publishers, and language-learning platforms. Such resources may expose students to different varieties of English and authentic communicative situations. At the same time, the development of distance education in Uzbekistan is influenced by differences between urban and rural areas, variations in Internet accessibility, the availability of suitable devices, and students' socioeconomic circumstances. Therefore, the effectiveness of online English teaching cannot be considered separately from the broader technological and social context.

The effectiveness of distance learning can be examined through its contribution to the development of the four principal language skills: listening, speaking, reading, and writing [6]. Digital technologies provide particularly extensive opportunities for developing listening competence. Students can work with podcasts, educational videos, interviews, lectures, films, songs, and other audio-visual materials. Unlike traditional classroom activities, online resources can often be replayed several times, allowing learners to work with difficult passages at their own pace. Teachers can design pre-listening, while-listening, and post-listening activities [7]. For example, students may first predict the content of a recording, identify key information during listening, and subsequently discuss or summarize the material. Such activities transform listening from a passive activity into a structured learning process. Exposure to different accents and varieties of English can also contribute to learners' listening flexibility. However, materials should correspond to learners' proficiency levels. Excessively difficult authentic materials may increase cognitive load and reduce motivation.

Speaking represents one of the most challenging aspects of distance English language teaching. Although online platforms provide opportunities for oral communication, the quality and quantity of interaction may vary considerably. Videoconferencing allows teachers to organize individual presentations, pair work, group discussions, role plays, interviews, and question-and-answer activities. Breakout-room functions can be used to divide students into smaller groups and create

additional opportunities for communication. Nevertheless, online speaking activities require careful organization. If a lesson is dominated by teacher explanation, students may have insufficient time for actual language production. Therefore, communicative tasks should constitute an essential part of synchronous online lessons [4]. Another important factor is psychological comfort. Some learners may feel less confident speaking in front of a camera or communicating through a digital platform. Teachers should therefore create supportive conditions in which mistakes are treated as a natural part of language learning [7].

Distance learning provides students with access to a large variety of electronic texts. Online newspapers, academic publications, educational websites, digital books, blogs, and professional materials can be incorporated into English lessons. Digital reading also makes it possible to use hyperlinks, electronic dictionaries, glossaries, comprehension tests, and annotation tools [3]. Students can therefore develop not only general reading comprehension but also specific strategies such as skimming, scanning, identifying key ideas, inferring meaning from context, and evaluating information. For university students in Uzbekistan, online reading resources can be particularly valuable because they provide access to English-language academic and professional materials that may not be available in printed form locally.

One of the principal advantages of distance English teaching is *flexibility.* Students can often access learning materials from different locations and organize part of their study according to their individual schedules. This can be particularly useful for university students and working adults. A second advantage is *accessibility of learning resources*. The Internet provides access to a wide range of English-language materials. Students can supplement teacher-provided resources with authentic materials corresponding to their interests and professional needs. A third advantage is *individualization.* Online platforms can allow students to repeat lessons, complete additional tasks, and receive differentiated assignments. Learners with different proficiency levels can therefore work with materials of varying difficulty. Another important advantage is the development of *learner autonomy*. Because online education requires students to take greater responsibility for organizing their learning, it can contribute to self-regulation and independent study skills. Distance learning may also strengthen students' *digital competence*. Since contemporary professional communication increasingly takes place in digital environments, the ability to use online platforms, electronic resources, collaborative documents, and digital communication tools represents an additional educational benefit. Furthermore, online learning facilitates the integration of multimedia. Text, audio, video, images, animation, interactive exercises, and communication tools can be combined within a single learning environment. This multimodal character may make language input more varied and engaging [9].

Despite its potential, distance learning also involves significant challenges.

The first challenge is *technological inequality*. Not all learners have identical access to high-quality Internet connections, modern computers, or other devices. Students who depend primarily on smartphones may experience difficulties when completing complex academic tasks. The second challenge is *Internet stability*.

Interrupted connections can negatively affect synchronous lessons, particularly speaking activities and interactive discussions. Technical problems may also reduce students' participation and concentration. The third challenge concerns *digital literacy*. Teachers need not only general computer skills but also the ability to select appropriate digital resources, design online tasks, organize interaction, provide digital feedback, and assess learning outcomes [8]. Students likewise need sufficient digital competence to navigate online learning environments independently. Another challenge is *learner motivation and self-regulation.* Distance education provides greater flexibility, but this flexibility may become problematic when learners lack effective time-management and self-monitoring skills. Students may postpone assignments, participate irregularly, or become distracted by non-educational online activities. *Reduced face-to-face interaction* is another issue. Language learning is fundamentally communicative, and students benefit from direct interaction with teachers and peers. Although online communication can reproduce some aspects of classroom interaction, it may not completely replace all forms of physical classroom communication. Assessment is also challenging. Teachers need to ensure that online assessment measures actual language competence rather than merely students' ability to complete digital tasks. A combination of formative and summative assessment, oral activities, written assignments, projects, presentations, and continuous participation can provide a more comprehensive picture of learners' progress.

The effectiveness of distance learning largely depends on the teacher's ability to transform digital technologies into meaningful pedagogical activities. Technology itself does not constitute a teaching methodology. In online English education, the teacher performs several interconnected roles. The teacher is a facilitator who organizes communication and learning activities; a designer who selects and adapts digital materials; an assessor who monitors progress; and a motivator who supports students' engagement [5]. Effective online teachers should formulate clear learning objectives before selecting technological tools. For example, if the objective is to develop speaking fluency, a video conference with structured pair or group interaction may be more appropriate than a recorded lecture. If the objective is vocabulary acquisition, interactive lexical exercises and contextual reading may be more suitable. Teacher feedback is particularly important in distance learning. Students need to understand not only whether their answer is correct but also why a particular form or strategy is appropriate. Timely and constructive feedback can help maintain motivation and guide learners toward improvement. Teachers should also create opportunities for social interaction. Discussion forums, collaborative projects, peer review, group presentations, and online debates can reduce the sense of isolation that some students experience in distance education.

Several conditions can contribute to the effective development of distance English education. First, educational institutions need reliable technological infrastructure. Stable Internet access and appropriate digital equipment are basic prerequisites for successful online instruction. Second, teachers require systematic professional development in both digital pedagogy and foreign language methodology. Training should address not simply how to operate technological platforms but how to use them

to achieve specific linguistic and communicative objectives. Third, online courses should be based on clearly structured curricula. Each module should contain explicit learning outcomes, appropriate materials, interactive activities, assignments, and assessment criteria [11]. Fourth, distance learning should provide sufficient opportunities for communication. English cannot be effectively learned exclusively through reading explanations or completing automated exercises. Students need regular opportunities to use English in meaningful communicative situations. Fifth, learning materials should reflect students' linguistic level, academic needs, interests, and professional goals. In the Uzbek context, materials can combine international English-language resources with locally relevant topics and examples. Sixth, blended learning can provide a useful model where institutional conditions permit it. Combining face-to-face instruction with online resources can preserve direct communication while benefiting from the flexibility and resource accessibility of digital learning. Finally, the effectiveness of distance learning should be evaluated continuously. Student achievement, participation, satisfaction, skill development, and the quality of teacher–student interaction can all provide relevant indicators. Distance learning has become an important component of contemporary English language education in Uzbekistan. Its development has created opportunities to increase access to English-language resources, individualize learning, develop learner autonomy, integrate multimedia materials, and facilitate communication beyond the traditional classroom. At the same time, the effectiveness of distance English teaching depends on more than the availability of digital platforms. Technological accessibility, Internet stability, teachers' digital and methodological competence, students' digital literacy, motivation, assessment practices, and the quality of communicative interaction all influence learning outcomes.

The analysis demonstrates that distance learning can support the development of listening, speaking, reading, and writing skills when digital technologies are integrated into a coherent pedagogical framework. In particular, online resources can expand learners' exposure to authentic English, while synchronous communication and collaborative tasks can provide opportunities for meaningful language use. For Uzbekistan, further development of distance English education requires attention to both technological and pedagogical dimensions. Investment in digital infrastructure should be accompanied by teacher professional development, carefully designed online curricula, appropriate assessment systems, and mechanisms for supporting learner autonomy. A blended approach can also provide opportunities to combine the advantages of direct classroom communication with the flexibility and resource diversity of digital education.

Thus, the effectiveness of distance learning in teaching English should be understood as a multidimensional phenomenon determined by the interaction of technology, methodology, teacher competence, learner engagement, and educational context. When these elements are systematically coordinated, distance education can serve as a significant means of expanding and enriching English language learning opportunities in Uzbekistan.

References

1. Anderson, T. (Ed.). (2008). *The Theory and Practice of Online Learning* (2nd ed.). Athabasca University Press.

2. Bates, A. W. (2019). *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*. Tony Bates Associates Ltd.

3. Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing and Research*. Cambridge University Press.

4. Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.

5. Garrison, D. R., & Anderson, T. (2003). *E-Learning in the 21st Century: A Framework for Research and Practice*. RoutledgeFalmer.

6. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching* (4th ed.). Pearson Longman.

7. Hedge, T. (2000). *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford University Press.

8. Hockly, N. (2018). *Focus on Learning Technologies*. Oxford University Press.

9. Hubbard, P. (Ed.). (2009). *Computer Assisted Language Learning: Critical Concepts in Linguistics*. Routledge.

10. Moore, M. G. (1993). Theory of transactional distance. In D. Keegan (Ed.), *Theoretical Principles of Distance Education* (pp. 22–38). Routledge.

11. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.

三毛小说《亲爱的婆婆》中文化典故的翻译特点

Kravchenko Alisa Vadymivna,
5th-year student, Department of Chinese Language and Translation, Faculty of Oriental Languages, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

Maksymets Viktoriia Oleksandrivna
Senior Lecturer at the Department of Chinese Language and Translation, Faculty of Oriental Languages, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

文学文本中文化标记元素的翻译是当代翻译学研究中的重要问题之一。其中，文化典故作为隐含信息的重要载体，其再现直接关系到文本深层含义的传达，因此具有较大的翻译难度[1]。20 世纪下半叶的中国文学作品，尤其是三毛的文学创作，具有较高的文化元素密度，这也增加了此类元素在翻译过程中得到适切再现的难度。

本研究的现实意义在于，有必要对文化典故的翻译再现策略进行分析。这类元素不仅要求译者具备较强的语言能力，同时也要求其具有相应的跨文化能力。

文化典故可被视为对著名文本、人物形象或文化现象的间接引用，其正确理解往往需要一定的背景知识[2]。在三毛的短篇小说《亲爱的婆婆》中，可以发现较为丰富的文化典故，根据其文化来源和内容，可将其大致分为圣经典故、对中国古典文学的暗示性引用、文化哲学概念以及跨文化典故。

圣经典故的一个典型例子是：“夏娃自做主张给亚当吃了禁果”[3]。在这一例子中，作者借用了夏娃主动将禁果给亚当食用的形象，以隐喻的方式表现未经父母同意而缔结婚姻的情境。这类典故属于具有较高普遍性的文化代码，在目标受众对其具有一定可识别性的情况下，通常可以在不进行较大幅度归化的情况下予以再现[2]。

另一个圣经典故的例子是指向使徒彼得三次不认主这一《福音书》故事的句子：“像耶稣的门徒彼得一样，三次不认主”[3]。文本借助这一典故刻画女主人公丈夫的行为。根据彼得·纽马克的观点，如果此类互文性元素具有跨文化属性，则在翻译过程中可以尽量保留原有典故，不进行明显的翻译转换。

相较之下，对中国古典文学的暗示性引用构成了更为复杂的翻译问题。对于外语读者而言，这些典故往往缺乏必要的背景知识，因此难以得到充分理解。因此，译者需要采用额外的解释策略或部分归化策略，以弥补目标读者与原文读者之间的文化知识差异。

三毛在小说中多次引用中国古典文学，其中一个典型例子是诗人白居易的诗句：

“离离原上草，
一岁一枯荣，

野 火 烧 不 尽 ，
春风吹又生”[3]。

在小说的具体语境中，这一典故具有明显的反讽意义。因此，在翻译过程中，可以采用约定俗成的译名或补偿策略，以尽可能保留原文的修辞效果[1]。

文本中还出现了对中国古典小说的集中引用，包括《孙子兵法》《三国演义》《水浒传》《红楼梦》和《西游记》[3]。这些作品本身具有鲜明的文化属性，其名称不仅承担信息功能，同时也唤起中国读者所熟悉的文学和文化联想。因此，在翻译此类文化标记元素时，需要结合具体语境考虑文化内涵的再现方式。

文化哲学概念在文本中同样发挥着重要作用。例如，“晨昏定省”这一概念[3]体现了儒家文化中的孝道规范。在翻译过程中，该概念需要进行较为充分的解释，因为其在目标语文化中没有直接对应表达[1]。如果仅采用字面翻译，目标读者可能难以理解这一表达所包含的社会文化意义。因此，文化内涵的显化在此类文化典故的翻译中具有重要作用。

此外，文本中还出现了跨文化典故，例如对西格蒙德·弗洛伊德的提及：“请你去问问心理学家弗洛依德大师”[3]。这类典故源自西方文化，但已经具有较为广泛的跨文化传播基础，因此通常不需要进行额外的归化处理，可以在翻译中直接保留。

综上所述，《亲爱的婆婆》中的文化典故是三毛创作风格的重要组成部分，同时发挥着意义生成功能和修辞功能。这些典故涉及不同的文化层面，从中国古典文学延伸至《圣经》及西方文化来源，形成了具有多层次文化内涵的文本表达。

在翻译此类文化标记元素的过程中，较为重要的翻译策略包括保留典故并加以注释、文化内涵的显化以及部分归化。若忽视文化语境，可能导致文本中相当一部分文化信息和深层含义的损失。因此，译者的跨文化能力是实现文学文本适切翻译的关键因素之一。

Список літератури

1. Baker M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge, (332), Pp. 90–110. URL: https://nlp.csie.org/~sound/translation.pdf

2. Leppihalme R. (2000). *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Clevedon: Multilingual Matters, (241), Pp. 25–48.

3. **三毛** (2014). 《亲爱的婆婆》. 完整古诗文及现代文学网.URL: http://www.ccview.net/htm/xiandai/wen/chenmaoping029.htm

ЗАГАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФАХОВИХ ТЕКСТІВ З ЕКОЛОГІЇ

Боднар Олеся Михайлівна
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри німецької філології Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)

У сучасній лінгвістиці існує ціла низка визначень поняття „текст”:

- текст – цілісна семіотична форма лінгво-психоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що слугує прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури [5, с. 495];

- текст – тематично та/або функціонально орієнтований, когерентний мовний комплекс, який виконує чітко виражену комунікативну функцію і утворює змістовно та функціонально завершену єдність [8, с. 56].

На думку К. Серажим, текст – це завершене, організоване за моделлю функціонального стилю повідомлення певного змісту, яке характеризується своїми дистинктивними ознаками [6, с. 57].

Т. Рьолке визначає фаховий текст як когерентний знаковий комплекс у межах окремої фахової сфери, мовні та немовні структури якої виявляють комунікативно-опорну дію [11, с. 86].

Фаховий текст набуває додаткових характеристик, пов’язаних із галузевою спрямованістю. Спільною рисою усіх фахових текстів є прагматична орієнтація відповідно до вимоги фахової комунікації.

У структурі фахового тексту виокремлюються визначальні ознаки, які сприяють розмежуванню усього масиву текстів на фахові та нефахові. Ознаками фахового тексту виступають його когезія, когерентність, інформативність, ситуативність, інтертекстуальність, інтенціональність [3, с. 294]. Вважаємо, що когезія є формальною ознакою тексту, визначаючи його структурну цілісність, а когерентність характеризує семантичність та змістовність фахових текстів, що, доречі, у процесі перекладу науково-технічних текстів, аналогічно поділу на еквівалентність та адекватність їх перекладу.

Когезія охоплює формально-граматичні аспекти зв’язку висловлювань та виступає формально-граматичним виявом зв’язності. Вона характеризується різнотипними мовними засобами, за допомогою яких здійснюється зв'язок між текстовими елементами: граматичними, лексичними, логічними, стилістичними та асоціативними, згідно з якими і виділяють відповідні засоби когезії [Цит. за: 1, с. 165]. Засобами когезії є сполучники, займенники, дієприкметникові звороти, форми перерахування, часові та просторові маркування, логічні послідовності часових та причинно-наслідкових відносин [7]. Когезія – це зв’язність перш за все речень, а також надфразових єдностей [1, с. 165], які характеризуються певною структурною цілісністю.

Одиницями внутрішньої форми фахового тексту виступають пізнавально-комунікативні, когнітивні, епістемічні та інші смисли. Для внутрішньої форми важливою є категорія когерентності, тобто предметно-тематичного зв'язку тексту [9, с. 451], або його цілісності. Цілісність як текстова категорія відтворює відносну закритість знакової системи тексту, забезпечується інтеграцію всіх його рівнів, синтезованою конденсацією змісту та сприйняттям тексту як одного континуального об'єкта [5, с. 499]. У такий спосіб когерентність включає семантико-прагматичні (тематичні й функціональні) аспекти значеннєвої та діяльнісної (інтерактивної) зв'язаності дискурсу, що мають своє локальне вираження [Цит. за: 1, с. 165]. Таким чином, для повноцінного функціонування фахового тексту визначальною є єдність його внутрішньої та зовнішньої структури.

Щодо характеристик фахового тексту, то треба зазначити його інформативність [2, с. 22], експланеторність (пояснення).

Фаховий текст розрахований на певну аудиторію, що зумовлює відповідний спосіб викладу матеріалу, зокрема науковий, науково-популярний або дидактичний.

Загальний зміст експланеторної функції містить етапи наукового мислення, закріплення процесу когніції та виклад результатів пізнання. Завдання реципієнта полягає у належному декодуванні інформації, закладеної у фаховому тексті.

Фахові тексти розділяють на такі групи [10, с. 95]:

1. Фахові тексти (наукові, технічні, економічні), в яких терміни закріплені у словниковому складі мови [10, с. 95].

2. Фахові тексти з термінологічних глосаріїв, стандартів, посібників, в яких терміни фіксуються як нормативні або неприйнятні [10, с. 95].

3. Фахові тексти, в яких терміни використовуються вперше для позначення нових ідей, теорій, понять [10, с. 95].

Німецькі фахові екологічні тексти представлені усіма зазначеними типами та описують такі проблеми, як людина і навколишнє середовище, порушення екобалансу, збереження екосистеми. І. Розмаріца слушно зауважує, що головною рисою екологічного дискурсу виступає масовий характер комунікації, а адресант, у більшості випадків, не звертається до адресата безпосередньо, і тому спілкування є дещо однонаправленим [4, с. 7].

Отже, *фаховий текст з екології* – це завершене повідомлення, організоване за моделлю наукового стилю й описує взаємодію людини з навколишнім середовищем.

Список літератури

1. Вовчанська С. І. Німецька фахова мова маркетингу : структурно-семантичний, лінгвопрагматичний та функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Івано-Франківськ, 2014. 395 с.

2. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу. К. : „Політехніка", 2002. 287 с.

3. Кияк Т. Р. Ми не лукавили з Тобою…(до 70-ліття доктора філологічних наук, професора, академіка АН Вищої школи України, народного депутата Кияка Тараса Романовича). Чернівці : Букрек, 2014. 416 с.

4. Розмаріца І. О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. К., 2004. 20 с.

5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник. Полтава : Довкілля–К, 2008. 712 с.

6. Серажим К. С. Дискурс як соцілінгвальне явище : методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики). К. : Наукова думка, 2002. 391 с.

7. Синьо В. В. Лінгвістичний аналіз німецької фахової мови лісівництва : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2008. 218 с.

8. Göpferich S. Textsorten in Naturwissenschaften und Technik. Pragmatische Typologie – Kontrastierung – Translation // Forum für Fachsprachenforschung 27. Tübingen : Günter Narr Verlag, 1995. 521 S.

9. Knobloch C. Grundlegende Begriffe und zentrale Fragestellungen der Textlinguistik, dargestellt mit Bezug auf Fachtexte // Fachsprachen : ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. Berlin, New York : De Gruyter, 1998. S. 443–457.

10. Leičik V. M. Pecularities of Term Function in Texts // Selected readings in Russian terminology research / International Network for Terminology, Vienna. Wien : TermNet, Internat. Network for Terminology, 1993. P. 91–100.

11. Roelcke T. Fachsprachen / T. Roelcke. Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH, 1999. 250 S.

ПРЕС-РЕЛІЗ У КУРАТОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ТА КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ

Костюк Ірина Володимирівна
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії і теорії мистецтва
Львівська національна академія мистецтв

Аналіз останніх досліджень. Сучасна кураторська діяльність передбачає не лише концептуальне формування виставкового проєкту, відбір творів мистецтва та організацію експозиційного простору, а й забезпечення його комунікації з різними цільовими аудиторіями. Виставка як культурний продукт потребує інформаційного супроводу, завдяки якому її концепція, зміст, учасники, події та суспільне значення стають доступними для журналістів, професійної мистецької спільноти, потенційних відвідувачів і широкої громадськості. Одним із традиційних та водночас актуальних інструментів такої комунікації є прес-реліз.

Проблематика прес-релізу досліджується на перетині теорії жанрів, теорії масової комунікації, паблік рилейшнз і музейної комунікації. Важливе теоретичне підґрунтя для розуміння жанрової природи прес-релізу становить праця P. Catenaccio «Press releases as a hybrid genre: Addressing the informative/promotional conundrum» (2008), де розглянуто прес-реліз як гібридний жанр, що поєднує інформативний і промоційний компоненти. Такий підхід особливо продуктивний для аналізу культурної комунікації, оскільки прес-реліз одночасно має повідомити про подію та сформувати певне її сприйняття [1].

Безпосередньо до музейної та виставкової комунікації звертається C. Lazzeretti та M. Bondi, які аналізують прес-анонси виставок як специфічний різновид музейної комунікації, доводять, що виставкові прес-анонси мають виразний промоційний потенціал і використовують мовні засоби, спрямовані на підкреслення новизни, якості, масштабності та винятковості проєкту [2]. Найбільш комплексне дослідження представлено в монографії C. Lazzeretti «The Language of Museum Communication: A Diachronic Perspective» (2016), де авторка аналізує корпус прес-релізів восьми провідних британських і американських музеїв, використовуючи методи корпусної лінгвістики та жанрового аналізу. Окремі розділи праці присвячені лексичним і структурним змінам музейних прес-релізів, а також появі нових жанрів музейної комунікації [3]. Такий підхід дає змогу простежити трансформацію жанру під впливом цифрових медіа, соціальних мереж, вебпрезентацій та інших способів взаємодії культурної інституції з аудиторією. Прес-реліз у такій системі не зникає, а адаптується до нових умов поширення інформації.

Значущою для розуміння ширшого контексту музейної комунікації є колективна монографія K. Drotner та K. C. Schrøder «Museum Communication and Social Media: The Connected Museum» (2013), де розглянуто вплив соціальних

медіа на взаємодію музеїв із відвідувачами, а також трансформацію традиційних моделей музейної комунікації [4]. Проблему музейної комунікації через призму наративу досліджує J. K. Nielsen, наголошуючи на значенні сторітелінгу для формування смислів, інтерпретації та внутрішньої й зовнішньої комунікації музею [5]. Це дає підстави розглядати текст не тільки як набір інформаційних повідомлень, а і як засіб структурування розповіді про виставковий проєкт.

Український дослідницький контекст представлений працею П. В. Вербицької «Музейна комунікація в умовах викликів глобалізації» (2016), де проаналізовано актуалізацію музейної комунікації та нові форми взаємодії музею з публікою, зокрема під впливом інформаційно-комунікаційних технологій [6]. Жанровий аспект PR-текстів розглянуто в статті М. Г. Якубовської та Г. П. Зірчак «Жанрова палітра корпоративного видання» (2017), де авторки включають прес-реліз до системи жанрів PR-комунікації та звертають увагу на залежність жанрових характеристик тексту від його функції, аудиторії та способу поширення [7]. Сучасні тенденції музейної PR-комунікації досліджують Л. Бутко, С. Федоренко та А. Лушакова [8], наголошують на необхідності оновлення комунікаційної політики музеїв у зв'язку з модернізацією експозиційної та виставкової діяльності й розвитком сучасних форм комунікації

Окремий аспект сучасної музейної PR-комунікації представлений у праці M. A. Johnson (2020), де дослідниця розглядає комунікаційні практики музеїв, медіазв'язки, цифрові прессслужби, вебконтент, соціальні мережі та організацію спеціальних подій [9], відтак прес-реліз має бути не тільки інформативним і структурно чітким, а й адаптованим до комунікаційного середовища.

Отже, аналіз наукової літератури засвідчує наявність кількох взаємопов'язаних підходів до вивчення прес-релізу: жанрового, комунікативного, PR-дискурсивного, музейного та цифрового. Водночас безпосередньо прес-реліз у системі саме кураторської діяльності залишається недостатньо дослідженим. Це визначає актуальність розгляду його як спеціалізованого професійного жанру, що забезпечує комунікаційний супровід виставкового проєкту.

Виклад основного матеріалу. Кураторська діяльність у сучасному культурному просторі має виразний комунікативний характер. Куратор не лише організовує експозицію, а й формує концептуальну рамку її сприйняття, визначає способи представлення художніх творів, взаємодіє з митцями, музейними працівниками, журналістами, критиками, партнерами та відвідувачами. Тому комунікаційний супровід виставки є обов’язковою складовою кураторського проєктування. У цій системі прес-реліз виконує функцію первинного інформаційного повідомлення про виставковий проєкт, його завданням є донести до медіа та потенційної аудиторії ключову інформацію про подію: назву виставки, її концепцію, автора або авторів, куратора, місце та час проведення, особливості експозиції, програму супровідних заходів, контакти організаторів. Проте специфіка мистецької комунікації зумовлює необхідність поєднання фактологічного та інтерпретаційного компонентів.

З жанрового погляду прес-реліз можна визначити як короткий інформаційно-промоційний текст, підготовлений культурною інституцією або організаторами

події для поширення суспільно значущої інформації через медіа та цифрові канали. У випадку кураторської діяльності об'єктом повідомлення є виставка, культурний проєкт, мистецька подія або пов'язана з ними ініціатива. При цьому текст має відповідати подвійній природі жанру: повідомляти перевірені факти та створювати комунікативну зацікавленість аудиторії.

Саме поєднання інформаційності та промоційності становить одну з головних жанрових характеристик прес-релізу. Інформаційність забезпечує достовірність і конкретність повідомлення, тоді як промоційність спрямована на привернення уваги до події. Виставковий прес-реліз тому не є звичайною рекламою: він має значно вищий рівень фактологічної насиченості й орієнтується на журналістське та професійне використання інформації. Водночас він не є і суто журналістською новиною, оскільки створюється з боку організатора виставки та репрезентує його комунікаційну позицію. У цьому аспекті прес-реліз є гібридним жанром, що проявляється у взаємодії ознак інформаційного повідомлення, PR-тексту та матеріалу, потенційно придатного для подальшого опрацювання. Для кураторської діяльності ця особливість є принциповою, оскільки саме через текст прес-релізу виставковий проєкт уперше потрапляє у зовнішній інформаційний простір.

Структура прес-релізу традиційно передбачає логічну організацію матеріалу за принципом від найбільш важливої інформації до деталізації. На початку повідомлення доцільно подати основну новину: яка виставка відкривається, де, коли та хто її представляє. Далі розкривається концепція проєкту, характеризуються його учасники, твори, тематичні або проблемні акценти. Завершальна частина може містити практичну інформацію: години роботи, адресу, умови відвідування, інформацію про супровідні заходи та контакти. У кураторській практиці структура прес-релізу може набувати додаткового концептуального компонента. Якщо звичайне інформаційне повідомлення має передусім відповісти на запитання «що? де? коли?», то прес-реліз виставки повинен також пояснити «про що ця виставка?» і «чому вона важлива?». Саме тому особливого значення набуває коротке формулювання кураторської концепції.

Кураторський текст у прес-релізі не повинен перетворюватися на надмірно складний теоретичний коментар. Його завдання полягає в тому, щоб зробити концепцію виставки доступною для різних груп адресатів, не спрощуючи її змісту. У цьому виявляється важлива професійна компетентність куратора – здатність трансформувати складний мистецтвознавчий або культурологічний матеріал у доступне інформаційне повідомлення. Відповідно, однією з ключових комунікативних функцій прес-релізу є інформаційна – забезпечує передачу фактів про виставковий проєкт і створює основу для його подальшого медійного висвітлення; передбачає точність назв, імен, дат, географічних назв, назв установ та інших фактів. Помилка в такій інформації може негативно вплинути на подальше поширення повідомлення.

Також важливою функцією є промоційна – формування зацікавленості виставкою та мотивації до її відвідування або медійного висвітлення. За С.

Lazzeretti та M. Bondi, виставкові прес-анонси використовують мовні засоби, пов'язані з оцінюванням новизни, якості, масштабності та винятковості події [2]. Для кураторського прес-релізу це означає необхідність акцентувати на особливостях конкретного проєкту, не перетворюючи повідомлення на рекламний слоган.

Репрезентаційна функція – прес-реліз представляє не тільки виставку, а й культурну інституцію, куратора, художника та партнерів проєкту. Через вибір лексики, акцентів і способів опису формується публічний образ учасників комунікації. Інтерпретаційна функція – прес-реліз може запропонувати аудиторії певну концептуальну рамку для розуміння експозиції, не замінює кураторський текст чи експлікацію, але створює попередній інтерпретаційний контекст. У цьому аспекті важливими є спостереження J. K. Nielsen щодо ролі наративу в музейній комунікації [5], адже інформація про виставку стає не просто сукупністю фактів, а організованою розповіддю, яка допомагає аудиторії зрозуміти її зміст і значення. Медіакомунікативна функція – прес-реліз створюється з урахуванням можливості його подальшого використання журналістами. Тому він має бути самодостатнім, зрозумілим і придатним для цитування. Особливо важливою ця функція є для культурних установ, які прагнуть забезпечити медійну присутність виставкових проєктів. Контактна функція полягає у встановленні та підтриманні зв'язку між організаторами виставки та зовнішніми аудиторіями, бо у традиційній моделі таким посередником був журналіст, а в цифровому середовищі прес-реліз може поширюватися безпосередньо серед відвідувачів, професійної спільноти, партнерів та підписників культурної інституції. Саме ця зміна адресатів є однією з важливих трансформацій жанру.

Іміджева функція – через прес-реліз культурна інституція демонструє професійність, відкритість і здатність продукувати актуальний контент. Для кураторського проєкту це особливо важливо, оскільки якість комунікації впливає на те, як виставка сприймається ще до її безпосереднього відвідання.

Окремої уваги потребує проблема адресата. Традиційно прес-реліз орієнтується на журналіста як професійного посередника між організацією та широкою громадськістю, однак цифрове середовище значно розширює аудиторію. Сьогодні один і той самий текст може бути адресований журналісту, мистецтвознавцю, куратору іншої інституції, потенційному відвідувачу, партнеру, студенту або досліднику. Тому сучасний кураторський прес-реліз повинен поєднувати професійну точність із доступністю. Цифровізація змінює також сам принцип функціонування жанру. Як зазначають K. Drotner та K. C. Schrøder, соціальні медіа трансформують музейну комунікацію та способи взаємодії культурних інституцій із публікою [4] – прес-реліз може бути вміщений на сайті музею або галереї, адаптований для соціальних мереж, використаний як основа для новини, електронної розсилки чи повідомлення для партнерів. Це спричиняє мультимедійність сучасного прес-релізу. До тексту можуть додаватися фотографії експозиції, портрети митців, відеоматеріали, посилання на сайт виставки, реєстрацію на подію, сторінки соціальних мереж тощо. Проте

мультимедійне доповнення не скасовує жанрової специфіки самого тексту, а навіть посилює його роль як центрального інформаційного вузла комунікації.

Для кураторської діяльності принципово важливим є співвідношення між інформацією та оцінністю. Прес-реліз має привертати увагу, але не повинен містити необґрунтованих тверджень, бо надмірна рекламність знижує довіру до тексту. Тому позитивне представлення виставки доцільно здійснювати через конкретні факти: унікальність колекції, новизну кураторської концепції, участь відомих митців, міжнародне партнерство або суспільну значущість проєкту.

Важливою є і мовна організація тексту. Для прес-релізу характерні стислість, інформативність, логічність, точність термінології та відсутність надмірно складних синтаксичних конструкцій. У кураторському тексті необхідно уникати ситуації, коли професійна мистецтвознавча лексика робить повідомлення незрозумілим для нефахівця. Водночас повне усунення спеціальної термінології також небажане, оскільки може збіднювати концептуальний зміст проєкту. Отже, професійний кураторський прес-реліз має балансувати між двома полюсами: спеціалізованою мовою мистецького дискурсу та загальнодоступною мовою культурної комунікації. Цей баланс визначається передусім передбачуваною аудиторією та каналом поширення.

У сучасній практиці важливим стає також питання етики комунікації. Прес-реліз має достовірно представляти художників, кураторів і партнерські організації, коректно подавати назви творів і проєктів, не маніпулювати фактами та не привласнювати авторство концептуальних ідей. У роботі з культурною спадщиною особливого значення набуває відповідальність за спосіб представлення культурних груп, історичних подій і соціально чутливих тем. У цьому контексті слушними є положення M. A. Johnson, яка розглядає музейний PR у зв'язку з комунікацією культурної ідентичності, різноманітністю аудиторій, медіазв'язками та цифровими каналами [9]. Для кураторської діяльності це означає необхідність розглядати прес-реліз не тільки як технічний документ для журналістів, а як публічний текст, що бере участь у конструюванні образу культурної події. Сучасна музейна PR-стратегія також передбачає узгодження різних каналів комунікації. Як зазначають Л. Бутко, С. Федоренко та А. Лушакова, трансформація музейної діяльності та активізація виставкової роботи потребують відповідного оновлення комунікаційної політики [8]. Прес-реліз у такій системі має бути інтегрований з іншими інформаційними матеріалами: анонсом, кураторським текстом, інформацією для соціальних мереж, вебсторінкою виставки та матеріалами для медіа.

Таким чином, прес-реліз у кураторській діяльності доцільно розглядати не як другорядний адміністративний документ, а як повноцінний жанр професійної культурної комунікації. Він забезпечує перехід від внутрішньої концепції виставкового проєкту до його публічної репрезентації.

Особливість кураторського прес-релізу полягає також у його часовій функції, адже він може виконувати роль анонсу до відкриття виставки, повідомлення під час її проведення або інформаційного матеріалу після події. У першому випадку переважають промоційна та контактна функції; у другому — інформаційна та

репрезентаційна; у третьому — документальна та іміджева. Отже, функціональна структура жанру може змінюватися залежно від етапу комунікаційного супроводу проєкту.

На підставі розглянутих тез можна визначити основні жанрові ознаки прес-релізу в кураторській діяльності: тематична спрямованість на конкретну культурну подію; фактологічна насиченість; чітка композиційна організація; поєднання інформаційності та промоційності; орієнтація на медійну репрезентацію; адаптивність до різних каналів поширення; використання професійної, але доступної мови; наявність контактної інформації; можливість мультимедійного доповнення.

Водночас специфічною рисою саме кураторського прес-релізу є необхідність передати не тільки факт проведення виставки, а й логіку її концепції. Саме це відрізняє його від універсального прес-релізу комерційної чи адміністративної організації. Кураторський прес-реліз має репрезентувати виставку як цілісний культурний вислів, у якому поєднуються художні твори, концепція, простір, авторська позиція та суспільний контекст. Отже, прес-реліз можна визначити як один із ключових жанрів комунікаційного супроводу кураторського проєкту, ефективність якого залежить від здатності поєднати фактологічну точність, концептуальну виразність, комунікативну доступність та професійні стандарти PR-комунікації.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави розглядати прес-реліз у кураторській діяльності як самостійний жанр професійної культурної комунікації, що перебуває на перетині інформаційного, журналістського, PR- та мистецького дискурсів. Його жанрова специфіка визначається поєднанням інформативного та промоційного компонентів, що забезпечує одночасно повідомлення про виставкову подію та формування зацікавленості нею. Прес-реліз у кураторській діяльності виконує комплекс взаємопов'язаних функцій: інформаційну, промоційну, репрезентаційну, інтерпретаційну, медіакомунікативну, контактну та іміджеву. Їх співвідношення може змінюватися залежно від характеру виставкового проєкту, цільової аудиторії, етапу його реалізації та каналу поширення.

Важливою особливістю сучасного прес-релізу є зміна його комунікативної моделі. Якщо традиційно основним адресатом був журналіст, то цифрове середовище розширило коло безпосередніх отримувачів тексту. Сьогодні прес-реліз може одночасно працювати для медіа, професійної мистецької спільноти, партнерів, потенційних відвідувачів та широкої громадськості. Це зумовлює необхідність поєднання професійної точності з доступністю викладу.

Цифровізація музейної та галерейної комунікації не усуває прес-реліз, а трансформує умови його функціонування. Він дедалі частіше стає частиною мультимедійного інформаційного комплексу, який може включати фотографії, відео, гіперпосилання, матеріали для соціальних мереж. Унаслідок цього жанр набуває більшої гнучкості та здатності функціонувати одночасно в кількох комунікаційних середовищах. Для кураторської діяльності особливо значущою є інтерпретаційна функція прес-релізу. Він не лише повідомляє про виставку, а й

створює початкову концептуальну рамку її сприйняття. Через добір фактів, визначення ключових понять та організацію наративу куратор може донести до аудиторії основну ідею проєкту ще до безпосереднього контакту з експозицією.

Відтак якісний кураторський прес-реліз має ґрунтуватися на балансі між інформаційністю, концептуальністю та промоційністю. Він повинен бути точним щодо фактів, зрозумілим для широкої аудиторії, професійним за мовою, виразним у представленні виставкової концепції та придатним для подальшого використання медіа.

Перспективним **напрямом подальших досліджень** є порівняльний аналіз прес-релізів українських музеїв, галерей та незалежних кураторських проєктів, зокрема їхньої композиції, лексики, способів репрезентації художників і виставкових концепцій, а також трансформації жанру в соціальних мережах. Окремого вивчення потребує специфіка українського кураторського прес-релізу в умовах сучасного культурного та суспільного контексту.

Список джерел

1. Catenaccio P. Press releases as a hybrid genre: Addressing the informative/promotional conundrum. *Pragmatics*. 2008. Vol. 18, No. 1. P. 9–31.

2. Lazzeretti C., Bondi M. «A hypnotic viewing experience»: Promotional features in the language of exhibition press announcements. *Pragmatics*. 2012. Vol. 22, No. 4. P. 567–589. DOI: 10.1075/prag.22.4.02laz.

3. Lazzeretti C. *The Language of Museum Communication: A Diachronic Perspective*. London : Palgrave Macmillan, 2016. 270 p. DOI: 10.1057/978-1-137-57149-6.

4. Drotner K., Schrøder K. C. Museum Communication and Social Media: The Connected Museum. New York: Routledge, 2013. 215 p. DOI: 10.4324/9780203500965.

5. Nielsen J. K. Museum communication and storytelling: Articulating understandings within the museum structure. *Museum Management and Curatorship*. 2017. Vol. 32, No. 5. P. 440–455. DOI: 10.1080/09647775.2017. 1284019.

6. Вербицька П. В. Музейна комунікація в умовах викликів глобалізації. *Historical and Cultural Studies*. 2016. Vol. 3, No. 1. С. 21–24.

7. Якубовська М. Г., Зірчак Г. П. Жанрова палітра корпоративного видання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 67. С. 303–307.

8. Butko L., Fedorenko S., Lushakova A. Communication Strategy of the Museum: Peculiarities of Formation by Means of PR Technologies. *Socio-Cultural Management Journal*. 2023. Vol. 6, No. 2. P. 72–85. DOI: 10.31866/2709-846X.2.2023.291291.

9. Johnson M. A. Engaging Diverse Communities: A Guide to Museum Public Relations. Amherst; Boston : University of Massachusetts Press, 2020. 224 p. DOI: 10.2307/j.ctv1d37dn4.

КОМУНІКАТИВНА ТА СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Намачинська Г.Я.
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов
Військового інституту танкових військ
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Нанівська Л.Л.
доктор філософії в галузі педагогіки, доцент, начальник кафедри
іноземних мов Військового інституту танкових військ
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Сучасна іншомовна освіта орієнтується не лише на засвоєння учнями лексичного та граматичного матеріалу, а передусім на формування здатності використовувати іноземну мову як засіб реального спілкування. В умовах глобалізації, міжнародної мобільності, активного розвитку цифрової комунікації та розширення міжкультурних контактів особливого значення набувають комунікативна й соціокультурна складові навчання англійської мови. Знання мовної системи саме по собі не забезпечує успішного спілкування, оскільки ефективна взаємодія передбачає розуміння соціальних норм, культурних цінностей, моделей поведінки та комунікативних традицій представників іншомовних культур.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю переорієнтації іншомовного навчання з переважно репродуктивного засвоєння мовних одиниць на практичне використання англійської мови в різноманітних життєвих і професійних ситуаціях. Відповідно до положень Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, мовця доцільно розглядати як соціального діяча, який використовує мовні ресурси для виконання певних завдань, взаємодії з іншими людьми та досягнення конкретних цілей [1]. Сучасна версія CEFR Companion Volume розширює традиційне розуміння мовної компетентності, включаючи взаємодію, онлайн-комунікацію, медіацію, плюрилінгвальну та плюрикультурну компетентності [2].

Комунікативна складова вивчення англійської мови передбачає формування здатності використовувати мовні засоби відповідно до ситуації, мети та учасників спілкування. Її зміст охоплює не лише знання лексики та граматики, а й уміння сприймати усне та писемне мовлення, продукувати власні висловлювання, брати участь у діалозі, підтримувати розмову, висловлювати власну думку, аргументувати позицію, ставити запитання та реагувати на репліки співрозмовника.

У CEFR комунікативні мовленнєві види діяльності представлені як рецепція, продукція, інтеракція та медіація. Особливого значення набуває саме інтеракція,

оскільки вона передбачає не просто продукування правильного висловлювання, а здатність реагувати на партнера по спілкуванню, дотримуватися логіки розмови, використовувати відповідні стратегії та досягати взаєморозуміння [2]. Отже, комунікативний підхід змінює характер навчальної діяльності: учень стає не пасивним споживачем мовної інформації, а активним учасником комунікативного процесу.

Ефективне формування комунікативної компетентності потребує використання завдань, максимально наближених до реальних ситуацій спілкування. До таких завдань належать діалоги, рольові ігри, дискусії, дебати, інтерв'ю, проблемні ситуації, проєктна діяльність, робота в парах і малих групах, моделювання професійних ситуацій, створення презентацій та участь в онлайн-комунікації. Подібні форми роботи дають змогу одночасно розвивати мовні навички та комунікативні стратегії.

Важливою характеристикою комунікативного навчання є його орієнтація на практичний результат. Учень має не просто знати правило або слово, а вміти застосувати їх для виконання конкретного комунікативного завдання. Саме тому доцільно формулювати результати навчання через дії: «учень може представити себе», «може підтримати розмову», «може висловити власну думку», «може попросити про допомогу», «може пояснити проблему», «може погодитися або аргументовано не погодитися з думкою співрозмовника». Такий підхід відповідає концепції «can do», яка є одним із важливих принципів CEFR [1; 2].

Водночас комунікативна компетентність не може бути повною без соціокультурного компонента. Мова функціонує в певному соціальному та культурному середовищі, тому її використання завжди пов'язане з нормами поведінки, цінностями, традиціями та соціальними ролями. Одна й та сама мовна конструкція може мати різний комунікативний ефект залежно від ситуації, статусу співрозмовників і культурного контексту.

Соціокультурна складова навчання англійської мови передбачає формування знань про культуру країн, мова яких вивчається, а також розвиток здатності правильно інтерпретувати культурно марковані явища та відповідно до ситуації будувати власну поведінку. Йдеться про знання традицій, норм етикету, особливостей повсякденного життя, соціальних ролей, форм звертання, моделей ввічливості, невербальної поведінки, культурних символів та особливостей комунікативної поведінки.

Важливо, що сучасне розуміння соціокультурної компетентності не передбачає механічного запам'ятовування фактів про англомовні країни. Значно важливішим є розвиток здатності порівнювати різні культурні явища, помічати відмінності та подібності, уникати стереотипів і знаходити способи ефективної взаємодії з представниками інших культур. Саме такий підхід пов'язаний із поняттям міжкультурної комунікативної компетентності, яке отримало значний розвиток у працях M. Byram [3].

Соціокультурний компонент доцільно реалізовувати на основі автентичних матеріалів: відеофрагментів, подкастів, інтерв'ю, газетних і журнальних статей, вебсайтів, рекламних матеріалів, меню, оголошень, електронного листування та

інших текстів, що відображають реальне функціонування англійської мови. Використання таких матеріалів дозволяє учням ознайомитися не лише з мовними конструкціями, а й із контекстом їхнього застосування.

Особливу роль відіграють ситуаційні та рольові завдання. Наприклад, під час вивчення теми «Travelling» учні можуть моделювати ситуацію спілкування в аеропорту або готелі; під час теми «Education» — обговорювати відмінності освітніх систем різних країн; під час теми «Everyday Communication» — практикувати різні форми привітання, звертання, подяки, прохання та вибачення. Такі завдання поєднують мовні і культурні компоненти та сприяють формуванню готовності використовувати англійську мову поза межами навчальної аудиторії.

Важливим напрямом є також формування прагматичної компетентності, тобто здатності використовувати мовні засоби відповідно до комунікативної мети. Наприклад, граматично правильне речення «Give me some information» може бути недостатньо доречним у формальній ситуації, тоді як «Could you give me some information, please?» відповідає іншим соціальним і прагматичним умовам спілкування. У CEFR соціолінгвістична та прагматична компетентності розглядаються як невід'ємні складові комунікативної мовної компетентності [2].

Поєднання комунікативних і соціокультурних складових особливо важливе під час формування навичок усного мовлення. Учень повинен не тільки граматично правильно сформулювати висловлювання, а й визначити, наскільки воно відповідає конкретній ситуації. Успішне спілкування передбачає вибір відповідного рівня формальності, способу звертання, інтонації, стратегії ввічливості та реакції на висловлювання іншої особи.

Значний потенціал для інтеграції цих складових має проєктна діяльність. Робота над проєктами дозволяє учням самостійно збирати інформацію, аналізувати культурні явища, працювати в групах, презентувати результати та обговорювати їх англійською мовою. Наприклад, учні можуть підготувати проєкт «British and Ukrainian Traditions», «School Life in Ukraine and the UK», «Cultural Differences in Communication», «English-speaking Countries» або «National Holidays and Traditions». У процесі виконання такого проєкту одночасно розвиваються мовленнєві навички, критичне мислення, уміння співпрацювати та соціокультурна обізнаність.

Сучасні цифрові технології додатково розширюють можливості формування комунікативних та соціокультурних компетентностей. Онлайн-платформи, відеоконференції, соціальні мережі, інтерактивні дошки, цифрові проєкти та міжнародні освітні ініціативи створюють умови для безпосереднього або опосередкованого контакту з іншомовним культурним середовищем. CEFR Companion Volume окремо акцентує увагу на онлайн-взаємодії та медіації, що відповідає сучасним умовам комунікації [2].

Важливою умовою ефективності такого навчання є створення безпечного комунікативного середовища, у якому учні не бояться помилятися. Комунікативний підхід передбачає, що помилка розглядається не лише як недолік, а й як природна частина процесу оволодіння мовою. Учитель при цьому

виконує роль організатора та фасилітатора комунікативної діяльності, добираючи завдання відповідно до рівня мовної підготовки учнів та поступово підвищуючи складність ситуацій спілкування.

Таким чином, комунікативна та соціокультурна складові вивчення англійської мови мають розглядатися як взаємопов'язані компоненти єдиного процесу іншомовної освіти. Комунікативна складова забезпечує формування здатності використовувати англійську мову для досягнення практичних цілей, тоді як соціокультурна допомагає зробити це використання доречним, зрозумілим і відповідним культурному контексту.

Отже, сучасне навчання англійської мови має бути спрямоване на формування не лише мовної, а й соціальної особистості, здатної ефективно взаємодіяти з представниками різних культур. Поєднання комунікативних вправ, автентичних матеріалів, рольових ігор, дискусій, проєктної діяльності та цифрових ресурсів створює сприятливі умови для розвитку комунікативних і соціокультурних компетентностей. Такий підхід відповідає сучасній європейській концепції мовної освіти, у якій мовець розглядається як активний соціальний діяч, здатний до взаємодії, співпраці, медіації та участі в міжкультурному діалозі [1; 2].

Список літератури

1. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. 280 p.

2. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume with New Descriptors*. Strasbourg : Council of Europe, 2018. 235 p.

3. Byram M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon : Multilingual Matters, 1997. 124 p.

4. Savignon S. J. *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. 2nd ed. New York: McGraw-Hill, 1997. 272 p.

5. Brown H. D. *Principles of Language Learning and Teaching*. 5th ed. White Plains, NY: Pearson Education, 2007. 410 p.

6. Richards J. C., Rodgers T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 410 p.

7. North B., Piccardo E., Goodier T., Fasoglio D., Margonis-Pasinetti R., Rüschoff B. *Enriching 21st Century Language Education: The CEFR Companion Volume in Practice*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2022. 398 p.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ СУЧАСНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗРІЛОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ «ПОЕЗІЇ І ПРАВДИ» Й.-В. ҐЕТЕ)

Шевців Галина Михайлівна
канд. філол. наук., ст. викладач кафедри
німецької та французької мов і методики їх навчання
ДДПУ ім. Івана Франка

Пропоноване дослідження продовжує розгляд автобіографічної проблематики у творчості Й.-В. Ґете та його найближчого оточення, зосереджуючись на співвідношенні авторської репрезентації минулого в «Поезії і правді» з відомими історичними фактами, тобто з історичною дійсністю (історичною правдою). Звернення до постаті Ґете зумовлене, зокрема, новітніми працями українських літературознавців (О. Андрієнко, О. Тарарак, Б. Шалагінова, А. Цяпи), які становлять вагомий внесок у розвиток сучасної української та європейської ґетеани загалом. Стаття виконана в руслі інтерпретації художньої автобіографії Ґете та спрямована на виявлення особливостей взаємодії автобіографічного наративу, авторської пам’яті та історичної правди.

У попередньому дослідженні ми вже зверталися до образу Гердера, показавши, як у його постаті Ґете відобразив суперечності та настрої цілої епохи [1, с. 109-115]. Продовжуючи цей напрям дослідження, зосередимо увагу на характеристиці одного з друзів Ґете періоду «Бурі й натиску», а саме Якоба Міхаеля Райнгольда Ленца (1751-1792). Аналіз його образу в «Поезії і правді» дає змогу простежити, як у художній репрезентації особистості Ленца відбилися характерні тенденції та настрої німецького літературного життя доби «Бурі й натиску».

Звернення до цієї постаті відкриває можливість по-новому осмислити автобіографічний дискурс Ґете, зокрема специфіку авторської оцінки власного штюрмерського минулого та її трансформацію в період Ваймарської класики. Метою статті є з’ясування соціально-психологічних чинників, що зумовили відхід Ґете від ідейно-естетичних позицій «Бурі й натиску» та подальше критичне переосмислення цього періоду його творчого становлення. Предметом дослідження є художня характеристика Якоба Міхаеля Райнгольда Ленца у тексті «Поезії і правди» як засіб репрезентації авторського ставлення до штюрмерської епохи.

Ґете і Ленц є однозначно найвідомішими постатями періоду Бурі й натиску. «Штюрмерська» спадщина обидвох письменників займає важливе місце в історії німецької літератури. Про незменшуваний інтерес до літератури цього періоду, а також до історії непростих взаємин цих неординарних постатей німецької культури свідчать роботи німецьких дослідників як минулих століть, так і сучасних науковців [2; 3; 4]. Ленц був водночас і блискучим злетом, і невдахою,

водночас генієм і руйнівним порушником спокою. Одночасність пафосу й меланхолії, індивідуалізму та депресії у творчості Ленца можна тлумачити як осад невирішеного конфлікту між пієтистською внутрішністю та соціальним бунтом. Як вияв буржуазного емансипаційного прагнення, що через обмежені можливості політичної дії було загнане всередину й, обертаючись у самопожираючій меланхолії, зверталося проти суб'єкта, тлумачив його творчість також відомий німецький літературознавець, германіст, історик літератури та літературний критик Ганс Маєр (Hans Mayer, 1907-2001).

Ґете знайомить читачів своєї автобіографії з Ленцом у третій її частині (11-15 книги) [5, с. 485-713]. Нагадаємо, що в 1814 році, коли вийшла в світ третя частина «Поезії і правди», Буря й натиск стала вже історією, що посилювало інтерес до будь-якого критичного матеріалу щодо цього періоду, тим більше викладеного одним із найвпливовіших учасників цього руху. Тим цікавішим був сам факт спогаду Ґете про Ленца після довгих років мовчання Ґете після розриву їхніх стосунків у 1776 році.

26 листопада 1776 року в щоденнику Ґете позначено лаконічним записом «Lenzens Eseley», зміст якого й дотепер залишається дискусійним питанням у ґетеанознавстві та історії літератури. Цей короткий запис став предметом численних інтерпретацій, оскільки його контекст і точне значення не мають однозначного пояснення. Дослідники висувають кілька версій щодо змісту «Lenzens Eseley», які не обов'язково суперечать одна одній, а в окремих аспектах можуть взаємно доповнюватися.

Відомо, що в 1776 році Ленц приїхав у Ваймар і дуже скоро став популярною особою в цьому місті. Найпоширеніша версія причин розриву стосунків між Ґете і Ленцом є те, що при дворі Ленц почав поводитися у стилі «штюрмерів"» І саме від Ґете поступило розпорядження про виселення Ленца. Таке рішення Ґете було продиктоване його політичним розумом та відразою до безмежної імпульсивності та пафосу, якими були позначені його молоді роки. Додамо, що в цей час молодий Ленц переживав глибоку душевну кризу, яка часто супроводжувалася буйними нападами.

Однією з причин тяжкого душевного стану Ленца була його нещаслива любов до колишньої нареченої Ґете Фрідеріки Бріон. Дослідники вбачають у цих почуттях наслідування Ґете, який був для Ленца великим авторитетом. До речі, як і його друг, Ленц також присвятив цій дівчині «Зезенгеймські вірші» Зустріч з Фрідерікою була поворотним моментом у творчості обидвох «молодих геніїв». У своїй зезенгеймській ліриці Ленц замінює притаманний йому важкий ритм новим і жвавим. Як і в Ґете, природа виступає у віршах Ленца дзеркалом душі, вірші виражають почуття до безтями закоханого юнака.

У контексті наслідування чи пародії доцільно згадати роман в листах «Лісовий брат» («Der Waldbruder»), який Ленц пише в 1776 році, тобто у рік вигнання з Ваймару. Цей твір є пародією на «Страждання молодого Вертера» Ґете. Ленц висміює у цьому творі надмірну чутливість, культ страждання, які стали популярними завдяки Ґете. Твір був опублікований лише посмертно у 1797 році. Пародіюючи «Вертера», Ленц ніби дистанціюється від тієї самої чутливості,

яка його самого руйнувала, і водночас робить це з позиції людини, що вже стоїть поза межами Ваймарського класицизму та його норм. Так званий лісовий брат уособлює людину почуттів, яка через інтриги своїх ближніх потрапляє в нещасливі заплутані ситуації.

Цей епістолярний роман загалом складається з тридцяти одного листа, які не датовані та поділені на три частини. Листи за обсягом досить короткі. Частково персонажі, які діють у розповіді, пишуть один одному й відповідають на свої листи, частково ж до збірки включено листи осіб, які безпосередньо не беруть участі в сюжеті роману, але дають загальне уявлення про всю ситуацію. Інтерпретаційні підходи, які вбачають у «Лісовому браті» автобіографічні точки дотику до дружби між Ґете й Ленцем, роблять роман коротким, стислим і визначним супутнім читанням до «Страждань молодого Вертера».

Ленц своєю поведінкою порушив етикет і соціальний порядок ваймарського двору. Він не був придворним, а був генієм «Бурі й натиску», якого важко було дисциплінувати. «Eseley» була, ймовірно, лише краплею, що переповнила чашу. Ленц спочатку користувався великою підтримкою Ґете у Ваймарі. Але чим довше він залишався, тим більше він ставав тягарем для Ґете й двору: через свою ексцентричну вдачу, дедалі більшу психічну нестабільність, нездатність пристосуватися і, можливо, також через ревнощі чи суперництво у стосунках із Ґете.

«Eseley» від 26 листопада 1776 року була зовнішнім приводом**,** а не справжньою причиною. Ґете подбав про те, щоб Ленц мусив залишити Ваймар. Ленц подався спочатку до Берки, згодом до Риги**,** Санкт-Петербурга і зрештою до Москви**,** де 4 червня 1792 року помер збіднілим і психічно знищеним. Його знайшли мертвим просто на вулиці. Причиною смерті став інсульт. Сучасні медики описали би його психічний стан як шизофренію чи маніакально-депресивний розлад. Його ексцентричність ставала для оточення просто нестерпною.

Безперечно, що Ленц був дуже талановитий як письменник, але він не був наділений таким здоровим розумом, як Ґете. Як підкреслює берлінський режисер камерної опери «Якоб Ленц» Франк Касторф, Ленц був другом Ґете і став першою з його жертв [4]. 1 грудня 1776 року Ленц вимушено покинув Ваймар, що означало для нього велику психологічну поразку. В цей період народилися наступні поетичні рядки Ленца:

Von nun an die Sonne in Trauer,
Von nun an finster der Tag,
Des Himmels Tore verschlossen.
Wer tut sie wieder zu öffnen,
Wer tut mir den göttlichen Schlag.
Hier ausgesperret verloren
Sitzt der Verworfene und weint
Und kennt im Himmel, auf Erden
Gehässiger nichts als sich selber
Und ist im Himmel, auf Erden

Sein unversöhnlichster Feind.

[Відтепер сонце в зажурі / Відтепер похмурий день / Небесна брама зачинена / Хто її знову відкриє / Хто зробить для мене божественний удар / Тут виставлений за двері загублений / Сидить вигнанець і плаче / І найбільше на землі та на неб і/ Ненавидить себе самого/ На землі та на небі його найнепримиреніший друг] [http://lenz-forum.schobert.de/15.php].

Портрет Ленца [6, с. 532-534] представляє його обдарованою і дивною людиною. Ґете зізнається, що вони завжди шукали можливості зустрітися один з одним, оскільки були юнаками однієї епохи та мали подібні переконання. Підсумовуючи, Ґете називає Ленца клоуном, витівки якого приносили всім велику насолоду. Продовження своїх спогадів про Ленца Ґете переносить у чотирнадцяту книгу «Поезії і правди» [6, с. 643-648], де йдеться про прояви характеру його друга. Ґете представляє портрет особистості, в якій відсутня єдність зовнішнього та внутрішнього елементів. Тому і в технічному, і в змістовному плані автобіограф подає читачеві розірвану картину. Відомо, що жоден літературний портрет не залежав настільки від сказаного Ґете, як це сталося з Ленцом. Ніхто не проходив мимо цього портрета, чи він слідував його основним лініям, чи відмежовувався від них.

До ХХ-го століття з посиланням на ґетевське зображення численних характеристик Ленца, останній був представлений як короткочасне явище: «als ein vorübergehendes Meteor, zog nur augenblicklich über den Horizont der deutschen Literatur hin, ohne im Leben eine Spur zurückzulassen» («лише метеором промайнув на горизонті німецької літератури та погаснув, не залишивши сліду» [6]. Саме від «Поезії і правди» розпочинається період дискредитації Ленца, хоч власне кажучи, саме Ґете своїм спогадом рятує Ленца від забуття. У ХХ столітті деякі дослідники вже звільняються від несправедливого та суб'єктивного судження Ґете [див. наприклад, 7, с. LI]. Літературознавці починають визнавати його твори: драми, лірику, прозу, епістолярій. Сьогодні Ленца заслужено вважають засновником соціальної драми.

У ґетевському портреті Ленца слід вбачати погляд літнього Ґете на весь період Бурі й натиску. У «Поезії і правді» відбувається ідентифікація Ленца як автора з епохою Бурі й натиску загалом. Розглядаючи цей період як німецьку літературну революцію, Ґете розуміє революцію у значенні спроби повалення існуючого порядку, як заклик до радикального заходу. Проте в ґетевській інтерпретації ця революція представлена гармонійно, що пояснюється стратегією дистанціювання автора від пережитого. Виникає враження, що автобіограф, не зважаючи на історичну правду, хотів дещо применшити свою участь у цій революції.

Цікавим видається нам і художнє інтерпретування історичних подій. У цьому контексті доцільним є звернення до роману Марка Буля «Червоне доміно» («Der rote Domino»), який змальовує інтриги при Ваймарському дворі. Змішуючи поезію та правду, цей роман простежує дружбу Гете та Лєнца, а такою розрив їхніх стосунків. Однак цей роман є сповнений вільних вигадок автора, а не є якоюсь історичною гіпотезою. Ідейний конфлікт роману справді реальний, але

форма його представлення є вже вигадкою. Отже автор заповнює прогалину максимально про вокативною версією. Представлене в романі є лише художньою гіпотезою [8]

Звертаючись у «Поезії і правді» до своїх творів раннього періоду, Ґете прагне пом'якшити характерний для них «штюрмерський» пафос і переосмислити власну позицію з перспективи зрілого віку. Зокрема, у його автобіографічній розповіді простежується певна дистанція щодо «Страждань молодого Вертера», найвідомішого твору періоду «Бурі й натиску». Автор, озираючись на власну молодість, неодноразово наголошує на тому, що йому не були властиві крайні прояви поведінки та світовідчуття, характерні для цієї епохи, репрезентуючи її з помітною критичною дистанцією.

У період Ваймарської класики Ґете вже відходить від уявлення про винятковість геніальної особистості, відповідно до якого істинне пізнання світу доступне лише генію, здатному проникати в сутність явищ. У цьому контексті образ Ленца набуває особливого значення: його життєва й творча постать репрезентує ті риси та настрої «Бурі й натиску», від яких Ґете згодом прагнув дистанціюватися. Символічним видається твердження Ґете про Ленца як про «метеор». Ця метафора акцентує його яскравість, стрімкість і водночас несталість. Водночас, характеризуючи Ленца, Ґете значною мірою замовчує власну причетність до подібного світовідчуття в молоді роки, що засвідчує складність і суперечливість автобіографічної саморепрезентації автора.

Список літератури

1. Шевців Г. М. Автобіографічний дискурс в європейській літературній традиції. Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). Вип. 8. Т. VI. Ч. 3. Художня література в контексті культури. К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. С. 109-115.

2. Froitzheim Johann. Lenz und Goethe. Mit ungedruckten Briefen von Lenz, Herder, Lavater, Röderer, Königin Luise. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1891. 132 S.

3. Martin Ariane. Die kranke Jugend. J. M. R. Lenz und Goethes «Werther» in der Rezeption des Sturm und Drang bis zum Naturalismus. Würzburg : Verlag Königshausen & Neumann, 2002. 636 S.

4. Касторф Франк. Електронний ресурс. Режим доступу до тексту : http://www.novayagazeta.ru/data/2008/42/19.html

5.Luserke Mathias. Goethe und Lenz. Frankfurt am Main : Insel Verlag, 2001. 200 S.

6. Goethe Johann Wolfgang. Poetische Werke // Werke in 16 Bänden [2. Auflage]. Band 13 : Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. Anmerkungen und Erläuterungen : Hans-Heinrich Reuter, Annemarie Noelle, Gerhardt Seidel. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1967. 1050 S.

7. Hermann Klaus. Sturm und Drang. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Berlin und Weimar : Aufbau Verlag, 1973. 412 S.

8. Jürgensen Christoph. Goethe war das Schwein und Lenz die arme Sau. Електронний ресурс. Режим доступу до тексту : https://literaturkritik.de/id/5761

БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Чебанов Олег Сергійович
аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Соціокультурні трансформації змінюють умови життя людини та способи її участі у спільних справах. Знання, набуті раніше, не завжди допомагають зрозуміти нові суспільні обставини й визначити можливості власної дії. Потреба повертатися до навчання дістала концептуальне обґрунтування в доповіді Міжнародної комісії з розвитку освіти «Вчитися бути», опублікованій ЮНЕСКО 1972 року. Її автори запропонували розглядати освіту впродовж життя як принцип організації всієї освітньої системи та провідний орієнтир освітньої політики. «За нинішніх обставин, з огляду на розширення можливостей для майбутніх дій і вже набутий досвід, часткові реформи загалом не будуть достатніми, навіть якщо вони масштабні. Ми повинні впроваджувати нововведення й передбачати фундаментальні альтернативи самим концепціям і структурам освіти» [1, с. 181]. У контексті громадянської освіти цей принцип порушує питання про здатність людини самостійно визначати свою позицію в суспільстві, яке змінюється.

У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні її спрямованість пов’язана з формуванням компетентностей, які дозволяють людині реалізовувати свої права, виконувати обов’язки та «відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права» [2]. Однак участь у суспільному житті передбачає ситуації, у яких знання прав і правил ще не дає готової відповіді щодо належної дії. Людина може зіткнутися із суперечністю між законною процедурою та її несправедливими наслідками, між власним інтересом і потребами спільноти. У цьому полягає значення громадянської освіти. Вона вводить людину у світ спільних норм, але водночас має зберігати можливість критичного ставлення до них, що формує принцип відповідальності за наслідки її рішень.

Саме тут виявляється внутрішня суперечність громадянської освіти. Якщо бажаний образ громадянина визначено наперед, а навчання зводиться до забезпечення його відповідності цьому образу, освіта обмежує ту самостійність, яку покликана розвивати. Як зазначає С. Ганаба: «Втілення у навчанні чітких вимог соціуму щодо “виготовлення” людей як певних соціальних персонажів епохи свідчить про репресивність освітнього процесу» [3, с. 262]. Це застереження спонукає розрізняти засвоєння норм, необхідних для спільного життя, та підпорядкування людини вимогам, обговорення яких заздалегідь виключене.

Адаптація сама по собі не заперечує громадянської самостійності. Проблема виникає тоді, коли пристосування стає єдиною допустимою відповіддю на зміни. За таких умов людина навчається виконувати вимоги, проте позбавляється можливості запитувати, на яких підставах вони встановлені та чи можуть бути переглянуті. Важливою тут є позиція М. Култаєвої, яка розглядає філософську рефлексію та саморефлексію як передумову оновлення педагогічного мислення й застерігає від «підпорядкування педагогічних практик примхам інтелектуальної моди або ж міркуванням щодо політичної чи соціальної доцільності» [4, с. 44]. Стосовно громадянської освіти це означає необхідність критично осмислювати також її власні цілі: чи розширює вона можливості участі, чи лише привчає людину до відведеної їй ролі.

Безперервність громадянської освіти зумовлена тим, що співвідношення власного переконання, суспільної норми та відповідальності за дію не можна остаточно визначити на одному етапі соціалізації. Нові життєві обставини змінюють зміст уже знайомих обов'язків і виявляють межі попередніх суджень. Досвід участі також потребує осмислення: невдале звернення до інституції може породити недовіру, а успішне розв'язання спільної проблеми, навпаки, впевненість у можливості впливу. Завдання освіти полягає в тому, щоб допомогти людині осмислити цей досвід та визначити подальші можливості її участі. У цьому контексті О. Аніщенко наголошує: «Особливої актуальності набувають принципи, закономірності, умови і механізми, а також форми, методи формування й розвитку у громадян якостей суб'єктів громадянської, соціально-економічної, правової, політичної, соціально-культурної та інших сфер діяльності» [5, с. 27]. Безперервне навчання має розширювати можливості громадянина для осмисленої участі у суспільному житті.

Отже, безперервність громадянської освіти має філософський сенс як постійна робота людини над власним судженням у відносинах з іншими. Її необхідність зумовлена відкритістю суспільного життя: спільні норми потребують відтворення, проте їх застосування й виправданість залишаються предметом обговорення. Громадянська зрілість виявляється у здатності підтримувати обґрунтовані вимоги, заперечувати несправедливі та визнавати можливість перегляду власної позиції. Тому освіта впродовж життя набуває демократичного значення тією мірою, якою допомагає людині бути відповідальним учасником формування спільного порядку.

Список літератури

1. Faure E., Herrera F., Kaddoura A.-R., Lopes H., Petrovsky A. V., Rahnema M., Ward F. C. *Learning to Be: The World of Education Today and Tomorrow*. Paris : UNESCO ; London : George G. Harrap & Co. Ltd., 1972. https://www.cnos-fap.it/sites/default/files/newsletter/%5Bsite-date-yyyy%5D/%5Bsite-date-month%5D/04_unesco_rapporto_faure.pdf

2. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text

3. Ганаба С. Школа як середовище розвитку дитини. *Філософія освіти*. 2018. № 1 (22). С. 259–269.

4. Култаєва М. Д. Філософська педагогіка як критика і самокритика: німецький досвід. *Освітологія*. 2017. № 6. С. 44–51.

5. Аніщенко О. Освіта дорослих і розвиток громадянського суспільства в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2023. Т. 24, № 2. С. 25–35.

THE IMPACT OF FOOTBALL ON THE PSYCHOPHYSICAL STATE OF UNIVERSITY STUDENTS

Anikeienko Larysa,
Senior Lecturer, Department of Health and Sports Technologies, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Bilokon Viktor,
Senior Lecturer, Department of Health and Sports Technologies, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Physical activity is a crucial factor in maintaining the physical and mental well-being of university students. The period of higher education is characterized by significant intellectual demands, the need to adapt to new social conditions, irregular sleep and rest patterns, and a high level of sedentary activity. Consequently, accessible forms of physical activity that simultaneously influence physical performance, emotional state, and social interaction take on particular importance. Football is one such activity.

Football has a comprehensive impact on the body, as it combines aerobic and anaerobic exertion with acceleration, deceleration, changes in direction, jumping, kicking, and other motor actions. Regular participation fosters the development of endurance, speed, agility, strength, and coordination. At the same time, the game-based nature of football provides opportunities for emotional release and social interaction—aspects that are particularly important during the student years.

Current scientific evidence confirms a positive link between physical activity and students' mental health. In their research involving over 20,000 students, Martín-Rodríguez A. and González-Prieto N. demonstrated that higher levels of physical activity are generally associated with lower levels of stress, anxiety, and depressive symptoms, as well as higher subjective well-being. However, the authors note that a significant portion of the included studies utilized non-experimental designs; therefore, conclusions regarding cause-and-effect relationships should be drawn with caution [1].

A 2024 meta-analysis conducted by Huang K. et al. included 59 studies. The analysis found that physical activity was associated with a reduction in symptoms of anxiety, depression, and stress. At the same time, the authors highlighted significant heterogeneity in the results and low overall quality of evidence, necessitating a cautious interpretation of the observed effects [2].

The socio-psychological component of football is of particular interest. Unlike individual forms of physical activity, football involves constant interaction with teammates, collaborative task performance, communication, and a sense of team belonging. A systematic review and meta-analysis by Ge C. et al. demonstrated that physical activity among students can reduce anxiety not only directly but also indirectly—by enhancing psychological resilience and social support [4].

Thus, the team-based nature of football has the potential to amplify the positive psychosocial effects of physical activity. Collaborative activity fosters the development of communication skills, mutual support, and a sense of group belonging. Such factors can be particularly significant for students adapting to a new educational and social environment.

It is appropriate to view students' psychophysical state as a multifaceted concept encompassing physical work capacity, the body's functional status, emotional well-being, tension levels, stress resilience, and the subjective sense of well-being. In this context, regular football practice can be regarded not merely as a means of physical improvement but also as a component of a healthy lifestyle.

The issue of physical exertion intensity is also important. A meta-analysis of controlled studies involving nearly 4,000 students demonstrated that light, moderate, and vigorous physical activity can generally have a positive impact on symptoms of depression, anxiety, and stress. The authors also found that the effects depend on the intensity and volume of the activity, though they did not identify a universal regimen that is optimal for all students [6].

A recent meta-analysis by Zhao Z. et al. (2026), which included 25 randomized controlled trials and over 2,000 students, also revealed a positive link between physical exercise and a reduction in symptoms of depression, anxiety, and stress. At the same time, the authors highlight significant heterogeneity among the studies. Interestingly, while team sports showed a positive trend regarding mental health, the evidence for this specific category was insufficient to draw definitive conclusions about its superiority over other forms of physical activity [3, 5].

The combination of physical and cognitive demands is also a crucial aspect of football. During a match, a student must simultaneously monitor their own positioning, assess the actions of teammates and opponents, anticipate how the game situation will unfold, and make rapid decisions. This renders football a complex form of physical activity involving both coordination and cognition. Regularly performing such tasks can foster not only physical attributes but also sensorimotor reaction speed and the ability to act under time constraints.

At the same time, the positive impact of football on one's psychophysical state depends largely on how the sessions are organized. Excessive workloads, high levels of competitive pressure, or an adverse psychological climate can, conversely, diminish the enjoyment derived from the activity. Therefore, in the context of university physical education, it is advisable ensure a gradual increase in workload, take into account the students' fitness levels, foster a welcoming atmosphere, and integrate educational, health-promoting, and recreational objectives.

Thus, football training can be viewed as a promising means of comprehensively influencing the psychophysical state of university students. Physical exertion enhances the body's functional capabilities and physical attributes, while the game-based and team-oriented aspects offer additional opportunities for emotional release, social interaction, and the maintenance of psychological well-being. However, existing scientific evidence largely pertains to physical activity in general; therefore, drawing well-founded conclusions specifically regarding football requires purpose-designed

studies of student football groups using standardized measures of psychophysical status.

References

1. Martín-Rodríguez A., González-Prieto N. *Influence of physical activity on perceived stress and mental health in university students: a systematic review*. Frontiers in Sports and Active Living. 2026.

2. Huang K. et al. *Effectiveness of physical activity interventions on undergraduate students' mental health: systematic review and meta-analysis*. Health Promotion International. 2024.

3. Sveaas S. H. et al. *Effects of exercise on depression and anxiety in university students: a systematic review and meta-analysis*. Frontiers in Sports and Active Living. 2026.

4. Ge C. et al. *The influence pathways of physical activity on anxiety in university students: a systematic review and meta-analytic structural equation modeling study based on psychological resilience and social support*. BMC Psychology. 2026.

5. Zhao Z., Li T., Lai H., Yang R. *Comparative effects of exercise modalities on depression, anxiety, and stress in university students*. Frontiers in Public Health. 2026.

6. Jihai Li, Zhidong Zhou, Sihai Hao, Liuhong Zang. Optimal intensity and dose of exercise to improve university students' mental health: a systematic review and network meta-analysis of 48 randomized controlled trials. *Europien Journal Applied Physiology. 2025. 125(5). C. 1395–1410.* doi: 10.1007/s00421-024-05688-9

MOTIVATIONAL FACTORS FOR ENGAGING UNIVERSITY STUDENTS IN FOOTBALL

Bilokon Viktor,
Senior Lecturer, Department of Health and Sports Technologies, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Anikeienko Larysa,
Senior Lecturer, Department of Health and Sports Technologies, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Abstract. This paper examines the motivation of university students to engage in football as a multifactorial phenomenon. It synthesizes principles from self-determination theory and contemporary research findings regarding motivation for physical activity. The study identifies the primary motives for student engagement in football: the desire for physical improvement and health maintenance, the experience of positive emotions, social interaction, self-realization, the development of sports competence, and the achievement of results. Pedagogical conditions for sustaining motivation are substantiated, including a supportive motivational climate, consideration of individual capabilities, the creation of success experiences, elements of choice, and a focus on personal progress.

Relevance of the study. Engaging university students in systematic physical activity is a key objective of modern physical education. Academic workloads, prolonged use of digital devices, and changing leisure patterns can limit daily physical activity. Football combines physical exertion, gameplay, teamwork, and competition, creating favorable conditions for fostering an interest in physical activity.

However, the mere opportunity to attend football sessions does not guarantee regular participation. What matters is the student's reason for participating and the extent to which the activity's goals hold personal significance for them. Therefore, examining the motivational factors that draw university students to football is crucial for improving physical education in higher education institutions.

The study aims to provide a theoretical rationale for the key motivational factors driving student participation in football and to identify the pedagogical conditions necessary to sustain this motivation.

Research methods include the analysis, comparison, and synthesis of scientific literature, as well as the systematization of contemporary theoretical concepts and research findings regarding motivation, physical activity, and sport.

Presentation of the main material. E. Deci and R. Ryan’s self-determination theory offers a productive framework for analyzing motivation toward physical activity; according to this theory, the quality of motivation is linked to the degree of behavioral autonomy and the satisfaction of basic psychological needs—specifically, the needs for autonomy, competence, and relatedness [1].

In the context of student football, the need for autonomy can be met through the opportunity to choose specific exercises or methods for completing tasks; the need for competence, through mastering technical and tactical skills and tracking personal progress; and the need for relatedness, through teamwork, peer support, and a sense of group belonging. A systematic review by Teixeira et al. demonstrated the importance of psychological need satisfaction and autonomous motivation for maintaining physical activity [2].

A meta-analysis by J. L. Howard, J. Bureau, F. Guay, J. X. Y. Chong, and R. M. Ryan, involving over 223,000 students, examined the associations between various types of motivation and indicators of academic achievement, well-being, goal setting, and persistence [3].

The study by Howard et al. showed that intrinsic motivation was linked to achievement and psychological well-being, while identified regulation was associated with persistence; external regulation did not show the same association with achievement or persistence [3]. Although these results cannot be directly extrapolated to football, they provide grounds for considering not only the presence of motivation but also its quality.

In the context of football, it is appropriate to distinguish the following groups of motives: health and fitness-related (maintaining physical condition and performance capacity), emotional (enjoyment of the game, positive experiences), social (socializing, team interaction, group belonging), and achievement-oriented (self-realization, skill improvement, competition participation, personal progress).

The motivational climate created by the instructor or coach is a crucial factor. A supportive interaction style, constructive feedback, task differentiation based on difficulty, and attention to individual progress foster a more positive experience of physical activity [4, 5]. Therefore, the organization of football sessions should encompass not only technical and tactical content but also the purposeful creation of a motivational environment: team games and mini-tournaments, tasks of varying difficulty, elements of choice, tracking of personal progress, and conditions that allow every student to feel a sense of competence.

Conclusions. Student motivation to engage in football is a multifaceted phenomenon combining health-related, emotional, social, and achievement-oriented motives. Sustained participation depends not only on the strength of the motive but also on its quality and the extent to which the educational environment satisfies the student's needs for autonomy, competence, and social interaction.

Football holds significant and its potential as a means of engaging students in systematic physical activity through a combination of game-based, competitive, and team-oriented elements. To sustain interest in the sessions, it is advisable to focus on personal progress and ensure that tasks are manageable, while providing positive feedback and fostering a supportive psychological climate. An empirical study of the motivational profiles of Ukrainian students who play football—utilizing validated psychodiagnostic methods and comparing results based on gender, age, athletic proficiency, and experience—offers a promising avenue for future research.

References

1. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York : Plenum, 1985.

2. Teixeira P. J., Carraça E. V., Markland D., Silva M. N., Ryan R. M. Exercise, physical activity, and self-determination theory: A systematic review. International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity. 2012. Vol. 9. Article 78. DOI: 10.1186/1479-5868-9-78.

3. Howard J. L., Bureau J., Guay F., Chong J. X. Y., Ryan R. M. Student Motivation and Associated Outcomes: A Meta-Analysis From Self-Determination Theory. Perspectives on Psychological Science. 2021. Vol. 16, No. 6. P. 1300–1323. DOI: 10.1177/1745691620966789.

4. Fenton S. A. M., Duda J. L., Barrett T. Optimising physical activity engagement during youth sport: a self-determination theory approach. Journal of Sports Sciences. 2016. Vol. 34, No. 19. P. 1874–1884. DOI: 10.1080/02640414.2016.1142104.

5. Rodrigues F., Monteiro D., Matos R., Jacinto M., Antunes R., Amaro N. Exploring the Dynamics of Athletes' Enjoyment and Self-Determined Motivation, and of the Motivational Climate in Youth Football: A Longitudinal Perspective. Perceptual and Motor Skills. 2024. Vol. 131, No. 2. P. 551–567. DOI: 10.1177/00315125231222152.

ОГЛЯД ДІАГНОСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ ПОТОКУ У СПОРТІ

Гак Антон Олександрович
Аспірант, викладач психології спорту
Національний університет фізичного виховання і спорту України

У роботі розглянуто основні опитувальники для діагностики досвіду потоку у спорті: повні та короткі версії шкал диспозиційного потоку й стану потоку. Розмежовано призначення інструментів, структуру, кількість тверджень і принципи оцінювання. Обґрунтовано доцільність вибору повної або скороченої версії залежно від дослідницького завдання та умов проведення діагностики.

Вступ. Досвід потоку описує стан глибокої залученості в діяльність, за якого людина зосереджена на виконанні завдання, відчуває контроль над діями та задоволення від самого процесу. Однією з важливих характеристик потоку є сприйняття відповідності між складністю завдання та власними навичками; також можуть змінюватися відчуття часу й усвідомлення себе [1].

Дослідження потоку охоплюють різні способи оцінювання, зокрема психофізіологічні показники [2] і поведінкові маркери [3]. Водночас у спортивній психології важливе місце посідають стандартизовані опитувальники, розроблені для оцінювання схильності до переживання потоку та його проявів під час конкретної діяльності. Зокрема, шкали, описані в посібнику The FLOW Manual, дають змогу досліджувати цей феномен за допомогою самооцінювання спортсменів [4].

Мета роботи — оглянути основні інструменти діагностики досвіду потоку у спорті, порівняти повні та короткі версії відповідних шкал і визначити особливості їх застосування у дослідницькій та тренувальній практиці.

Матеріал і методи дослідження. Використано аналіз наукової літератури та узагальнення описаних у джерелах характеристик опитувальників Dispositional Flow Scale (DFS), Flow State Scale (FSS) та їхніх удосконалених і скорочених версій. Порівняння здійснювалося за призначенням шкал, кількістю тверджень, структурою та способом оцінювання.

Результати дослідження та їх обговорення. Під час вибору інструменту важливо розрізняти диспозиційний потік і стан потоку. Диспозиційний потік відображає відносно стійку тенденцію людини переживати потік у певному виді діяльності та дає змогу оцінити, як часто такі переживання виникають. Стан потоку стосується конкретного епізоду діяльності й оцінюється після його завершення, щоб з’ясувати, наскільки описані характеристики були притаманні цьому досвіду [4]. Отже, ці підходи не є взаємозамінними: вибір залежить від того, чи дослідника цікавить загальна схильність спортсмена до потоку, чи переживання під час конкретного тренування або змагання.

Повна «Шкала диспозиційного потоку» (Dispositional Flow Scale, DFS-2) призначена для оцінювання тенденції переживати потік у цільовій діяльності.

Респондент оцінює твердження з погляду частоти виникнення відповідного досвіду. Повна «Шкала стану потоку» (Flow State Scale, FSS-2) використовується для оцінювання досвіду, пов'язаного з конкретною діяльністю; у цьому випадку твердження оцінюються відповідно до того, наскільки вони описують пережите. Обидві повні шкали містять 36 пунктів — по чотири на кожен із дев'яти елементів потоку [5].

До дев'яти елементів належать: баланс між викликами та навичками; злиття дії та усвідомлення; чіткі цілі; однозначний зворотний зв'язок; концентрація на виконуваній діяльності; відчуття контролю; зниження самосвідомості; трансформація сприйняття часу; автотелічний досвід — задоволення від діяльності самої по собі [5]. Оцінювання кожного елемента окремо дає змогу не лише отримати загальну характеристику досвіду потоку, а й побачити, які його компоненти виражені слабше.

Для досліджень, у яких важливо скоротити час заповнення, запропоновано короткі версії шкал: Short Dispositional Flow Scale (SDFS) та Short Flow State Scale (SFSS). Кожна з них містить дев'ять тверджень — по одному на кожен елемент потоку. Короткі версії зберігають логіку інструкцій відповідних повних шкал: SDFS оцінює частоту диспозиційного досвіду, тоді як SFSS спрямована на оцінювання потоку під час конкретного епізоду діяльності [6]. Водночас через меншу кількість пунктів короткі версії забезпечують менш деталізоване оцінювання окремих елементів, тому їх вибір має визначатися метою дослідження.

Отже, повні та короткі шкали виконують різні практичні завдання. Повні версії доцільно розглядати тоді, коли необхідний детальніший аналіз дев'яти елементів потоку, наприклад для дослідницької роботи або планування індивідуалізованих змін у тренувальному процесі. Короткі версії можуть бути зручними для повторних вимірювань, масштабних досліджень або ситуацій, у яких тривале заповнення створює додаткове навантаження для спортсмена. Проте економія часу сама по собі не означає, що коротка шкала повністю замінює повну: потрібно враховувати завдання оцінювання та психометричні характеристики конкретної версії [5, 6].

Під час застосування цих інструментів у спорті важливо також узгоджувати формулювання інструкції з предметом вимірювання. Якщо оцінюється диспозиційний потік, питання мають стосуватися типової частоти відповідного досвіду в обраному виді діяльності. Якщо досліджується стан потоку, респондент має оцінювати конкретне тренування або змагання невдовзі після його завершення. Зміна формулювань, часової перспективи чи шкали відповідей потребує окремого обґрунтування та перевірки, оскільки може впливати на інтерпретацію результатів.

Висновки. Для діагностики досвіду потоку у спорті слід розрізняти оцінювання диспозиційної схильності до потоку та оцінювання стану потоку під час конкретної діяльності. Повні DFS-2 і FSS-2 містять по 36 тверджень і дають змогу аналізувати дев'ять елементів потоку детальніше; короткі SDFS і SFSS містять по дев'ять тверджень і можуть зменшувати навантаження на

респондента. Вибір між ними має визначатися дослідницькою метою, умовами збору даних і характеристиками відповідної версії. Подальша адаптація та апробація цих інструментів українською мовою у спортивному контексті потребує систематичної перевірки зрозумілості формулювань і психометричних властивостей.

Список літератури

1. Nakamura J., Csikszentmihalyi M. The Experience of Flow: Theory and Research. In: Lopez S. J., Snyder C. R., eds. Oxford Handbook of Positive Psychology. Oxford University Press; 2020. P. 195–206.

2. Van Der Linden D., Tops M., Bakker A. B. Go with the flow: A neuroscientific view on being fully engaged. European Journal of Neuroscience. 2021;53(4):947–963.

3. De Manzano, Örjan, et al. "The psychophysiology of flow during piano playing." Emotion. 2010;10(3):301.

4. Jackson S. A., Eklund R. C., Martin A. J. The FLOW Manual: The Manual for the Flow Scales. 2010.

5. Jackson S. A., Martin A. J., Eklund R. C. Long and short measures of flow: Examining construct validity of the FSS-2, DFS-2, and new brief counterparts. Journal of Sport and Exercise Psychology. 2008;30(5):561–587.

6. Martin A. J., Jackson S. A. Brief approaches to assessing task absorption and enhanced subjective experience: Examining «short» and «core» flow in diverse performance domains. Motivation and Emotion. 2008;32(3):141–157.

THERMOMEMISSION MECHANISM IN MONOCRYSTAL SCHOTTKY DIODES

Abdullayeva Laman
Ph.D.
Institute for Problems of Physics, Baku State University

Hasanov Magomed
Research Assistant
Institute for Problems of Physics, Baku State University

Aghayev Mustafa
Ph.D., Associate Professor.
Institute for Problems of Physics, Baku State University

The development of microelectronics at the current stage has generated significant interest in diodes based on metal-semiconductor contacts [1,2]. Schottky diodes are characterized by various parameters, such as saturation current (I_S), potential barrier height (Φ_b), ideality factor (n), breakdown voltage, series resistance, surface state density $\left(dm/dE\right)$effective thickness of the dielectric interlayer at the interface (d) and others. [3].

The Richardson straight-line method was used to determine the actual value of the potential barrier and the dominant charge transport mechanism. The $ln(Is/ST^2)=f(q/kT)$ dependence shown in Fig. 1 exhibits three characteristic regions.

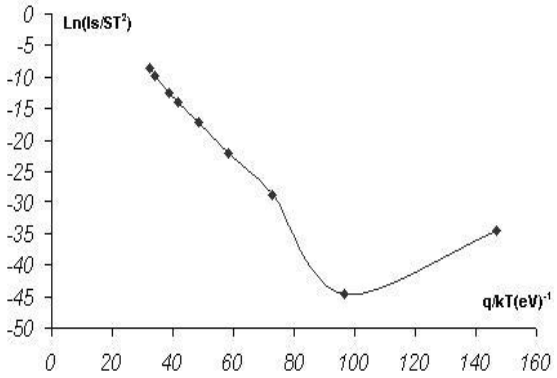


Figure 1. Dependence of $ln(Is/ST^2)$ on q/kT for the Al-TiW-PtSi/ n-Si SD [2].

The non-monotonic dependence indicates the existence of multiple charge transport mechanisms. The potential barrier height was calculated within the (120–160) K temperature range and found to be (0.82–0.9) eV; this value corresponds to the barrier height of an ideal PtSi/n-Si contact reported in the literature. A change in the slope of the dependence indicates the presence of inhomogeneities at the interface and precludes the determination of the true potential barrier height. Given that the current-voltage characteristics of diodes with different geometric dimensions effectively

overlap, it was concluded that the active areas of the investigated diodes are fully electrically active.

The effective value of the Richardson constant was calculated from the dependence of $Ln(Is/ST^2)$on q/kT. Specifically, for a diode with an area of 8×10^{-6} cm², the values of the Richardson constant in the temperature ranges of (120–160) K and (200–300) K were found to be $A^{**} = 181A \times cm^{-2} \times K^{-2}$ and $A^{**} = 244A \times cm^{-2} \times K^{-2}$ respectively. These obtained values differ from the theoretical value of the Richardson constant ($A^* = 264A \times cm^{-2} \times K^{-2}$characteristic of (111)-oriented n-Si (table 1) [4, 5].

Table 1.

Experimental values of the Richardson constantfor PtSi/n-Si Schottky diodes at room temperature

$S \times 10^{-6} cm^2$	$A **, A \times cm^{-2}K^{-2}$
3	$1{,}58\times10^2$
4	$1{,}64\times10^2$
8	$1{,}8\times10^2$
10	$1{,}72\times10^2$
13	$2{,}14\times10^2$

Given that the potential barrier height and the Richardson constant depend on various electrophysical parameters, it was deemed necessary to investigate the interdependencies between these parameters in order to gain a deeper understanding of the electrophysical processes occurring in contact structures.

To this end, the correlation between the potential barrier height and the Richardson constant was investigated. Statistical analysis of the experimentally determined values of the potential barrier height and the Richardson constant for a given contact revealed a linear relationship between $ln(A^*/A^{**})$ and Φ_{b_e} (the parameters of the contact in).

The wide variation in the experimental values of the potential barrier height $\Phi_{b_e}$and the Richardson constant poses challenges in determining the true value of the potential barrier height. The ratio $ln(A^*/A^{**})$ is plotted on the ordinate axis. As shown in the figure, the experimental values align along a straight line. The true value of the potential barrier height is determined from the intersection of these straight lines with the abscissa axis; taking the aforementioned factors into account, the true value was calculated as shown in Fig, 2. The result obtained is Φ_b≈0,82eV.

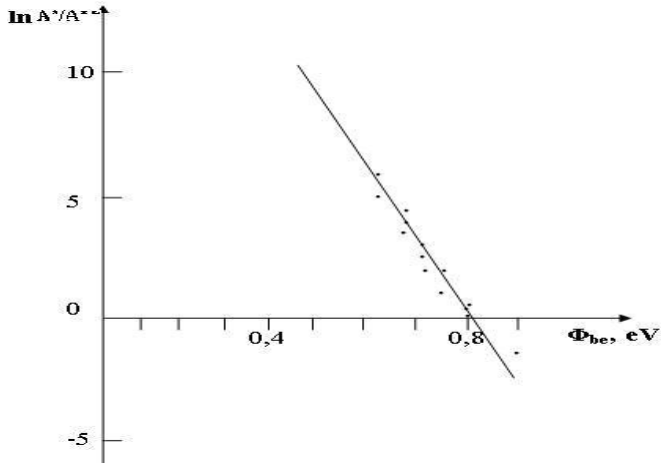


Figure 2. Determination of the actual value of the potential barrier height in Al-TiW-PtSi/n-Si contacts [2].

Taking the above into account, it can be concluded that the actual potential barrier height of Al-TiW-PtSi/n-Si diodes is in the range of 0.81–0.82 eV. Analysis of the experimental results reveals that, in addition to the thermionic emission mechanism, other mechanisms also contribute to charge transport in Al-TiW-PtSi/n-Si Schottky diodes.

References

1. Kim H. // The Temperature-Dependent Interface States and the Reverse Current Conduction Mechanism of Single-Crystal ZnO Schottky Diodes. Materials Transactions. 2025 Feb 1;66(2):153-9.

2. Abdullayeva L.K., Hasanov M. G. // Investigation of the role of metal in non-alloy metal-semiconductor (Si) contact, New Materials, Compounds and Applications, 8(1), 2024, p.135-141, https://doi.org/10.62476/nmca8135

3. Semiconductor devices with a Schottky barrier: Ed. Naukova Dumka Kyiv, Collection of scientific papers, 1979, p.12-48.

4. La OF, Tran TA, Tran HC, Le SH, Nghiem NT, Truong-Son LV, Khan DT, Abdullayeva LK, Hashimov RF. // Impact of ca doping on the structural characteristics, Advanced Physical Research, 6(3), 2024, p. 182-190.

5. Abdullayev, J., Abdullayeva, L., Agamalieva, L., Ismailova, R., // Correlating Ni microstructure with Schottky barrier homogeneity in monolayer MoS2 field-effect transistors. 2025, Adv. Phys. Res., *7*(3), p.350-357.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ ХЛОПЦІВ ТА ДІВЧАТ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Зелінська Ярослава Цезарівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології особистості та соціальних практик,
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Лепех Софія Любомирівна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності С4 Психологія,
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У сучасних умовах соціальної невизначеності та технологічних трансформацій гостро постає проблема розвитку творчого потенціалу молоді, здатної знаходити нестандартні рішення для складних комплексних завдань. Вагомий внесок у вивчення структури особистості та когнітивних засад креативності зробили Г. Олпорт, А. Маслоу, Л. С. Виготський, Б. Ананьєв, О. Матюшкін, Я. Пономарьов. Особливу роль у розумінні природи дивергентного мислення відіграють праці Дж. Гілфорда, Е. П. Торренса та М. Чіксентміхайі [1; 3]. Попри значну теоретичну базу, питання гендерної специфіки прояву окремих компонентів творчого мислення в юнацькому віці залишається дискусійним і потребує емпіричного вивчення на репрезентативних студентських вибірках, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Для дослідження особливостей творчого мислення було сформовано емпіричну вибірку зі студентів 3-го курсу загальною кількістю 31 особа (16 дівчат та 15 юнаків) віком 18–21 рік. Основним інструментом став тест на креативне мислення П. Торренса (фігурна форма), який вимірює швидкість (побіжність), оригінальність, розробленість, абстрактність назви та опір замиканню. Для верифікації результатів застосовано експрес-опитувальник креативності Д. Джонса (адаптація О. Тунік). Математико-статистична обробка даних здійснювалася за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок [2].

У ході аналізу емпіричних даних за методикою П. Торренса було виявлено певні відмінності між двома статево-рольовими групами. Порівняльний аналіз середніх значень продемонстрував тенденцію до вищих показників у юнаків за основними шкалами дивергентного мислення, проте математичний аналіз вніс суттєві корективи щодо їхньої статистичної значущості. Кількісні результати відображено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз показників за тестом П. Торренса (в балах).

Назва субшкали	Юнаки (n=15)	Дівчата (n=16)	Значення (t)-критерію	Рівень значущості (p)
Швидкість (побіжність)	55,0	42,6	2,11	(p < 0,05)*
Оригінальність	50,3	38,3	2,24	(p < 0,05)*
Розробленість	61,6	43,3	2,41	(p < 0,05)*
Опір замиканню	12,0	7,0	1,85	(p > 0,05)
Абстрактність назви	10,0	4,0	1,98	(p > 0,05)
Підсумковий середній бал	**37,8**	**27,0**	**2,32**	*(p < 0,05)* *

**Примітка: критичне значення (t)-критерію Стьюдента для (df=29) становить 2,04 (p=0,05).*

Аналіз даних таблиці 1 показує, що за шкалою «швидкість (побіжність)» юнаки отримали середній результат 55 балів, тоді як дівчата — 42,6 балів (t=2,11; p<0,05). Це свідчить про вищу швидкість генерації графічних образів у чоловічій групі. Статистично значуща різниця зафіксована й за показником «оригінальність»: 50,3 балів у хлопців проти 38,3 балів у дівчат (t=2,24; p<0,05). Юнаки значно частіше відходили від стандартних геометричних асоціацій, пропонуючи унікальні малюнки. Також юнаки виявилися більш схильними до глибокої деталізації образів, про що свідчить шкала «розробленість» (юнаки — 61,6; дівчата — 43,3; (t=2,41; p<0,05). Водночас за шкалами «опір замиканню» (юнаки — 12; дівчата — 7) та «абстрактність назви» (юнаки — 10; дівчата — 4) виявлені відмінності не досягли рівня статистичної значущості (p>0,05), що вказує на відсутність суттєвих відмінностей у здатності чинити опір стереотипам та давати абстрактні назви малюнкам у цій вибірці.

Якісна інтерпретація результатів змушує звернути увагу на загальний рівень креативності студентів. Підсумковий середній бал групи хлопців (37,8) відповідає рівню «нижче середнього», тоді як результат дівчат (27) зафіксовано на рівні «погано». Попри статистично значущу перевагу юнаків за підсумковим балом (t=2,32; p<0,05), загальний зріз демонструє недостатній розвиток дивергентного мислення в обох групах. Результати експрес-опитувальника креативності Д. Джонса дозволили верифікувати ці дані особистісного рівня. У групі юнаків високий рівнень креативності виявили 42% респондентів, середній — 38%, низький — 20%. У групі дівчат високий рівень зафіксовано лише у 15% опитаних, середній — у 40%, а низький та дуже низький — у 45% учасниць.

Така специфіка нашої вибірки може пояснюватися соціокультурними чинниками та профілем навчання студентів. Низькі бали дівчат за шкалою «розробленість» часто корелюють із підвищеним рівнем тривожності та перфекціонізмом, орієнтованим на швидке виконання «правильного» завдання, тоді як фігурний тест Торренса вимагає ігрового підходу та готовності до

інтелектуального ризику. Перевага хлопців в образній креативності також може бути пов'язана з кращим розвитком просторового мислення, що часто стимулюється гендерно-диференційованими видами діяльності в підлітковому віці. Загальний невисокий рівень креативності в обох групах підтверджує, що творче мислення не є статичним утворенням особистості, а безпосередньо залежить від поточної мотивації та браку творчих дисциплін у закладах вищої освіти.

Отже, емпіричний аналіз підтвердив наявність статистично значущої гендерної специфіки у проявах дивергентного мислення студентів. Юнаки продемонстрували достовірно вищі показники за параметрами швидкості генерації ідей, оригінальності образів та їхньої деталізації (розробленості). Загальні незадовільні показники креативності в обох групах (від рівня «погано» до «нижче середнього») доводять, що творчий потенціал сучасної студентської молоді не актуалізується повною мірою самостійно.

Для оптимізації навчального процесу доцільно впроваджувати спеціальні психолого-педагогічні техніки розвитку творчого потенціалу для обох статей. До них належать регулярна побудова інтелектуальних карт (mind-mapping), рефлексивні практики, метод синектики та стимулювання децентрованості (вміння подивитися на повсякденні речі з незвичного ракурсу) [1; 3].

Список літератури

1. Guilford J. P. Way Beyond the IQ: Guide to Improving of Creativity. Buffalo : Creative Education Foundation, 2011. 192 p.

2. Runco M. A., Jaeger G. J. The Standard Definition of Creativity. *Creativity Research Journal*. 2012. Vol. 24, No. 1. P. 92–96.

3. Чіксентміхайі М. Творчість: робота і життя 91 видатної людини / пер. з англ. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 384 с

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО СТРЕСУ

Філіпова Ганна Сергіївна
здобувач вищої освіти факультету військової психології та соціальної роботи Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Війна, що триває в Україні з 2014 року й набула повномасштабного характеру у 2022-му, поставила перед психологічною наукою практичне запитання: за рахунок чого людина витримує місяці й роки перебування в умовах загрози життю. Військовослужбовець стикається не з окремим стресором, а з їх сукупністю: бойовими діями, втратою побратимів, хронічним браком сну й відпочинку, невизначеністю строків служби, тривалою розлукою з рідними. У вибірці з 120 українських військовослужбовців, які перебували в зоні бойових дій або нещодавно завершили ротацію, 72 % мали безпосередній досвід вогневого контакту, 59 % пережили втрату товаришів по службі, 35 % зазнали поранення або ситуацій із високим ризиком для життя. Середній показник за шкалою бойового досвіду CES становив 20,3 бала; високий рівень бойового стресу мали 38,3 % опитаних, дуже високий – 21,7 % [3].

Наслідки такого навантаження вже зафіксовано клінічно. У дослідженні Ф. Гайленд зі співавторами взяли участь 590 військовослужбовців Збройних Сил України з бойовим досвідом, яких залучали у військових госпіталях і реабілітаційних центрах. За результатами структурованого інтерв'ю критерії ПТСР або комплексного ПТСР за МКХ-11 виявлено у 67,4 % обстежених (45,9 % і 21,5 % відповідно), епізод великої депресії – у 34,4 %. Комплексне ПТСР частіше діагностували в офіцерів, ніж у рядового складу [5]. Автори застерігають, що вибірка не є репрезентативною для всіх Збройних Сил, проте отримані показники свідчать про значну кількість військових із клінічно вираженим посттравматичним дистресом.

Водночас чимала частина військових зберігає працездатність і психічну рівновагу навіть за високої інтенсивності бойового досвіду. Пояснення цих відмінностей сучасна психологія пов'язує з психологічними ресурсами особистості. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів та емпіричних даних про ресурси, що забезпечують стійкість військовослужбовця до тривалого стресу, а також обґрунтування власної позиції щодо місця ресурсів у системі подолання стресу та напрямів їх розвитку.

Найпослідовніше ресурсний підхід розроблено в теорії збереження ресурсів С. Гобфолла. Стрес, за цією теорією, виникає тоді, коли ресурси особистості опиняються під загрозою, втрачаються або коли вкладені зусилля не приносять очікуваної віддачі; людина прагне здобувати, зберігати й захищати ресурси [4]. Для військової служби цей підхід особливо продуктивний. Бойова діяльність

одночасно загрожує багатьом ресурсам: безпеці, фізичним силам, стабільним стосункам, відчуттю контролю над подіями. Тривалий недосип знижує здатність до емоційної саморегуляції, виснажена саморегуляція ускладнює стосунки з побратимами, а отже, послаблює соціальну підтримку, яка сама є ресурсом.

Трансакційна модель Р. Лазаруса і С. Фолкман зміщує акцент на оцінювання. Наслідки стресової події залежать від того, як людина оцінює загрозу та власні можливості впоратися з нею, а копінг є постійно змінюваними когнітивними й поведінковими зусиллями щодо подолання вимог, які перевищують наявні ресурси [6]. Тож ресурс і стратегія його використання – різні змінні: те, чим людина володіє, не дорівнює тому, як вона цим користується. У вітчизняних методичних розробках психологічну стійкість військових пов'язують насамперед зі здатністю відновлюватися в ситуаціях ризику й небезпеки [1].

Узагальнюючи ці підходи, психологічними ресурсами особистості військовослужбовця вважаємо сукупність внутрішніх і зовнішніх засобів, які людина здатна мобілізувати, щоб зберігати психічну рівновагу та ефективність діяльності під час стресу. До внутрішніх належать особистісні та когнітивно-смислові утворення, до зовнішніх – соціальне оточення й доступні способи розрядки напруги.

Українські дані стосовно взаємодії ресурсів із бойовим стресом подано в дослідженні А. Швалба, Л. Перелигіної, Р. Туренко та А. Горецької (2025). Автори застосували шкалу психологічної стійкості Коннор – Девідсона (CD-RISC), опитувальник COPE та шкалу бойового досвіду CES. Більшість респондентів (68,3 %) мала середній рівень стійкості, 20,0 % – високий, 11,7 % – низький. Стійкість виявила помірний від'ємний зв'язок із бойовим стресом; активні копінг-стратегії позитивно пов'язані зі стійкістю й від'ємно зі стресом, тоді як уникальні стратегії позитивно пов'язані зі стресом. У групі з високою стійкістю середній показник бойового стресу становив 16,2 бала, у групі з низькою – 25,4 ($F(2, 117) = 12,87$; $p < 0,001$). У регресійній моделі ($R^2 = 0,331$) єдиним значущим предиктором бойового стресу залишилася саме стійкість, а внесок обох типів копінгу втратив значущість [3].

Цей результат узгоджується з розрізненням ресурсу та стратегії за Лазарусом і Фолкман: ефективність копінгу, імовірно, залежить від того, наскільки людина зберігає внутрішній контроль, гнучкість і впевненість у власних силах. Автори також зафіксували, що за високого бойового навантаження частка уникальних і неадаптивних стратегій зростає. Найвищі середні значення серед копінг-стратегій мали планування та пошук емоційної підтримки, а серед складників стійкості – оптимізм і духовні орієнтації; це автори пов'язують із роллю ціннісно-мотиваційних чинників у збереженні емоційної стабільності [3]. Водночас дизайн дослідження поперечний, дані отримано за самозвітами, а вибірка невелика, тому причинних висновків зробити не можна.

Напрям зв'язку допомагають уточнити лонгітюдні роботи. У 12-тижневому дослідженні 215 військовослужбовців-чоловіків (середній вік близько 23 років) вимірювали резильєнтність (CD-RISC), сприйману соціальну підтримку, депресивні симптоми (PHQ-9) і задоволеність життям. Аналіз перехресних

лагових зв'язків показав, що резильєнтність на першому вимірюванні прогнозувала вираженість депресивних симптомів (β = –0,19) і задоволеність життям на другому [7]. Отже, стійкість можна розглядати не лише як супутній показник благополуччя, а й як чинник, що передує його змінам. Проте результати отримано в іншому службовому й соціокультурному контексті, тому переносити їх на учасників бойових дій в Україні слід обережно.

Ще одну групу даних становлять відомості про способи регуляції стану. У дослідженні Гайленд зі співавторами підвищені показники ПТСР виявлено серед тих, хто курить і вживає алкоголь. Це можна розглядати як ознаку дезадаптивних способів зниження напруги, хоча причинний напрям зв'язку за такого дизайну встановити неможливо [5].

Дослідження Гайленд зі співавторами містить і дані, важливі для планування допомоги. Комплексне ПТСР частіше діагностували в офіцерів, а також серед тих, кого залучали в реабілітаційних закладах, порівняно із загальними госпіталями [5]. Ці відмінності вказують на доцільність диференційованого підходу до різних категорій особового складу, а не єдиної програми для всіх. Діагнози в цьому дослідженні поставлено за клінічним інтерв'ю, тоді як у роботі Швалба й співавторів використано самозвітні опитувальники [3; 5]: перші надійніші для оцінки клінічного стану, другі придатні для скринінгу ресурсів, тому їх доцільно поєднувати.

На підставі проаналізованих джерел виокремлюємо чотири взаємопов'язані групи ресурсів. До особистісних належать резильєнтність, емоційна саморегуляція, когнітивна гнучкість, оптимізм і внутрішній локус контролю, тобто ті складники, які оцінювала шкала CD-RISC у дослідженні [3]. Когнітивно-смислові ресурси охоплюють усвідомлення сенсу служби, ціннісно-мотиваційну стійкість і здатність переосмислити пережитий досвід. Копінг-ресурси становлять репертуар способів подолання, у якому мають переважати активні стратегії над уникальними. Соціальні ресурси охоплюють підтримку побратимів, командира, родини та фахівців. Ця класифікація є умовною: як показують наведені дані, ефективність одних ресурсів опосередковується станом інших.

Аналіз джерел спонукає до кількох міркувань, які виходять за межі переказу отриманих результатів. По-перше, резильєнтність у проаналізованих дослідженнях виступає найсильнішим чинником, проте, на нашу думку, її не слід розглядати як окремий ресурс поряд з іншими. Радше це інтегральний показник того, наскільки наявна сукупність ресурсів (саморегуляція, гнучкість мислення, оптимізм, підтримка) відповідає вимогам ситуації. Можливо, саме тому в регресійній моделі [3] стійкість «поглинула» внесок копінгу: частина її мінливості здатна відображати ті самі реакції, виміряні іншим інструментом. Якщо це припущення слушне, то тренінги, спрямовані на підвищення загального балу стійкості, будуть менш результативними, ніж робота з конкретними складниками й умовами, що її формують. По-друге, застерігаємо від індивідуалізації проблеми. Акцент на стійкості окремого військового ризикує перекласти відповідальність за наслідки структурних чинників (тривалість служби без ротації, нестача відпочинку, невизначеність строків) на нього самого.

Масштаб розладів, зафіксований у клінічній вибірці [5], свідчить, що розвитку внутрішніх ресурсів недостатньо: це питання організації служби, і стійкість має доповнювати належні умови, а не замінювати їх.

По-третє, щодо уникання. Лазарус і Фолкман наголошують на процесуальному й контекстному характері копінгу [6]. Тому, на нашу думку, уникальні стратегії не можна оцінювати однозначно негативно: тимчасове відволікання під час виконання бойового завдання може бути функціональним, а проблемою стає його домінування після того, як небезпека минула. Розрізняти слід не стільки самі стратегії, скільки ситуації їх використання, а отже, діагностика має фіксувати гнучкість копінгу, а не лише перелік обраних способів. По-четверте, щодо смислових ресурсів. Високі показники оптимізму та ціннісних орієнтацій [3] можуть створювати враження, що смисл служби є надійною опорою. Ми припускаємо протилежне: з усіх ресурсів саме він найбільш чутливий до тривалого виснаження, адже його підтримують довіра до командування та відчуття справедливості навантаження, а підточують невизначеність строків служби й відсутність відновлення. Тому смислові ресурси потребують підтримки не лише психологічної, а й організаційної. Обидва припущення вимагають емпіричної перевірки, але, на наш погляд, саме такі питання мають визначати подальші дослідження.

Практичне значення такого підходу полягає в можливості цілеспрямовано розвивати ресурси. Рекомендації щодо профілактики негативних психічних станів і ПТСР та надання психологічної допомоги в умовах бойових дій викладено в методичних посібниках О. Кокуна зі співавторами [1; 2]. З огляду на наведені емпіричні дані, доцільно поєднувати тренінги стійкості та саморегуляції (емоційна саморегуляція, когнітивна гнучкість, позитивна переоцінка) з корекцією дезадаптивного копінгу, скринінгом груп ризику на ранніх етапах служби із застосуванням стандартизованих методик [3], зміцненням міжособистісних зв’язків у підрозділі та відновлювальною роботою після ротації.

Тривалий стрес бойової діяльності виснажує ресурси військовослужбовця, а наявні клінічні дані [5] вказують на масштаб наслідків такого виснаження. Психологічні ресурси доцільно розглядати як систему особистісних, когнітивно-смислових, копінгових і соціальних компонентів, ефективність яких залежить від їх взаємодії. За наявними емпіричними даними, саме резильєнтність є тим ресурсом, який найвагоміше пов’язаний зі зниженням бойового стресу [3] і прогнозує кращий стан психічного здоров’я в часі [7]. На нашу думку, стійкість є не окремим ресурсом, а результатом узгодженої дії ресурсів і умов служби, тому відповідальність за її збереження поділяють сам військовий, командування й система психологічної допомоги. Програми психологічної підготовки й підтримки мають бути спрямовані на розвиток стійкості, саморегуляції, конструктивного копінгу та соціальних зв’язків. Перспективи подальших досліджень пов’язуємо з лонгітюдним вивченням ресурсів на вибірках учасників бойових дій в Україні, перевіркою медіаційних моделей зв’язку між стійкістю,

копінгом і соціальною підтримкою та оцінкою ефективності тренінгових програм.

Список літератури

1. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посіб. / О. М. Кокун та ін. Київ ; Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.

2. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій : метод. посіб. / О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ : КНТ, 2023. 168 с.

3. Швалб А. Ю., Перелигіна Л. А., Туренко Р. Л., Горецька А. М. Взаємозв'язок психологічної стійкості, копінг-стратегій і бойового стресу у військовослужбовців в умовах бойових дій. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». 2025. Вип. 79. С. 46–53. DOI: https://doi.org/10.26565/2225-7756-2025-79-07

4. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist. 1989. Vol. 44, No. 3. P. 513–524. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

5. Hyland P., Shevlin M., Karatzias T., Bondjers K., Scherbakova A., Sulaieva O., Bibikova A., Dudin O., Savchenko A., Voznitsyna K., Dosenko V., Martsenkovskyi D. Clinician assessed rates of PTSD and complex PTSD in a medical-rehabilitation sample of active-duty military personnel in the Armed Forces of Ukraine. Acta Psychiatrica Scandinavica. 2026. Vol. 153, No. 2. P. 133–139. DOI: https://doi.org/10.1111/acps.70050

6. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York : Springer, 1984. 445 p.

7. Liu B., Liu L., Zou M., Jin Y., Song L., Ren L., Li M., Feng Y., Li F., Yang Q. Relationships between resilience, perceived social support, and mental health in military personnel: a cross-lagged analysis. BMC Public Health. 2024. Vol. 24. Article 3433. DOI: https://doi.org/10.1186/s12889-024-20907-w

SOCIAL ADVERTISING IN THE CONTEXT OF PRAGMATIC INFLUENCE ON THE RECIPIENT

Bobro Nataliia,
candidate of sociological sciences (Ph. D.),
Kharkiv national university of internal affairs,
department of social and economic disciplines
educational and scientific institute № 4

Modern society is characterized by the rapid development of the information space, which contributes to the growing role of communication. In this context, social advertising, as a form of social communication, is of particular importance. According to the Law of Ukraine «On Advertising» social advertising is defined as a type of advertising that encompasses socially beneficial information aimed at promoting personal and societal development, as well as the dissemination of generally accepted values, and whose dissemination is not intended to generate profit [1].

Social advertising, fulfilling a pragmatic function, aims to shape public opinion, transform value orientations, draw attention to pressing social issues, and stimulate socially responsible behavior among recipients through informational influence. Its effectiveness depends on the content of the message, the ways in which it is presented, the psychological effects it produces, and the sociocultural context. An important role in this process is played by advertising text as a semiotic phenomenon in which verbal and non-verbal means of influence interact.

Its effectiveness depends on the content of the message, the methods of its presentation, psychological effects, and the sociocultural context. An important role in this process is played by advertising text as a semiotic phenomenon, in which verbal and non-verbal means of influence interact.

In her research on advertising effectiveness, ukrainian specialist T. Revenko notes that recipients may evaluate the content of an advertising message differently within the scope of the communication effect. However, the mere existence of this effect already indicates the successful implementation of the communication function [2]. Some effects are empirically observed as a result of influences operating at different scales—from the consumption of an individual message in a specific medium to the broader impact of information from other sources, such as acquaintances. At the same time, other effects may be associated exclusively with limited forms of communicative activity, such as exposure to an advertising message exclusively through specific media outlets [3]. Regarding public service advertising, the psychological effects of mass communication deserve attention. These include the utilitarian effect (solving everyday problems), the prestige effect (enjoyment of information that corresponds to the goals and values of the group to which the recipient belongs), position reinforcement (support for one's own opinion on controversial issues), cognitive interest, the emotional effect (emotional release), the aesthetic effect (aesthetic enjoyment), and the provision of a sense of comfort. It is worth emphasizing that a significant proportion

of the material standards conveyed through advertising remain unattainable for average consumers. Therefore, their exposure to advertising messages is often limited to secondary effects. As for side or accompanying effects, they can be regarded as an additional outcome of the operation of the primary and secondary mechanisms of advertising. The main object of the study of communication effectiveness is the advertising text. Within the framework of advertising analysis, a text is regarded as a semiotic phenomenon—a coherent set of signs created not only through the means of natural language. For example, television advertisements commonly employ both verbal and non-verbal elements.

The effectiveness of an advertising text depends on how accurately it conveys the communicator's intentions and takes into account the needs and expectations of the audience. The channels of transmission play an important role in the functioning of an advertising message. This provides grounds for asserting that, when analyzing communication effectiveness, all components of the communication process should be taken into account: the communicator, the message, the transmission channel, and the recipient—that is, the entire chain of the communication process underlying the subject-object model of communication based on H. Lasswell's concept. These factors of advertising communication effectiveness can significantly enhance the success of the advertising process itself [4]. Furthermore, attention should also be paid to the refined subject-subject model, which complements the original approach and emphasizes such elements of communication as context and feedback. The assessment of advertising communication effectiveness is associated with the interaction of a number of factors: the quality of the advertising content, the popularity and accessibility of distribution channels, the impact of the message on consumers at the levels of perception, attitude, and behavior, as well as the number of advertising contacts achieved during the campaign.

The effectiveness criteria include features of advertising that are interpreted within the field of communicative linguistics, namely the criterion of truthfulness and the criterion of sincerity [5]. The former concerns the correspondence between the content and the reality referred to in the communication. The latter emphasizes the authenticity of the communicators, namely their ability to remain true to their own values and attitudes toward the advertised object. Although the criterion of truthfulness is important, it is often given less consideration than the criterion of sincerity, which significantly influences the perception of an advertising text.

Thus, public service advertising serves not only as a means of influencing the recipient but also as a means of disseminating socially significant ideas, shaping moral and cultural values, and addressing pressing social issues. To enhance its effectiveness, it is necessary to implement innovative approaches that address contemporary realities and challenges.

References

1. On Advertising: Law of Ukraine № 270/96-VR of July 3, 1996. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text (access date: 30.09.2026)

2. Revenko T. (2010) Essence and development prospects of social advertising technologies used by public authorities // Theory and Practice of Public Administration. Issue 4. – P. 81–87.

3. Miasniankina L. I. (2008) Functions of complex sentences in advertising text. Mass Media and the Democratization of the World // Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Kyiv. P. 241–246.

4. Yevdokymova L (2026) Harold Lasswell's concept as a theoretical framework for political communication between the state and civil society. *Political science bulletin*. № 1 (100). P. 213–229. URL: https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/426/469 (access date: 30.09.2026).

5. Buhaiova O. I. (2013) Social Advertising as a Distinct Genre. International Bulletin: Culturology, Philology, Musicology. Issue 1. P. 123–128.

INJECTION STABILIZATION OF LOESS SOILS OF RAILWAY SUBGRADES USING COMPOSITE GROUTING BINDERS

Doroshenko Oleksandra
PhD (Tech.), Associate Professor
National Transport University, Educational and Scientific Kyiv Institute of Railway Transport

Introduction

The reliability and long-term performance of railway subgrades are strongly dependent on the engineering properties of the soils forming their foundations and embankments. This problem is particularly important in regions where collapsible loess soils are widespread. Loess deposits are characterized by a porous, metastable structure and may exhibit considerable bearing capacity in a relatively dry state, while their structure can be destroyed when wetted. As a result, collapse deformation, loss of strength and non-uniform settlement may develop in the railway subgrade. Under repeated dynamic loading from railway traffic, such processes can lead to deterioration of track geometry and an increase in maintenance requirements. These features of loess soils and the mechanisms of structural collapse are widely discussed in geotechnical literature [1–3].

Conventional measures for improving problematic soils include replacement, compaction, drainage and various physical, chemical and physicochemical stabilization techniques. For existing railway lines, however, large-scale excavation and replacement of soil may be technically difficult and economically undesirable because it interferes with railway operation. Injection stabilization provides an alternative approach: a binding grout is introduced into the soil mass through a system of injection boreholes, where it penetrates the pore space and forms a strengthened soil–binder structure. This technology makes it possible to strengthen local weak zones while minimizing the amount of excavation and disruption to the railway infrastructure.

Purpose and research approach

The purpose of the study is to substantiate the possibility of increasing the bearing capacity and deformation stability of collapsible loess soils of railway subgrades by injection stabilization with composite grouting binders (CGB). Particular attention is paid to finely dispersed mineral components and Mikrodur® as a high-dispersion binder component, as well as to the influence of binder composition and water-to-binder ratio on the strength and deformation characteristics of the stabilized soil.

The research is based on an analysis of modern soil-stabilization approaches and on laboratory evaluation of soil-concrete specimens produced using composite grouting binders. The considered compositions combine Mikrodur® with different mineral components, including cement dust, carbonate flour and sand. Binder ratios of 20/80, 30/70, 40/60 and 50/50 were considered, while water-to-binder ratios of 1, 2 and 3 were used for the investigated mixtures. The main indicators of the resulting

material were compressive strength and deformation modulus. Technological parameters of injection were also considered, including preparation of the grout, its density, conditional viscosity, sedimentation stability, injection pressure, grout consumption and duration of pumping.

Results and discussion

The analysis confirms that injection stabilization can be considered a suitable method for strengthening collapsible loess soils in railway subgrades. Its main engineering effect is associated with the formation of additional structural bonds between soil particles and with partial filling of the pore space by the injected binder. As a result, the stabilized mass acquires greater strength, lower deformability and improved resistance to wetting and cyclic operational loading. The efficiency of the technology depends not only on the chemical composition of the binder but also on its dispersity and ability to penetrate the pore structure of the loess soil.

The laboratory results demonstrate a clear influence of composite binder composition on the mechanical characteristics of the stabilized material. The highest values were obtained for the Mikrodur®–cement dust system. At a 20/80 binder ratio and water-to-binder ratio of 1, the compressive strength reached 25.5 MPa and the deformation modulus was 9904 MPa. At water-to-binder ratios of 2 and 3, the corresponding compressive strengths were 21.0 and 17.0 MPa, with deformation moduli of 8156 and 6603 MPa. Increasing the Mikrodur® content to 30, 40 and 50% generally remained associated with high strength values, although the maximum strength was recorded for the 20/80 composition under the investigated conditions.

The Mikrodur®–carbonate flour system also provided substantial strengthening. At a 50/50 ratio and a water-to-binder ratio of 1, the compressive strength reached 17.0 MPa and the deformation modulus 6603 MPa. For water-to-binder ratios of 2 and 3, these values decreased to 14.0 and 11.0 MPa, respectively. The Mikrodur®–sand system produced lower strength values than the cement-dust and carbonate-flour systems. At a 50/50 ratio and water-to-binder ratio of 1, the compressive strength was 12.0 MPa and the deformation modulus was 4660 MPa. These results indicate that the type and granulometric characteristics of the mineral filler have a significant effect on the structure and mechanical performance of the stabilized material.

The obtained results also demonstrate the importance of controlling the water-to-binder ratio. An increase in water content leads to a reduction in both compressive strength and deformation modulus. Therefore, the selection of the grout composition should take into account not only the required strength but also the injectability of the mixture. A grout must possess sufficient mobility to penetrate the pore space while maintaining sedimentation stability and the ability to form a continuous hardened structure after injection. Similar relationships between soil structure, water conditions and mechanical response are characteristic of collapsible and unsaturated soils [1,4].

For practical railway applications, the injection system should be designed according to the engineering-geological conditions of the site, the thickness and properties of the collapsible layer, the geometry of the embankment and the expected operational loads. Borehole spacing and depth should provide overlapping zones of influence so that unreinforced areas do not remain between adjacent injection zones.

At the same time, excessive reduction of borehole spacing increases material consumption and construction costs without necessarily providing a proportional increase in stabilization efficiency.

Quality control should include verification of mixing equipment and grout preparation technology, density, conditional viscosity and bleeding. During injection, the location of the treated zone, injection duration, pressure, delivery rate and total grout consumption should be recorded. These parameters allow the uniformity of grout penetration and the effectiveness of the strengthening process to be assessed. A screw-type injection pump can provide continuous and uniform grout delivery under the required operating conditions.

An additional advantage of the proposed approach is the possibility of using local finely dispersed mineral materials and industrial by-products as components of composite binders. This can reduce the consumption of conventional binder materials and, where appropriate, reduce transportation requirements. The technology is also comparatively low-waste because strengthening can be performed without large-scale removal and replacement of the existing soil mass. Environmental protection measures should include prevention of grout leakage, sealed equipment, controlled injection pressure, appropriate storage and disposal of waste, and dust suppression during handling of dry components.

Conclusions

Injection stabilization with composite grouting binders is an effective technological approach for improving the bearing capacity and deformation stability of collapsible loess soils in railway subgrades. The investigated compositions based on Mikrodur® and finely dispersed mineral fillers demonstrated substantial strength and deformation characteristics. Among the considered systems, the Mikrodur®–cement dust compositions provided the highest compressive strength and deformation modulus, while the Mikrodur®–carbonate flour and Mikrodur®–sand systems also demonstrated the possibility of obtaining stabilized materials with useful mechanical properties. The results show that both binder composition and water-to-binder ratio must be selected with regard to the required mechanical characteristics and injection conditions.

For railway applications, the proposed technology can be used for local strengthening of problematic sections, rehabilitation of existing embankments and prevention of progressive settlement. Further research should focus on optimizing injection parameters for different engineering-geological conditions, evaluating long-term durability and studying the behaviour of the strengthened soil mass under repeated dynamic loading from railway traffic.

References

1. Mitchell J. K., Soga K. Fundamentals of Soil Behavior. 3rd ed. Hoboken : John Wiley & Sons, 2005. 592 p.

2. Derbyshire E., Dijkstra T. A., Smalley I. J. Genesis and Properties of Collapsible Soils. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1995. 315 p.

3. Assallay A. M., Rogers C. D. F., Smalley I. J. Formation and collapse of metastable particle packings and open structures in loess deposits. Engineering Geology. 1997. Vol. 48, No. 1–2. P. 101–115.

4. Delage P., Cui Y. J. On the unsaturated behaviour of natural soils. Canadian Geotechnical Journal. 2000. Vol. 37, No. 3. P. 607–620.

5. Vaitkus A., et al. Polymer resin grouting for bearing capacity improvement of foundation soils. Vilnius : Vilnius Gediminas Technical University Press, 2019. P. 211–223.

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ НАДІЙНОСТІ ДЕРЕВООБРОБНИХ ВЕРСТАТІВ ЗА КРИТЕРІЄМ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТОЧНОСТІ

Дзюба Лідія Федорівна
д-р тех. наук, професор,
професор кафедри прикладної математики і механіки
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Україна

Чмир Оксана Юріївна
канд. ф.-м. наук, доцент,
доцент кафедри прикладної математики і механіки
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Україна

Довготривала експлуатація деревообробних верстатів супроводжується протіканням процесів різної інтенсивності та швидкості в їхніх механізмах та інструменті для обробки деревини [1]. Вподовж дуже малих проміжків часу у межах циклів роботи механізмів верстата відбуваються швидкоплинні процеси. Причинами виникнення швидкоплинних процесів є коливання різального інструмента та елементів конструкції деревообробного верстата; змінювання сил тертя в кінематичних парах між ланками кінематичних ланцюгів механізмів верстата під час передавання руху; коливання робочого навантаження різального інструмента через неоднорідність оброблюваної деревини; параметричні коливання різального інструмента тощо. Від хвилин до декількох годин роботи верстата тривають зворотні процеси змінювання температури елементів конструкції деревообробного верстата та незворотні процеси зношування дереворізального інструмента.

Упродовж тривалого періоду експлуатації відбуваються повільні деградаційні процеси, такі як зношування деталей верстата в кінематичних парах, перерозподіл напружень в деталях, втома матеріалів елементів конструкції верстата, корозія тощо. Як швидкоплинні, так і повільні деградаційні процеси, викликають параметричні відмови деревообробних верстатів. Ці відмови наступають тоді, коли розміри оброблюваної деревини виходять за допустимі межі. Отже, параметрична надійність деревообробних верстатів за критерієм технологічної точності зумовлюється як дією систематичних чинників, так і випадкових. Показники параметричної надійності деревообробних верстатів є визначальними для процесів технологічного обслуговування та ремонту, оскільки вчасне технічне обслуговування є необхідною складовою забезпечення точності різання деревини.

У роботі [2] створено узгоджену байєсівської моделі для оцінки надійності системи з даними про відмови, що частково перекриваються. На підставі фізичної моделі механічного приводу побудовано відповідну байєсівську модель у вигляді орієнтованого ациклічного графа. Як приклад, у роботі розглянуто

приводний механізм, фізична модель якого містить лише п'ять елементів. Використання такого підходу для оцінки параметричної надійності деревообробного верстату, фізична модель якого з погляду надійності є набагато складнішою, вимагає як створення складних графів, так і знання ймовірностей параметричних відмов окремих елементів. Тому доцільно створити математичну модель параметричної надійності деревообробного верстата за критерієм технологічної точності. З урахуванням напрацювання на відмову в міжремонтний період.

Ураховуючи процеси різної швидкості, які протікають у механізмах деревообробного верстата під час роботи, змінювання технологічної точності верстата упродовж міжремонтного періоду можна подати схемою, показаною на рис. 1.

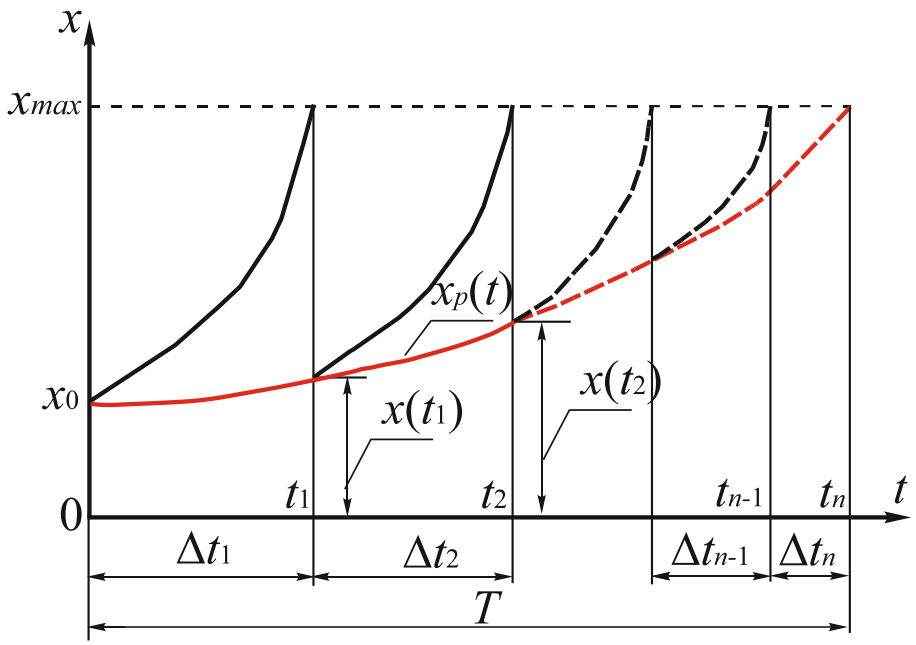


Рисунок 1 – Схема змінювання технологічної точності деревообробного верстата [1]

Параметрична надійність верстата залежить від його технологічної точності, яка змінюється у межах допуску на розмір виробленої x_{max} верстатом партії деталей від нижньої межі допуску x_0 до верхньої межі допуску (рис. 1). Проміжок часу T відповідає міжремонтному періоду. У моменти часу t_1, t_2, ..., t_n величина зміни розміру $x(t)$ досягає верхньої межі x_{max}, коли вироблені на верстаті деталі не відповідають вимогам за точністю номінального розміру. Отже, у моменти часу t_1, t_2, ..., t_n наступає параметрична відмова верстата за технологічною точністю. Крива $x(t)$ одержана з'єднанням усіх точок на інтервалах Δt_i. Для відновлення працездатності верстата, необхідно виконати регулювання для усунення параметричної відмови. Досягнути початкового рівня точності x_0 шляхом регулювання неможливо, тому досягають величини поля допуску $x_p(t)$, яка характеризує точність відрегульованого верстата.

Загальна втрата точності за час роботи верстата t дорівнює різниці $x(t)-x_0$. У певний момент часу подальша експлуатація верстата стає малоефективною через мале значення різниці $x_{\max}-x_p(t)$. Приймаємо припущення, що різниця $x_{\max}-x_p(t)$ має лінійну залежність від часового проміжку кожного періоду між регулюваннями з однаковим для всіх проміжків часу кутовим коефіцієнтом k. Цей коефіцієнт характеризує швидкість розрегулювання верстата за одиницю часу. Тоді

$$x(t)-x_p(t)=k(t-t_{n-1}), \tag{1}$$

де t_{n-1} – час останнього моменту регулювання перед проведенням ремонту в час t_n.

Швидкість змінювання величини $x_p(t)-x_0$ впродовж часу t позначимо як похідну по часу

$$x'_p(t)=\frac{d(x_p(t)-x_0)}{dt}.$$

У момент часу t_n рівність (1) набуває вигляду

$$x_{\max}-x_p(t_n)=k\Delta t_n, \tag{2}$$

де $\Delta t_n=t_n-t_{n-1}$.

Залежність (2) виражає зв’язок тривалості проміжків часу між регулюваннями та досягнутих значень технологічної точності для верстата після відповідного регулювання. За допущення, що в даний момент часу швидкість зміни величини $x'_p(t)$ є пропорційною до технологічної точності, маємо залежність

$$x'_p(t)=\lambda\cdot x(t) \tag{3}$$

де λ – коефіцієнт пропорційності, що характеризує швидкість зношування верстата за одиницю часу.

З урахуванням (1) в (3) отримано лінійне диференціальне рівняння першого порядку

$$x'_p(t)-\lambda x_p(t)=\lambda k(t-t_{n-1}). \tag{4}$$

Диференціальне рівняння (4) розв’язано методом Бернуллі та отримано залежність для визначення тривалості проміжків напрацювання Δt_n на параметричну відмову між регулюваннями верстата

$$\Delta t_n=\frac{1}{\lambda}\left[-\ln\left(1-\frac{\lambda\cdot\Delta t_{n-1}}{1+\lambda\frac{x_{\max}}{k}}\right)\right].$$

Міжремонтний період, за який верстат досягає непрацездатного стану за критерієм технологічної точності, складається з послідовно спадаючих проміжків напрацювання на параметричні відмови.

Список літератури

1. Dziuba L., Pylypchuk M., Chmyr O., Pavliuk R. (2025). MODEL OF PARAMETRIC RELIABILITY OF WOODWORKING MACHINE TOOLS. *Journal of Engineering Sciences (Ukraine)*, 12(1), A12–A19. https://doi.org/10.21272/jes.2025.12(1).a2

2. Lechang Yang (2025) AN EVIDENCE-BASED LIKELIHOOD APPROACH FOR THE RELIABILITY OF A COMPLEX SYSTEM WITH OVERLAPPED FAILURE DATA. *Computers & Industrial Engineering*, Vol. 201, https://doi.org/10.1016/j.cie.2025.110893

TOURISM POTENTIAL OF THE TRANSCARPATHIAN REGION

Buntova Nataliia,
Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Hotel and
Restaurant Business and Tourism
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine,

Rosul Daria,
undergraduate student,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

Tourism is a vital component of regional development, as it fosters job creation, supports local entrepreneurship, preserves cultural heritage, and promotes the sustainable use of natural resources. Amidst modern challenges, the development of domestic and recreational tourism has taken on particular significance. For Ukraine, this sector is important not only from an economic perspective but also from social and cultural standpoints.

Ukraine's modern tourism sector is developing amidst significant security and economic constraints. At the same time, the tourism industry is adapting to these new conditions, with demand partially shifting toward domestic travel. Regions possessing natural and cultural resources capable of offering diverse leisure activities are of particular importance. One such region is Zakarpattia, which combines mountain landscapes, mineral and thermal waters, forests, cultural landmarks, culinary traditions, and rural areas.

The growing role of domestic tourism is a significant trend. According to the State Agency for Tourism Development of Ukraine, 4824779 tourist overnight stays subject to the tourism tax were recorded in Ukraine during the first half of 2026 - an increase of 12,7% compared to the same period in 2025. The Zakarpattia region was among those showing notable growth in this indicator, with the number of overnight stays subject to the tourism tax rising by 25,4% [1].

Such figures indicate sustained tourism activity and promising prospects for the development of recreational areas. Health and wellness, mountain, eco-, rural, gastronomic, and cultural tourism are particularly relevant for the Zakarpattia region. Combining several types of tourism within a single itinerary makes it possible to create a comprehensive tourism product and extend the duration of visitors' stays.

The economic significance of tourism is also reflected in revenues accruing to local budgets. In 2025, local budgets in Ukraine received UAH 359 million in tourism tax revenue. The Zakarpattia region received approximately UAH 31,8 million [2]. The tourism tax serves as an indicator of the sector's economic activity and can be utilized by communities to develop local infrastructure and territories.

Rural and green tourism represents a promising avenue for Zakarpattia. It allows tourists to experience the traditional way of life, local cuisine, crafts, and the natural features of the region. For rural communities, the development of such tourism can help diversify income sources, support small businesses, preserve traditions, and create additional jobs.

At the same time, digitalization is becoming a key factor in the development of the tourism industry. Online booking, digital maps, social media, electronic payments, and modern communication tools are transforming how trips are planned and tourist destinations are promoted. The use of digital tools enables small tourism businesses and rural guesthouses to reach a wider audience without incurring significant costs for traditional advertising.

Key challenges facing tourism development in Ukraine include security risks, uneven tourist flows, the state of transport and tourism infrastructure, staffing difficulties, and insufficient investment in certain areas. For Zakarpattia, an additional challenge is preserving natural resources and preventing excessive human impact on popular recreational sites.

Thus, the modern development of tourism in Ukraine is characterized by the industry's adaptation to new conditions, the growing role of domestic travel, digitalization, and the search for new tourism product formats. The Zakarpattia region possesses significant potential for the further development of tourism and recreation, thanks to its natural, cultural, and gastronomic resources. The region's prospects are linked to the development of eco-tourism, rural tourism, wellness tourism, and cultural tourism, as well as to support for local communities, improvements in service and infrastructure, and the rational use of natural resources.

References

1. Державне агентство розвитку туризму України. Ночівлі зі сплатою туристичного збору в Україні: підсумки весняного сезону 2026. URL: https://tourism.gov.ua/blog/nochivli-zi-splatoyuturistichnogo-zboru-v-ukrayini-pidsumki-vesnyanogo-sezonu-2026

2. Державне агентство розвитку туризму України. Публічний звіт Голови ДАРТ за 2025 рік. URL: https://www.tourism.gov.ua/blog/publichniy-zvit-golovi-derzhavnogo-agentstva-rozvitku-turizmu-ukrayini-natali-tabaki-za-2025-rik

Scientific publications

MATERIALS

The V International Scientific and Practical Conference
«Comprehensive research in modern science: methods and results»

Krakow, Poland
(October 05 - 07, 2026)